

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKULTETI

FUQAROLIK JAMIYATI KAFEDRASI

**“O'ZBEKISTONNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI.
FUQAROLIK JAMIYATI” FANIDAN**

MA'RUZALAR MATNI

Farg'ona- 2019

1-mavzu. O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi.

Reja.

1. Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadi.
2. Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi.
3. Fuqarolik jamiyati g'oyalar evolyutsiyasi.
4. O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlantirish strategiyasi.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin bozor iqtisodiyotiga asoslangan mustaqil demokratik davlat barpo etish, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari, qonun ustuvorligi hamda mamlakatimiz barcha fuqarolari uchun qonun oidida tenglik ta'minlanadigan fuqarolik jamiyatini shakllantirish strategik maqsad sifatida belgilangan.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov «Bizning bosh strategik maqsadimiz qat'iy va o'zgarmas bo'lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat»¹ deb ta'kidlagan edi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo'lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadi. Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amaida shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g'oyalar genezisini, asoslarini bilish lozim. Fuqarolik jamiyati ma'lum asoslar (iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma'naviy) yaratilgandagina shakllanishi mumkin. Bular quydagilardan iborat: *iqtisodiy asos* - shaxs va jamiyat manfaatlarining umumiylikiga asoslangan mulk shakllarining xilma-xilligi, iqtisodiy plyuralizm, ko'p ukladlilik, erkin bozor munosabatlari.

Qaysiki jamiyatda uning har bir a'zosi, qandaydir mulkka ega bo'lishi, o'z xohishi bilan tasarruf etish, sarflash huquqiga ega bo'lishi, xususiy mulk daxlsizligi, davlat tomonidan kafolatlangan tadbirkorlik, mehnat va iste'mol faoliyati erkinligining ta'minlanganligi. *ijtimoiy-siyosiy asos* – mustaqil davlatlarning tashkil topishi, iqtisodiy va siyosiy hokimiyatning ajratilishi. Insonlarning o'z maqsadlarini himoya qilish maqsadida ma'lum tashkilotlarga birlashishi, Hokimiyatlar turli-tuman markazlar, tashkilotlar, siyosiy institutlar qo'lida jamlangan bo'lsa, ular bir-birini cheklaydi va muvozanatga solib turadi. Siyosiy plyuralizm, davlat hokimiyati funksiyalarining sekin-asta fuqarolik jamiyati institutlariga berib borilishi. “Kuchii davlatdan – kuchii jamiyat sari” tamoyilining namoyon bo'lishi. Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov ta'kidlaganidek, “Fuqarolik jamiyati qurish bir qancha vakolatli vazifalarni davlatdan mahalliy hokimiyat organlariga, jamoat tuzilmalariga va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirishni ko'zda tutadi”². *huquqiy asosi* – inson uchun ahamiyatli bo'lgan ozodlik, tenglik, adolat qadriyatlarining qaror topishi yuridik tenglikning ta'minlanishi va ularga huquq va erkinliklar berish orqali qonun yo'li bilan tan olinishi. “Qonun hukmron bo'lgan joyda erkinlik ham bo'ladi” (A.Temur). “Adolat - qonun ustuvorligida” tamoyilining amal qilinishi. ...“Fuqarolar bilan davlat o'zaro huquqlar va burchlar orqali uzviy bog'liqdirlar. Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari daxlsiz bo'lib, hech kim ularni sudning qarorisiz mahrum etishi yoki cheklashi mumkin emas. Ayni vaqtda fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishiari bshqa fuqarolarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlariga zid bo'lmasligi lozim”.

ma'naviy asos – insonlar o'z qadr-qimmatiga, jamiyatning asosiy qadriyatlari himoyasiga tura oladigan zaruriyat tug'ilganda ular uchun kurasha oladigan bo'lishiari, vijdon erkinligi, ahioqiy normalarga rioya qilish, yagona mafkura dunyoqarashning yakka hokimligining mavjud emasligi, ijtimoiy jarayonlarni demokratlashtirishda bevosita va bilvosita ishtirok etishiari, fuqarolik pozitsiyasiga ega ekanligi. “Tafakkur ozod bo'lmasa, ong va shuur tazyiqda, qullikdan qutulmasa, inson to'la ozod bo'lolmaydi. Taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan etuk odamlar hal qiladi”⁴.

O'zbekistonda yangi jamiyatni rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi turli darajada va davrlarda amalga oshirilganligining nazariy va amaliy jihatlarini, tajribalarini o'rganish muhim ahamiyatga egadir.

Chunki, fuqarolik jamiyatining buprogressiv jihatlari (tamoyilari va belgilarini) smalgan tajriba sifatida o'tish davrini o'z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda fuqarolik jamiyati qurishda e'tiborga olishga imkon beradi. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati fanini oliy ta'lim tizimida o'qitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati fanini o'qitish asnosida mamlakatda "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyili asosida islohotlarni yanada chuqurlashtirishga doir tajribalar va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilimlari yordamida nafaqat yangi jamiyatda yashaydigan, balki bu jamiyatni rivojlantirishda bevosita faol ishtirok eta oladigan yosh avlodni shakllantirishga qaratilgan bilimlar berish nazarda tutiladi.

Aslini olganda "fuqarolik jamiyati" atamasi turli xorijiy adabiyotlarda alohida mazmun kasb etgan tushuncha bo'lib, u hozirgi davr talqinda jamiyatning muayyan shakli (holati va xususiyati)ni, uning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy tabiatini, rivojlanish darajasini ifodalaydi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalalari doimo davlatni takomiliashtirish, huquq va qonunning rolini yuksaltirish muammolari hal etish bilan chambarchas tarzda o'zaro bog'likdir. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti fuqarolik jamiyatining shakllanishi, rivojlanishi, har bir milliy davlatda fuqarolik jamiyati qaror topishining umumiy, o'ziga xos qonuniyatlarini va tamoyillarini o'rganishdan iboratdir.

"O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati" fanining **ob'ekti** – bu rivojlangan mamlakatlarda va O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllanish va rivojlanish jarayoni hisoblanadi. Bu jarayon ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalaridagi tub o'zgarishiarni ifodalaydi va bir necha o'n yilliklarni o'z ichiga olib, unda fuqarolik jamiyatining huquqiy davlat bilan o'zar uyg'unlikda rivojlanish bosqichiari nazariy va amaliy nuqtai nazarlardan o'rganiladi.

"O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati" fanining **predmeti** – bu uzoq va bosqichma-bosqich tarzdagi tarixiy rivojlanish natijasidan iborat bo'lib, fuqarolik jamiyati shakllangan va rivojlangan oraliq davr – bir necha avlodlarning yangi jamiyat qurishdagi ishtiroki, jamiyatshunos olimlarning bu jamiyatni rivojlantirishga doir nazariy ishianmalari, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning "O'zbek modeli"ga xos nazariy qarashlar, mamlakatda fuqarolik jamiyatining rivojlanish jarayonidan iboratdir.

Fanni o'qitishdan maqsad - talaba yoshiar ongida fuqarolik jamiyatiga doir tasavvurlarni singdirish, ularda jamiyatni rivojlantirishga doir mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, Vatanga sadoqat his-tuyg'ularini yuksaltirish kabilardan iboratdir. Fanning vazifalari quyidagilarda namoyon bo'ladi: -jahon tajribasi va milliy voqeliklarni o'rganish asnosida fuqarolik jamiyatiga doir konsepsiyalar mazmun-mohiyatini ochib berish;

-talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir tushunchalarni tahlil qilishda, unga doir nazariyalarni o'rganishda har tomonlama ko'maklashish, ularning jamiyatga doir qarashlarini boyitish; - fuqarolik jamiyati qurish islohotlarida shaxsning rolini ochib berish asnosida talabalarda shaxsiy fuqarolik nuqtai nazarlarni shakllantirishga yordamlashish; -talabalar ongiga fuqarolik jamiyati qurish jarayonida paydo bo'ladigan muammolar va ularning echimlariga doir bilimlarni singdirish; - talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir nazariy ishianmalarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishlarida ularga har tomonlama ko'maklashish; - taraqqiyotning "o'zbek modeli" va fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslariga doir bilimlarni o'zlashtirishlariga ko'maklashish; - talabalarga huquqiy davlat vafuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va o'zaro ta'sir etish mexanizmlariga doirtushunchalarga doir bilimlar berish; - fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy asoslarini ochib berish; - fuqarolik jamiyatining iqtisodiy tayanchi – nodavlat va shaxsiy mulkchilik, tadbirkorlik va fermerlikni rivojlantirishga doir bilimlar berish; - talabalar ongini fuqarolik jamiyatining ma'rifiy va ruhiy asosi – milliy ma'naviyatni tiklash va uni rivojlantirishga doir bilimlar bilan boyitish; - "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilining mazmun-mohiyatini tushuntirish; - "Adolat – qonun ustuvorligida" tamoyilining mohiyati va ahamiyatiga doir bilimlar berish; - saylov huquqi erkinligi - fuqarolik jamiyatining muhim

mezoni ekanligini asoslash; - fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishida jahon tajribasining o'rnini ochib berish; - ijtimoiy innovatsiyalarning fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishiga ta'siri to'g'risida bilimlar berish; - siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarni erkinlashtirish islohotlarini fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ochib berish; - jamiyatda fuqarolar manfaatlari muvozanatini ta'minlash masalasi haqida tushunchalar berish; - fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o'rni va ahamiyatini ko'rsatib berish; - nodavlat notijorat tashkilotlarining fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi o'rnini ochib berish; - ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirishga doir bilimlar berish; - fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yoritib berish; - jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlanish masalalarini yoritish; - ijtimoiy sheriklik to'g'risida bilimlar berish va yoshiarda faol fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish mexanizmlariga doir bilimlar berish.

“O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati” fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talabalarda quyidagi bilim, ko'nikma shakllantiriladi: □ Fuqarolik jamiyati to'g'risida nazariy bilimlar va ularning O'zbekiston va jaxon tajribasida namoyon bo'lishining o'ziga xos jihatlari to'g'risida; talabalarda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariy bilimlar va ko'nikmalar; jahonda fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish tajribalari; fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risida; o'tmish, bugun va kelajak voqealarini baholashda bilishning turli uslublaridan foydalanish; fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruv organlarini demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonlari; davlat hokimiyati organlari tizimi va fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruvi tuzilmasini bilish; fuqarolik jamiyati qurishning mazmunmohiyati haqida muayyan bilimlarga ega bo'lishi; □ fuqarolik jamiyat qurishning milliy va umuminsoniy demokratik tamoyillarini; xorijiy mamlakatlarning fuqarolik jamiyat qurish bo'yicha ilg'or tajriba va usullarini; rivojlangan mamlakatlarda mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalashning asosiy tamoyilari hamda ularning “O'zbek modeli” tamoyilari bilan qiyosiy tahlilini; demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurishning huquqiy asoslarini; taraqqiyotning “O'zbek modeli” tamoyilari mohiyatini bilishi va ulardan foydalana olishi; □ markazlashgan rejali iqtisodiyot va ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotining farqli tomonlarini aniqlash; mamlakatni demokratlashtirish va bozor iqtisodiyotiga o'tishining inqilobiy va tadrijiy (evolyusion) yo'llarining yutuq va kamchiliklarini baholash; mulkni davlat

tasarrufidan chiqarish va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tishning mohiyati va bosqichlari; mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, ijtimoiy hayotni yangilash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak; □ mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini anglagan holda ulardan o'z kasbida foydalanish; “O'zbek modeli” erishayotgan natijalaridan o'z ishlarida foydalanish; mamlakatni demokratlashtirish va fuqarolik jamiyatini qurish bo'yicha o'z xulosalarini bera olish; mamlakatimizning jahon bo'yicha erishayotgan yutuqlarini tahlil qilish malakalariga ega bo'lishi kerak.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi absolyutizm ag'darilganidan so'ng shakllangan yangi hayotni, ya'ni fuqarolarning shaxsiy hayotini davlat tazyiqidan xalos etishni aks ettiradi.

Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatda mansbdorlar fuqarolar bilan o'zaro muomalalarda qonunga qat'iy rioya qilishi g'oyalari ilgari surildi.

Tarixda davlatdan mustaqil ravishdagi jamiyat amalda doimo namoyn bo'lgan davrla ham bo'lgan, biroq u doimo ham fuqarolik jamiyati mazmunini kasb etavermagan. Fuqarolik jamiyati davlatning ijtimoiy tuzilmalaridan ajralishi, u ijtimoiy munosabatlarning nisbatan mustaqil jabhasiga aylanish natijasi o'laroq paydo bo'ldi. Fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi jarayonida hozirgi davr huquqi va davlati vujudga keldi. Ko'rib turganimizdek, fuqarolik jamiyati kategoriyasi tarixan insoniyat rivojlanishining shunday bir alohida yo'nalishini aks ettiradiki, u har bir davrning o'ziga xos mutafakkirining oqilonalik, erkinlik, farovonlik va adolat hukm suruvchi ideal jamiyat modelini yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Davlat, oila, qabila,

millat tushunchalari, diniy va boshqa birliklardan farq qiluvchi fuqarolik jamiyati kategoriyasi, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, XVIII-XIX asrlarga kelib o'rganila boshlandi.

Evropa va Amerika mamlakatlarining, katta mintaqalarida fuqarolik jamiyatining shakllanishi yangi davrda boshiandi. Olimlar va mutaxassislar fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini uch bosqichga ajratish mumkin. Bunda bir bosqichdan keyingi bosqichga o'tishda jamiyat va davlat tuzumida katta o'zgarishlar, ijtimoiy va siyosiy tangliklar, ommaviy harakatlar, sinflarning to'qnashuvlari, jamiyat mafkurasida tub o'zgarishlar yuz bergan.

Birinchi bosqich shartli ravishda XVI-XVII asr. Bu davrda fuqarolik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy asoslari yaratildi. Ular jumlasiga sanoat va savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish turlarining ixtisoslashuvi, mehnat taqsimotining teranlashuvi, tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi kiritish mumkin. SHuningdek, yagona markazlashgan davlatlarning tashkil topishi bilan feodal tarqoqlik davrida mavjud bo'lgan tengsizlik, huquqsizliklarga barham berishga e'tibor berila boshiandi.

Ikkinchi bosqichi XVIII asr oxiridan XIX asr oxirigacha davom etdi. Bu davrda eng rivojlangan mamlakatlarda umumiy yuridik tenglik va erkinlikka, tadbirkorlik erkinligi va shaxsiy tashabbusga asoslangan dastlabki kapitalizm ko'rinishidagi fuqarolik jamiyati shakllandi.

Uchinchi bosqich (XIX asr oxiri va keyingi davr) vertikal feodal tuzilmalar o'rnini erkin odamlarning huquqiy tengligi va o'zaro bitimlariga asoslangan gorizontol munosabatlar egallagani bilan tavsiflanadi. Insoniyatning ko'p asrlik tarixida barcha odamlar, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat'i nazar, jamiyat hayotining huquqiy jihatdan teng ishtirokchilari deb e'tirof etilishi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Ular har kimga o'zini erkin xohish-irodaga ega bo'lgan, o'z harakatlari va ularning huquqiy oqibatlari uchun javob berishga qodir shaxs sifatida namoyon etish imkoniyatini beruvchi qonunlar bilan e'tirof etilgan qator huquqlar va erkinliklarga egabo'la boshladi.

Fuqarolik jamiyatining amaida yuzaga kelishiga Huquqlar haqidagi bili (Angliya, 1689 y.; AQSH, 1791 y.) yoki Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi (Fransiya, 1789 y.)ning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Fuqarolik jamiyati – o'z shaxsi, ijodiy tashabbusini erkin namoyon etuvchi teng huquqli odamlar jamiyati, ortiqcha taqiqlar va keraksiz ma'muriy tartibga solishdan xoli teng imkoniyatlar jamiyati sifatida shakllandi.

Jamiyat a'zolari yuridik nuqtai nazardan fuqarolik huquq va erkinliklarga ega bo'ldi.

Fuqarolik - insonning muayyan davlatga barqaror tarzdagi mansubligi, inson va davlatning o'zaro huquqiy aloqasi sifatida namoyon bo'la boshladi. Bu ikki tomonlama aloqalar, bir tomondan, davlat o'z fuqarolariga muayn huquq va erkinliklarni kafolatlaydi, ularning o'zini va mol-mulkini zo'ravonlik va o'zboshimchaliklardan himoya qiladi, xorijiy mamlakatlarda istiqomat qiyotgan o'z fuqarolariga homiylik qiladi. Boshqa tomondan, fuqarolar davlat qonunlariga rioya qilishlari, u belgilagan majburiyatlarni bajarishlari, o'z mehnati bilan davlatni mustahkamlashga ko'maklashishlari, uning obro'sini saqlashlari, zarur bo'lgan holatlarda uni 13

himoya qilishiari lozim. Bu huquq va burchiar majmui fuqarolarning siyosiy-huquqiy maqomini tashkil etadi.

Fuqarolik - bu nafaqat shaxsning huquqiy maqomi, balki uning ijtimoiy holati hamdir.

Huquqiy davlatda qonun oidida tenglik va bu bilan bog'liq holda fuqarolik huquqlariga siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar qo'shiladi. Jamiyatda haqiqiy erkinlikni ta'minlash har bir inson nafaqat yuridik va siyosiy ma'noda, balki iqtisodiy va ijtimoiy ma'noda ham fuqaroga aylanishini nazarda tutadi.

XX asrda fuqarolik jamiyati g'oyasi yanada muhimroq ahamiyat kasb etdi. Bunga avvalo totalitar va avtoritar tuzumlarning paydo bo'lishi va ularga qarshi demokratiya uchun kurash olib borish zaruriyati sabab bo'ldi. Plyuralizm nazariyasi keng tarqaldi. Bu nazariyaga binoan, demokratik jamiyatning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat: - fuqarolar totuvligiga erishish yo'llarini izlash; - aholining turli guruhiari manfaatlarini hisobga olish; - qarama-qarshiliklarga barham berish va nizolarning oldini olish.

Tabaqaviy imtiyozlarning tugatilishi va fuqarolik huquqlarining paydo bo'lishi fuqarolik jamiyati shakllanishining muhim omili hisoblanadi. SHaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlovchi huquqiy davlat fuqarolik jamiyatining siyosiy negizi bo'lib xizmat qiladi.

SHunday qilib, "huquqiy davlat" va "fuqarolik jamiyati" tushunchalari jamiyat hayotining turli tomonlarini aks ettiruvchi tushunchalardir. Ular guruhlar, individlar, jamiyatning umumiy ahamiyatga molik manfaatlari o'raladigan qobiq hisoblanadi va ularni ro'yobga chiqarish usullaridan tashkil topadi.

SHuni ta'kidlab o'tish lozimki, fuqarolik jamiyatining davlatdan ajralishi aynan tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikni tugatish va ijtimoiy munosabatlarni davlat tasarrufidan chiqarish jarayonida yuz bergan. Bu jarayonga butun aholi nomidan ish ko'ruvchi vakillik davlatining shakllanishi asos bo'lgan.

Buning uchun odamlarning yuridik tengligi ularga huquq va erkinliklar berish orqali qonun yo'li bilan tan olindi. Tabaqaviy tengsizlik o'rnini egallagan umumiy yuridik tenglik shaxsning mutlaqo yangi ijtimoiy holatini belgilab berdi. Endi individlar, ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, erkin hamda ijtimoiy hayotning to'laqonli ishtirokchilari deb e'tirof etildi.

Fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma. Unda so'z erkinligi, shu jumladan, tanqid qilish erkinligi, oshkoralik, har xil axborotlar olish erkinligi, erkin kirish va chiqish huquqi, boshqa mamlakatlar bilan keng miqyosda, doimiy asosda axborot, ta'lim texnologiyalari almashinuvi, chet davlatlar va jamoat tashkilotlari bilan madaniy va ilmiy hamkorlik, xalqaro huquq prinsiplari va normalariga muvofiq xalqaro xorijiy birlashmalar faoliyatiga ko'maklashish ta'minlanadi. U umumiy insonparvarlik tamoyiliariga sodiq bo'lib, dunyo miqyosidagi shunday tuzilmalar bilan o'zaro aloqa qilish uchun ochiqdir.

Fuqarolik jamiyati – murakkab tarkibli va plyuralistik tizim. Tabiiyki, har qanday ijtimoiy organizm tizimning muayyan xossalari majmuiga ega bo'ladi, biroq fuqarolik jamiyatiga ularning to'liqligi, barqarorligi va samaraliligi xosdir. Rang-barang ijtimoiy shakllar va institutlar (kasaba uyushmalari, partiyalar, birlashmalar, tadbirkorlar, klublar va h.k.)ning mavjudligi individlarning turli tuman ehtiyojlari va manfaatlarini ifodalash va ro'yobga chiqarish, odamzotning barcha qobiliyatlarini namoyon etish imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati – o'zini o'zi rivojlantiruvchi va o'zini o'zi boshqaruvchi tizim.

Individlar har xil tashkilotlarga birlashib, bir-biri bilan rang-barang munosabatlar o'rnatib, o'zlarining ba'zan qarama-qarshi manfaatlarini ro'yobga chiqarib, jamiyat siyosiy hokimiyat kuchiga ega bo'lgan davlatning aralashuvisiz uyg'un va izchil rivojlanishini ta'minlaydilar. 14

Fuqarolik jamiyati o'zining davlatdan mustaqil o'zini o'zi rivojlantirish ichki manbalariga egadir.

Fuqarolik jamiyati – huquqiy demokratik davlat bilan uyg'unlikda yashaydi. Bu erda inson va fuqaroning tabiiy va o'zlashtirilgan huquqlarini tan olish, ta'minlash va himoya qilish bog'lovchi omil sifatida amal qiladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy unsuri ayrim shaxs bo'lsa, fuqarolik jamiyati institutlari, tashkilotlar, guruhlar va hokazolar uni shakllantiruvchi omiliardir. Ular shaxs, uning manfaatlari, maqsadlari, niyatlari va hokazolarni ro'yobga chiqarishga ko'maklashadi. SHu sababli iqtisodiy va siyosiy hokimiyatni ajratish, haqiqiy fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi va qaror topishining bosh omili hisoblanadi. Iqtisodiy hokimiyat siyosiy hokimiyat bilan qo'shilganida muqarrar tarzda iqtisodiy hokimiyatning bir markaz, bir odam yoki shaxslar guruhi qo'lida jamlanishi yuz beradi. Agar siyosiy va iqtisodiy hokimiyatlar turli markazlar, qo'llarda jamlansa, ular bir-birini cheklab turadi.

2. .Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi. "Fuqarolik jamiyati" va "huquqiy davlat" tushunchasi birgalikda XVIII asrda paydo bo'lgan. Odamlar hayoti va faoliyatining ikki tomoni: ularning shaxsiy manfaatlari, tashabbusi, ixtiyoriy faoliyati jabhasi va odamlar xulq-atvori davlatning xohish-irodasiga bo'ysunuvchi xalq hokimiyati jabhasi shu tushunchalar bilan ifodalandi.

Fuqarolik jamiyati hokimiyatning oqilonaligi va odilonaligi, shaxs erkinligi va farovonligi haqidagi g'oyalarning huquqiy ustunligi, huquq va qonunning birligi, davlat hokimiyatining turli tarmoqlari faoliyatini huquqiy chegaralash g'oyalari bilan mushtarakdir.

Huquqiy davlatni fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi va uning o'zini o'zi yanada takomillashtirishi omili deb hisoblash mumkin. Huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni, hech shubhasiz, ancha uzoq vaqt davom etadi. U fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib boradi. Har bir davlatda bo'lganidek, huquqiy davlat hokimiyatining suverenligi ham mamlakat ichida uning barcha fuqarolarga va ular tashkil etuvchi nodavlat tashkilotlariga nisbatan ustunligida va undan tashqarida davlatning tashqi siyosatni yuritish, boshqa davlatlar bilan munosabatlar o'rnatishda va mustaqilligida namoyon bo'ladi.

Etuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy demokratik davlat qurish mumkin emas, chunki ongli erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdirlar. SHunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va markazlashgan davlat xohish-irodasi o'rtasida bog'lovchi bo'g'in hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzulga qarshi ish ko'rish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Huquqiy davlat – bu shunday bir davlat hokimiyatdirki, u huquq normalariga binoan, va ularning doirasida ish ko'radi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jur'at etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini e'tirof etadi.

Totalitar davlatda xavfsizlikni ta'minlash huquqiy tartibotni muhofaza qilish, odamlar xulq-atvori davlat belgilagan huquqiy qoidalarga muvofiqligini ta'minlash faoliyatidan iborat bo'ladi, davlat hokimiyatiga tatbiqan xavfsizlikni davlat xavfsizligi va fuqarolik jamiyati xavfsizligiga ajratish muammosi yuzaga kelmaydi.

Fuqarolik jamiyatining xavfsizligi (jamoat xavfsizligi) quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanishi mumkin: -ijtimoiy adolat; -davlat bilan o'zaro munosabatlarda fuqarolarning va umuman jamiyatning huquqlari; - qonuniylik tartibi; 15

- fuqarolarning iqtisodiy farovonligi; - demokratik plyuralizm; - jamiyatning ochiqligi; - fuqarolik jamiyatining milliy jihatdan muayyanligi.

Fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi inson huquqlari va fuqaro huquqlarining farqlanishini belgilab berdi.

Inson huquqlarini fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlarini – davlat ta'minlaydi. Ikkala holatda ham shaxs huquqlari to'g'rsida so'z yuritiladi, biroq birinchi holatda ayrim inson sifatidagi shaxsning yashash, erkinlik huquqlari nazarda tutilsa, ikkinchi holatda – uning siyosiy huquqlari nazarda tutiladi.

Inson huquqlari va fuqaro huquqlari o'rtasidagi farq muayyan asoslarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat: 1) inson huquqlari davlat tomonidan e'tirof etilgani va qonun yo'li bilan mustahkamlanganidan, ularning egasi - inson u yoki bu davlatga mansubligidan qat'i nazar mavjud bo'lishi mumkin. Fuqaro huquqlari esa mazkur shaxs qarashli bo'lgan davlat tomonidan himoya qilinadi; 2)dunyoda hali anchagina odamlar umuman fuqarolik maqomiga ega emas (fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, apatridlar). Binobarin, ular rasmiy darajada fuqaro huquqlariga emas, balki inson huquqlariga egadirlar. Fuqarolik jamiyatining vazifasi ijtimoiy hayotning rivojlanishini ta'minlashdan iborat. SHu sababli, uning asosiy tarkibiy qismlarini vazifalari qatoriga bu jarayon normal kechishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi institutlar faoliyati tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlarini oila, mulk, shaxs, erkinlik, huquq, ma'naviyat, tartib, davlatchilik tashkil etadi. Bunda hammani va majburiy tartibda mulkdorlarga aylantirish nazarda tutilmaydi – ularning ko'pchiligi buni xohlamaydi, biroq bunday imkoniyat har kim uchun saqlanishi lozim. Mulk har doim shaxs va butun jamiyat erkinligining bosh omili sifatida amal qiladi. Mulkka nisbatan hurmat mavjud bo'lmagan joyda shaxsga nisbatan hurmat ham mavjud bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati tuzilmalari «yuqoridan» turib emas, balki «quyidan», fuqarolarning tashabbusi bilan, ixtiyoriy asosda, tabiiyki, muassislarning manfaatlari, qiziqishlari va

moyilliklariga muvofiq tuziladi. Ularning erkinligi davlat tuzilmalariga qaram emaslikda, ichki qoidalar bilan nazarda tutilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zini o'zi boshqarish faoliyatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari mavjud bo'lib ular quyidagilardir: - erkin individlar uyushmasi; - o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma; - murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuratistik tizim; - o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan tizim.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari: 1) iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari; 2) inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini so'zsiz e'tirof etish va himoya qilish; 3) hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati; 4) qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi; 5) hokimiyatning uchga bo'linishi va hokimiyatlarning o'zaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat; 6) siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi; 7) so'z va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi;

8) fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning o'zaro majburiyatlari va burchlari; 9) sifiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik; 10) odamlarning munosib turmush darajasini ta'minlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

Fuqarolik jamiyati qator tamoyillarga tayanib faoliyat ko'rsatadi. Jumladan: - siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi; - butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega bo'lgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklarini kafolatlangan huquqiy himoyasi; - individlarni mulkka ega bo'lish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqilligi; - qonun bilan kafolatlangan fuqarolarni manfaatlari, kasbiy belgilari bo'yicha davlatdan va partiyadan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari; - partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi; - fuqarolarni erkin, madaniyatli, ma'naviy va ijtimoiy faol, jamiyat a'zolarini qonun oidida ma'suliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, ta'lim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa sharoitlarni yaratish; - faqat qonun bilan cheklangan davlat senzurasidan tashqari OAV yaratish va faoliyat yurgizish erkinligi; - davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni barqarorlashtiradigan mexanizmi (konsensus mexanizmi) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyatini ishiashini davlat organlari tomonidan xavfsizligini ta'minlanishi. Bu mexanizm, rasmiy bo'ladimi, norasmiy bo'ladimi, u o'z ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov bilan hokimiyatning, o'z-o'zini boshqarishturli organlari va h.k. tayinlash kabilarni oladi.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyat asosini ko'p ukladli iqtisod, mulkning turli shakllari boshqariladigan bozor munosabatlari tashkil etadi; Huquqiy sohada esa – hokimiyat boshqaruvi vakolatlarini markazda yig'ilib qolmasligi, hokimiyatlar bo'linishi, siyosiy plyuralizm, fuqarolarning davlat va jamoat ishlarida ishtirok etishi, qonun ustivorligi hammaning ular oldida tengligi; ma'naviy sohada-yagona mafkura va dunyoqarashning yakka hokimligini yo'qligi, vijdon erkinligi madaniylik, yuqori ma'naviyat va axloq tashkil etadi. Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz bo'lmaydi. Erkinlik me'yoriy ko'rinishga ega bo'lgani uchun, bunday shunday xulosa kelib chiqadiki, bir tomondan inson erkinlikka uning normativ talablariga bo'ysunish qobiliyati natijasida ega bo'ladi, boshqa tomondan, shaxs erkinligi borligining tashqi shakli bu erkinlikning chegaralarini belgilovchi ijtimoiy me'yorlar hisoblanishini anglatadi. Va faqatgina, jamiyat uchun yoki insonning o'zi uchun eng muhim ahamiyatga ega, eng asosiy hisoblangan sohalaridagina davlatning o'zi erkinlikning o'lchovini, me'yorini belgilab beradi. Bu esa huquqiy me'yorlar, qonunlar, konstitutsiya yordamida amalga oshiriladi.

Bunda huquqiy va erkinliklarning o'zi, jumladan konstitutsionlari bir tomondan fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan uning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy tashkillanganligining etukligi darajasi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan inson va fuqaroning huquq va erkinligining to'liqligi bilan, ularning kafolatlanganligi darajasi amalga oshirish ketma-ketligi fuqarolik jamiyatining huquqiy demokratik jamiyat sifatidagi, haqiqiy erkinlik va ijtimoiy adolatli jamiyat sifatida muhim karakteristikalarining chuqurlashuvi, rivojlanishga ko'p tomondan bog'liq bo'ladi. bu o'rinda inson va fuqaro huquqlari fuqarolik jamiyatining o'z

vositasi namoyon bo'ladi. Ushbu muhim funksiyalarni bajarish darajasida fuqarolik jamiyati qator muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Qonunchilik asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy strukturalarning asoslanmagan qat'iy muvofiqlashtirishidan himoya qilishni ta'minlaydi.

2. Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) o'zini – o'zi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

3. Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda ko'rinishga keltirishga ko'mak beradi; buning uchun u turli vositalardan foydalanadi: saylov kampaniyalaridan va referendumlarda, norozilik yoki bu yoki u talablarini qo'llab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masalalar bo'yicha jamiyatni shakllantirishda faol ishtirok etish.

4. Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari insonlarning huquq va erkinliklarini real kafolatlashini davlat va jamoat ishiarida teng ishtirokini ta'minlashga qaratiladi.

5. Fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega bo'lishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini ta'minlanishi mumkin.

6. Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning konkret manfaatlari haqida xabardor qilib turadi, bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishli bo'ladi.

7. Fuqarolik jamiyati o'z institutlari va tashkilotlari bilan barqarorlashtiruvchi vazifasini bajaradi. U davlat oidida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini ta'minlaydigan mustahkam strukturalarini yaratadi.

Ma'lumki, Vatanimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. SHu kabi jamiyatgina O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analar va ma'naviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlay olishi e'tirof etildi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida shunday deb ta'kidlaydi: «Biz uchun fuqarolik jamiyati - ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishiga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi. Ayni vaqtda boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. YA'ni erkinlik va qonunga bo'ysunish bir vaqtning o'zida amal qiladi, bir-birini to'ldiradi va bir-birini taqozo etadi». 6 Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri -bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat bo'lganligi bois, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini o'rnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oidida mas'ul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-modda), O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanishi (11-modda), O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xiiligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasligi (12-modda) kabilarda fuqarolik jamiyatining asosiy prinsipial masalalari yuridik jihatdan mustahkamlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy prinsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadjriiy islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini yaratish va rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qillsh mustaqil instituti tomonidan uch bosqichga bo'lib tahlil qilish tavsiya etiladi. 7 Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatidafuqarolik jamiyatining shakllanishining asoslari yaratildi Ikkinchi bosqich (2000-2010 yillar) damamlakatni demoeratlashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi. 2010 yil 12 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatda demokratik islohatlarni yanada chuvurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi"e'lon qilindi. Bu Konsepsiya mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning ikkinchi bosqichiga yakun yasadi va yani – uchinchi bosqichni boshlab berdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohatlarining mazmun moxiyatidan kelib chiqib fuqarolik jamiti tushunchasiga turli xil darajada tariflar berilmoqda. Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qillsh mustaqil instituti tomonidan fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif berildi: "Fuqarolik jamiyati – bu qonun ustuvorligi qiladigan; inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoyalashnita'minlanadigan, shaxsning rivojlanishi va o'zligini namoyon qillsh uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan; aholinig keng qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanidigan mustaqil qva barqaror institutlar amal qiladigan ijtimoiy makondir".

YUrtimizdagi jamiyatshunos olimlar ham fuqarolik jamiyatini "Fuqarolar o'rtasidagi muaayyan kompromiss, davlat va nodavlat tashkilotlpr o'rtasida konsensus madaniyati vudulga kelganda, shuningdek, dunyoqarashiar plyuralizm, davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro ta'sirga kirishishga layoqatli jamoatchilik institutlari vujudga kelganda shakllanishi mumkin deya tariflaydi. Fuqarolik jamiyati tushunchasiga tariflarning turli-tumanligi fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining murakkab, ko'p qirrali jarayyon ekanligi bilan xarakterlanadi Istiqlol yillarida mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo qilishning ustuvor yo'nalishlari izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Buni biz qonunchilikning demokratik tamoyillari, fuqarolik institutlarining huquqiy kafolati rivojlanishi, milliy g'oya mafkurasining shakllanishi hayotimiz va yashash tarzimizda muhim ahamiyat kasb etishida ko'ramiz. Birinchi Prezident Islom Karimov Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida (2010 yil 12 noyabr) ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi hamda ravnaq topishiga alohida e'tibor qaratib, **"Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari"** tamoyilni amalda to'liq tatbiq etishning aniq va ravshan qirralarini belgilab berdi.

Birinchi Prezident I.Karimov ta'kidlaganidek, "Faqatgina biz tanlagai bosqichma-bosqich, tadjriiy rivojlanish yo'li xalqimiz ko'zlagan ezgu niyatlarga erishishga, zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan davlat, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat bo'lgan, qonun ustuvorligini ta'minlaydigan jamiyat barpo etishga olib kelishi muqarrar".

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha qo'yidagi xulosalar chiqarish mumkin: - fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari qadimgi YUnoniston va Rimda namoyon bo'lgan vaqtdanboshlab YAngi davrda shakllanish elementlari va xozirgi kunda bir butun tizim sifatida paydo bo'lishi. - fuqarolik jamiyati g'oyasi insoniyatning antik davrdan beri davom etib kelayotgan tafakkuri maxsulidir. Avesto manbalarida, Qadimgi yunon faylasuflari fikrlarida, O'rta asr mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg'onish va Reformatsiya davri g'oyalari va bugun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadriyatlar sifatida e'tirof etilishi.

Har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari katta-kichikligidan qat'iy nazar uning rivojiga turli xil darajada hissalarini qo'shgan. SHu nuqtai

nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi g'oyalar qarashlarni bir yoqlama bo'rttirish yoki kamsitish xato yondashuvdir. - fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tizimda mavjud, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xil bo'lishi mumkin. - fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy hayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birgalikda kechadi. - fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan takomillashib boradi. - har bir davlatda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va shakllanishi o'ziga xos mental xususiyatlarga bog'liq hoida tadrijiy rivojlanish modellari asosida amalga oshiriladi. - hozirgi dunyoda biron bir mamlakat fuqarolik jamiyat qurishning etuklik bosqichiga erishmagan va bu uzuluksiz davom etadigan jarayondir.

3. Fuqarolik jamiyati g'oyalar evolyutsiyasi. Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Evropacha an'anasi antik ildizlarga ega. Mazkur an'ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog'liq edi. Bunga Aflotun, Arastu, Sitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini misol keltirish mumkin.

Fuqarolik jamiyatining antik konseptual ta'limotida jamiyat va davlat fenomenlarining uzviyligi qadimgi yunon dunyoqarashining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Aflotunning (mil. av. 427–347 y.) "Davlat" dialogida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini ajratishgina emas, ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida tushunilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlari, fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati g'oyasining keyingi rivoji Aflotunning shogirdi Arastu (mil. av. 384–322 y.) ijodi bilan bog'liq. Ustozi kabi Arastu ham eng mukammal jamiyat g'oyasini ishiab chiqishga diqqat e'tiborini qaratadi, biroq fuqarolik jamiyati g'oyalari tarkibida bu masala o'zgacha nazariy jihatlarni tashkil qiladi. Uni ko'proq ijtimoiy transformatsiya emas, balki davlat tuzilmasidagi o'zgarishlar qiziqtiradi. Bundan tashqari Arastu o'zining nazariy ishlanmalarida davlat haqidagi mavhum g'oyaga tayanishni emas, jumladan Aflotunga xos bo'lgan, balki voqe'likda mavjud bo'lgan boshqaruv shakllarini solishtirish, qiyosiy tahlil qilishga tayanadi, bu jihat esa uning davlat va jamiyat borasidagi pozitsiyasini konkretroq bo'lishini ta'minlaydi.

Platondan farqli o'laroq, Aristotel xususiy mulkni e'tirof etadi. Chunki u inson tabiatiga xos bo'lib, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'zagini tashkil etadi. Aristotel mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruv shakli xavfsizligi, qonunchilik organi ishida fuqarolarning ishtiroki mexanizmi, lavozimlarni egallash va vazifalarni bajarish, sud organlari ishida rolini atroflicha o'rgangan. Huquqni Aristotel adolat mezoni deb hisoblagan va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida yondashgan. Aristotel fikriga ko'ra, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonun boshqaruvidir: hatto eng yaxshi hukmdorlar ham tuyg'ular va hissiyotga beriluvchan bo'ladi, qonun esa «oqilona tafakkur»dir.

Qadimgi rim mutafakkiri **Mark Tully Sitseron** (mil. av. 106-43 yillar) ham jamiyat va davlat (respublika)ni tenglashtiradi. Davlatni u umumiy manfaatlar bilan o'zaro bog'langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi va odamlar birgalikda yashashga tabiiy ehtiyoj sezadi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iborat. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi. Sitseron fikriga ko'ra, uch boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o'zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a'zosi manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda ishtirok etishi ta'minlanadi. «Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi» bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi. Sitseronning «Davlat haqida» va «Qonunlar haqida» asarlari davlat va huquq muammolariga bag'ishlangan. Davlat Sitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a'zolari umummanfaat ifodasi sifatidagina emas, balki bu a'zolarning o'zaro kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, «umumiy huquqiy tartibot» sifatida ham namoyon bo'ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo'lib huquqiy tus beradi, bu ta'limot keyinchalik juda ko'p mutafakkirlar, shu jumladan «**huquqiy davlat**» **g'oyasining** hozirgi tarafdorlari tomonidan ham e'tirof etiladi.

Sitseron konsepsiyasiga ko'ra, "fuqarolik jamiyati" g'oyasi antik davr uchun klassik ahamiyatga ega bo'ladi, bu o'z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashiarga asos bo'ladi. Ko'pgina ekspertlar fikricha, aynan Sitseronning ijtimoiy-siyosiy ta'limotida "fuqarolik jamiyati" o'zining tushunchaviy asoslariga ega bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining tarixiy ko'rinishiari ifodasi Evropa-O'rta er dengizi an'anasi asosida fuqarolik jamiyatining dastlabki ko'rinishiari – Uyg'onish davridagi italyan shahar-davlatlariga borib taqaladi. Bunda fuqarolik jamiyati shahar boshqaruvi tizimiga asoslangan, muayyan shahar doirasidagi, ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida xarakterlanadi.

Olimlar fuqarolik jamiyatining yana bir tarixiy ildizini, olmon madaniy doirasi ta'siridagi kontinental-evropa an'anasi bilan bog'lashadi. Erkin fuqaroning paydo bo'lishiga, birinchilardan bo'lib birlashgan hunarmandlar va savdogarlar giidiyasi, feodallardan himoyalovchi va shaharlar boshqaruviga ta'sir qilgan birinchi assotsiatsiya sabab bo'lgan deb hisoblanadi.

Uchinchi tarixiy iidiz fuqarolik jamiyati zamonaviy tushunchasi shakllanishida liberal anglo-amerika an'anasi muhim ahamiyat kasb etgan. Tadqiqotchilar bu borada turlicha fikr bildiradi. Masalan, fuqarolik jamiyati tabiiy huquq va erkinlik asosida mulkka egalik qilishi haqidagi g'oyani Jon Lokk, modernizatsiya va o'z-o'zini boshqarishni fuqarolik jamiyatining muhim komponentlari sifatida Adam Smit, minimal davlat konsepsiyasi, fuqarolik jamiyati va zaruriy yovuzlik sifatidagi davlatning o'ta chegaralangan roli haqidagi g'oyani Tomas Peyn, amerikacha demokratiya tahiili hoyasini Aleksis de Tokvil, davlat va fuqarolik jamiyati²¹

o'rtasidagi munosabatlarni belgilab bergan va fuqarolik jamiyati mustaqil bo'lishi kerakligini ta'kidlagan Jon Styuart Mili kabi olimlarni ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik jamiyati haqida turlicha tarixiy va metodologik yondashuvlar va interpretatsiyalarni inkor etmagan holda, yangi davrda fuqarolik jamiyati konseptuallashuvi jarayonida muhim rol o'ynagan Uyg'onish davri olimlardan biri Nikolo Makiavelli (1469–1527) bo'lib, u pragmatik, tajribaviy ijtimoiy fanga asos soldi. Fuqarolik jamiyati Makiaveili uchun sinfiy, partiyaviy qarama-qarshi qiziqishlar majmuidir. Unga ko'ra fuqarolik jamiyati xalqdan axloqiy asosni – ezgulik va fazilatni, ijtimoiy qiziqishlar va respublika tuzilmasi qiziqishlari oldida burchni his qilish va jasoratni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, u erkin individlar uchun munosib birlashma bo'ladi. Davlatni himoya qilish uchun hukmdor qo'lidagi barcha vositalarni ishga solishi kerak bo'ladi, yolg'on, shafqatsizlik hatto urush ham bundan mustasno emas. Davlat qiziqishlari unda birlamchi ahamiyat kasb etgan. Makiaveili davlatning mutlaqo mustaqilligini talab qilgan, cherkovdan ham, ya'ni davlat va umuman siyosat sohasining sekulyarizatsiyasi tarafdori bo'lgan. U davlat boshqaruvining o'ziga xos siyosiy mahorat maktabini yaratadi, unda hech qanday axloqiy normalar bilan hisoblashmay, "maqsad har qanday vositani oqlaydi" degan tamoyilni ishiab chiqqan.

SHunga qaramay, aynan shunday masalani ko'ndalang qo'yish g'oyasi ortidan yangi davrda bir qator faylasuflar fuqarolik jamiyati konsepsiyasini yanada boyitdi. Xususan, "So'z erkinligi haqida" Djon Milton, "Leviatan" Tomas Gobbs, "Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat" Jon Lokk, "Qonunlar ruhi haqida" Monteske, "Ijtimoiy kelishuv haqida" Jan Jak Russo, "Ilohiy-siyosiy traktat" Benedikt Spinoza, "Fuqarolik jamiyati tarixi haqida xatlar" Anri Fergyson kabilardir. Mazkur ishiarda u yoki bu darajada inson hayotining o'ziga xos shakli sifatidagi fuqarolik jamiyati muammolari yoritibgina qolmay shaxs va davlatga fuqarolik jamiyatining asosiy sub'ekti bo'lgan fuqaroning butun potensialini yuzaga chiqarish uchun zarur bo'lgan prinsipial yangi sifatleri ishiab chiqilgan.

Tomas Gobbs antik davr mutafakkirlariga (Platon, Aristotelga) ergashib, jamiyat va davlat tushunchalarini tenglashtiradi. U davlat, fuqarolik jamiyati va fuqaroviy shaxs tushunchalari o'rtasiga tenglik belgisini qo'yadi. Biroq, ayni vaqtda, u agar davlat fuqaro bo'lsa, bu har qanday fuqaro davlat hisoblanishini anglatmasligini qayd etadi. Muayyan xo'jalik, savdo va tijorat ishiarini olib borish uchun a'zolari o'zini hamjamiyat (davlat) xohish-irodasiga to'la

bo'ysundirmagan birlashmalar, kompaniyalar, ya'ni «fuqaroviy shaxslar» tashkil etilishi mumkin. Ayni vaqtda bunday fuqaroviy shaxslar (shirkatlar) oxirigacha bo'ysungan bo'ladi.

Mazkur mantiqni «fuqarolik jamiyati» tushunchasiga nisbatan ham tatbiq etish mumkin.

Ingliz ma'rifatchi faylasufi va siyosiy mutafakkiri **Jon Lokk** (1632-1704) haqli ravishda huquqiy davlatning atoqli mafkurachilaridan biri hisoblanadi. U o'z g'oyalari «Davlatni boshqarish haqida ikki risola» asarida bayon etgan. Uning ta'limotida odamlarning tabiiy holati, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va davlatning tashkil topishi muammolari tushuntirilgan.

Lokk huquqiy davlatning bosh elementi bo'lgan hokimiyatning bo'linishi nazariyasining asoschisi hisoblanadi.

Xususiy mulk nazariyasi Lokkda mehnat bilan uzviy bog'liq. Odamlar asosan o'z mol-mulkidan tinch va xavfsiz foydalanish maqsadida jamiyatga qo'shiladilar, bunda mazkur jamiyatda qabul qilingan qonunlar buning asosiy quroli va vositasi bo'lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi Jon Lokk.

Fuqarolik jamiyatiga birlashish – bu qulay, tinch va farovon hayot kechirish, o'z mol-mulkidan xotirjam foydalanish va o'zini mazkur jamiyat a'zosi bo'lmagan odamlarga qaraganda xavfsizroq his qilish uchun boshqalar bilan kelishish demakdir. 22

Fuqarolik jamiyati tushunchasining liberal talqini, yuqorida aytib o'tganimizdek, Tomas Gobbs va Jon Lokk davrida yaratilgan. «Fuqarolik jamiyati» tushunchasini ular kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishini, insonning tabiiy mavjudlikdan ma'rifatli hayot tarziga o'tishini aks ettirish uchun ilmiy muomalaga kiritgan.

Tomas Gobbs bunday holatga davlat mavjud bo'lgan hoida erishish mumkin deb hisoblagan. U davlat bo'lmagan joyda urush, qo'rquv, qashshoqlik, yolg'izlik, yovvoyilik, jaholat, davlatda – oqilonalik, xavfsizlik, boylik, tartib, bilim va olijanoblik hukm suradi, deb yozgan.

Liberalizm asoschisi Jon Lokk birinchi bo'lib shaxsni jamiyat va davlatdan, erkinlikni – boshqa qadriyatlardan ustun qo'ygan. Erkinlikni u davlatning aralashuvidan xoli holat sifatida tushungan.

Fuqarolik jamiyatini tahlil qilishga nisbatan boshqa bir yondashuvni G.Gegel (1770-1831) taklif qiladi. U fuqarolik jamiyatiga o'z kundalik ehtiyojlarini mehnat yordamida qondiruvchi individlar majmui deb qaraydi. Uning fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining negizini xususiy mulk tashkil etadi.

G.Gegel fikri bo'yicha, tarixiy jarayonni harakatlantiruvchi kuch sifatida fuqarolik jamiyati emas, balki davlat amal qiladi, u barcha fazilatlarni o'zida mujassamlashtiradi, inson shaxsi, umumiy siyosiy, moddiy va ma'naviy asoslarning jamuljam ifodasi hisoblanadi. Davlat insonni har xil tasodiflardan himoya qiladi, adolatni ta'minlaydi, umumiy manfaatlarni ro'yobga chiqaradi.

Davlat, oila, qabila, millat, diniy va boshqa birliklardan farqlanuvchi «fuqarolik jamiyati» kategoriyasi XVIII-XIX asrlarda tadqiqot predmetiga aylandi. G.Gegel o'zining «Huquq falsafasi» asarida fuqarolik jamiyati tushunchasini atroflicha o'rgandi va unga shaxslarning ehtiyoji va mehnat taqsimoti tizimi, adliya (huquqiy muassasalar va huquqiy tartibot), tashqi tartib (politsiya va korporatsiyalar) orqali aloqasi (munosabatlarga kirishishi) sifatida ta'rif berdi¹⁰.

O'sha davr jamiyati va davlatiga nisbatan G. Gegelning qarashlari eskirganligiga qaramay, uning fuqarolik jamiyati davlatga nisbatan mustaqil bo'lgan shaxsiy manfaatlar jabhasi, ijtimoiy tuzum, mehnat taqsimoti va mulk shakllariga bog'liq ekanligi haqidagi fikrlari ijtimoiy fanlarning rivojlanish yo'lida tashlangan muhim qadam bo'ldi.

G.Gegel fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, xususiy mulkka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, oila, tabaqalar, davlat qurilishi, huquq, axloq, burch, madaniyat, maorif, qonunlar va ulardan kelib chiquvchi sub'ektlarning o'zaro yuridik aloqalaridir. Tabiiy, «nomadaniy» holatdan «odamlar fuqarolik jamiyatiga kirishlari lozim, chunki faqat shu jamiyatda huquqiy munosabatlar haqiqiy xususiyat kasb etadi».11 Ayni vaqtda Gegel bunday jamiyat faqat «hozirgi dunyoda» mavjud bo'lishi mumkinligini qayd etadi.

Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati yovvoyilik, qoloqlik, ma'rifatsizlikka qarshi qo'yiladi.

Gegel fuqarolik jamiyati oiladan boshlanib to davlatga qadar dialektik harakatlanuvchi alohida bosqich uzoq tarixiy davr davomida o'rta asrdan to yangi davrgacha transformatsiyalashib kelgan tushunchadir. U fuqarolik jamiyati va davlatni aralastirib yuboruvchi o'sha davrda hukmron bo'lgan tabiiy huquq nazariyasini tanqid qilgan, uning fikricha, ijtimoiylik xususiyatiga asoslanuvchi fuqarolik jamiyati, oilaning axloqiy va davlatning ommaviy hayotidan mutlaqo farqlanadi. U adolatli qonunlar va odil sudlarni fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismlari deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishga Immanuel Kant (1724–1804) harakat qilgan. Kant fuqarolik jamiyatini butun insoniyat uyi deb bilgan. Bu jamiyatda har bir inson hatti-harakati oliy axloqiy qonun – qat'iy imperativ bilan belgilanad. Uning fikricha, fuqarolik jamiyati mavjud qonunlar doirasida hech kim tomonidan cheklanmaydigan intilish, tamoyillarining erkilik bilan uyg'unligi, boshqacha aytganda, fuqarolarga mos bo'lgan jamiyatdir.

Yuqorida aytilganlardan xulosa qilish mumkin, XVIII asr o'rtalariga kelib fuqarolik jamiyati – davlat an'anaviy paradigmasi qayta ko'rib chiqila boshlandi. Bu jarayon XVIII – XIX asrlarga kelib to'xtadi, bu davrga kelib yangi tizim o'zining – xususiy mulk, erkin bozor iqtisodiyoti, parlamentar demokratiya va huquqiy davlat, ijtimoiy va siyosiy sohalar o'rtasidagi bo'linish.

Fuqarolik jamiyati demokratik normalari va qadriyatlari zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda ham taxlil qilingan. Zamonaviyroq ko'rinishda demokratiya g'oyalari Turkistonda ma'rifatparvar jadidlar faoliyatida kuzatlladi. Evropada bo'lgani kabi Turkistonda ham o'rta asrlar feodal munosabatlari, dogma va an'analarga qarshi bo'lgan ma'rifatparvar g'oyaviy oqim sifatida xarakterlanadi. U progressiv kuchlarning mamlakatni feodal turg'unlik davridan olib chiqishga harakat qilgan va kurashganlarini aks ettiradi. Jadidlar ta'lim tizimini isloh etishni talab qilib, dunyoviy fanlar faolroq o'qitiladigan yangi usuidagi maktablarni ochgan, ularda aniq, tabiiy-ilmiy, iqtisodiy fanlar o'qitilgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, demokratik qayta qurish g'oyalari va fuqarolik jamiyati shakllanishi yosh xivaliklar va yosh buxoroliklar uyushmalari dasturlarida o'z aksini topgan. Ular jadidlar liberal harakati sifatida nafaqat ijtimoiy munosabatlarni isloh qilishda, balki 1920 yilda Xiva va Buxoroda xalq namoyishlarida ishtirok etganlar. Turkiston avtonomiyasi uchun kurashgan jadidlar, mustaqillik uchun harakatga munosib hissasini qo'shgan.

Yurtimizda ijtimoiy-falsafiy fikr, xususan jadidlar qiyofasida, fuqarolik jamiyati g'oyalari ma'rifat qadriyatining shakllanishiga qaratilgan edi. M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat o'z davridan ilgari o'tib, fuqarolik jamiyati faqat mustaqil mamlakat doirasida amalga oshishi, haqidagi xulosasini aytadilar. Bundan tashqari, ular, an'ana va urf-odatlar demokratlashuvga to'siq bo'lmasligini, aksincha, mavjud an'analarda amalga oshirilgan modernizatsiya, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va barqaror taraqqiyotining muhim omili ekanligini asoslaydi. Birinchi Prezident I.A.Karimovning so'zlari bilan aytganda, "o'zbek xalqi boy tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi, va uch ming yillik davrni o'z ichiga olib, bizga boy tajriba va ibratl saboq beradi, uni qabul qilishimiz va rivojlantirishimiz kerak bo'ladi".

Umuman olganda, fuqarolik jamiyati falsafiy konsepsiyalarining insoniyat tarixida o'rni va rolini baxolar ekanmiz, uning nafaqat ilmiy-texnikaviy yutuqlar bilan, balki inson borlig'ining ekzistensial ibtidosini qayta tushunish bilan kechgan. Bu davrda inson erkinligini boshqacha tushunish usuli yuzaga kelib, u fanga jiddiy ta'sir qiladi. Bunda erkinlik o'z qiziqishlari yo'lida boshqariluvchi emas, balki har bir insonning o'z taqdiri uchun javobgarligi ma'nosida tushuniladi.

2-mavzu. Xarakatlar strategiyasi - O'zbekiston milliy taraqqiyoti yangi bosqichining asosi.

Reja.

1. “Rivojlanish”, “strategiya”, “kontsepsiya” va “innovatsion rivojlanish” tushunchalarining mazmuni hamda turli xil yondoshuvlar.
2. Mustaqil O‘zbekiston Milliy taraqqiyot modelining ishiab chiqilishi.
3. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Xarakatlar strategiyasi - milliy taraqqiyotimizning yangi bosqichi.

Taraqqiyot va yuksak rivojlanishga erishgan davlatlar tajribasiga ko‘ra, har bir xalq o‘z oldiga ulug‘ va istiqbol maqsadlarni qo‘yishi hamda uni amalga oshirish salohiyatlari bilan jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallaydi. Bugun O‘zbekiston ham o‘z tarixining ana shunday mas‘uliyatli chorrahasida turibdi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Binobarin, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishiab chiqilgan Harakatlar strategiyasi istiqbolimiz taqdirini hal etuvchi muhim va yangi davr bosqichini ifodalovchi milliy g‘oyaga aylanmoqda. Prezidentning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yiliarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi mamlakatning davlat va jamiyat rivojlanishi istiqbolini strategik rejalashtirish tizimiga sifat jihatdan yangi yondashuvlarni boshiab berdi.

Xo‘sh, strategiya nima? U xalqning maqsadlarini qanday ta‘minlaydi? Tanlagan maqsadlarning istiqbollari nimalarda namoyon bo‘ladi?

Strategiya — bu ta‘limotni izlash, ifodalash va rivojlantirish tizimi bo‘lib, u izchillik bilan va to‘liq amalga oshirilganda uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta‘minlaydi.

XXI asrga kelib strategiya tushunchasi ancha kengaydi. Strategiya deb, dunyo miqyosida va davlat ichki hayotidagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hamda boshqa sohalarida vujudga kelgan inqiroziy vaziyatlarni prognozlashtirish va bartaraf etishga qaratilgan boshqaruvni tashkil etish masalalariga doir tushunchalarni qamrab oladi. Shundan kelib chiqib, davlat strategiyasi bir biri bilan o‘zaro bog‘liq, lekin alohida xususiyat kasb etuvchi ko‘plab tushunchalarda ifodalanadi.

Strategiyaning mohiyati taktik vazifalarni belgilashdan iborat. Siyosat, strategiya va taktika — strategik rahbarlik va boshqaruv jihatlari bilan bog‘liq uchta mustaqil kategoriyadir. Ularning farqi shundan iboratki, strategiya tasdiqlangan va amalga oshirish uchun qabul qilingan bo‘lsa, uning joriy qilinishi strategiyalashtirilayotgan obyektning mayog‘iga aylanadi. Taktika esa strategik vazifalarni amalga oshirish bo‘yicha kundalik, oylik va yillik (joriy) rejalarni va ularning yechimi bo‘yicha tadbirlarni taqozo etadi. Siyosat — bu strategiya va taktikani yagona samarali amal qiluvchi tizimga agregatsiya va integratsiya qilinishidir.

Ko‘rib turganimizdek, strategiyaning asl mohiyatida xalqimizning orzu-umidlari yo‘g‘rilgan g‘oyalardan tashkil topgan milliy mafkuraning ifodasi yotadi. Mafkuradan nusxa olib bo‘lmaganidek, davlatning strategik maqsadlarini ham boshqa davlat va xalqlarning tarixiy tajribasidan o‘zlashtirib yoxud nusxa olib bo‘lmaydi. Zero, har bir xalqning o‘ziga xos siyosiy-ijtimoiy, demografik, iqtisodiy, madaniy tarixi, tabiiy resurslari mavjud bo‘ladi. Aynan shu omillar ma‘lum ijtimoiy sharoit va imkoniyatlarni vujudga keltiradi.

Strategiyaning amalga oshirish eng mas‘uliyatli jarayon. Agar u real vaziyatni to‘liq qamrab olgan yaxlit va bir butun reja bo‘lsa, uning muvaffaqiyati ta‘minlanadi. Mabodo teskari bo‘lsa, unda turg‘unlik yuzaga keladi. Bunga sabab, noto‘g‘ri tahiiliy ma‘lumotlar, xulosalar, kutilmagan sharoitlar, resurslardan oqilona foydalana olmaslikdir. Strategiyaning baholash va nazorat qilish strategik rejalashtirishni mantiqiy yakunlovchi omili bo‘lib hisoblanadi. U hodisalarning qayta aloqalanishini ta‘minlash jarayonida strukturaviy bo‘g‘inlardagi bog‘lanish imkoniyatlarini tahlil qiladi, baholaydi, aniqlaydi, xulosalar chiqaradi. Zaruratda strategik rejalarni o‘zgartiradi.

Davlat strategik rejalari aniq va o‘zgarimas tamoyillarga bo‘ysundirilishi muhim. Ular islohotlarning bir maromda, izchil yo‘nalishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Jumladan, rahbar o‘z vazifalarini amalga oshirishida turli ilmiy sohalaridagi ma‘lumotlar va xulosalar bilan qurollanmog‘i, bundan tashqari, improvizatsiya qilmog‘i, quyilgan vazifalar yechimini topishda individual va kreativ yondashuvlarni tashkil etishi lozim. Mazkur tamoyillar oldin qabul qilingan

qarorni o'zgartirish ehtimoli yoki o'zgaruvchan vaziyatdan kelib chiqib, qayta ko'rib chiqish imkoniyatini berishi zarur.

Strategik dastur va rejaning uyg'unligi hamda turli darajadagi qarorlarning mustahkam bog'liqligi muvaffaqiyatning kafolati. Mazkur birlik davlat organlarning strukturaviy bo'g'inlarida strategik harakatlarni birlashtirish, barcha funksional bo'lim rejalarining kelishuvi bilan ta'minlanadi. Ayni paytda strategiyani amalga oshirish imkoniyatlarini tug'diradi. Strategik boshqaruv jarayonida dastur va rejani amalga oshirish uchun tashkiliy va huquqiy sharoitlar yaratilishi lozim.

Mazkur tamoyillar hokimiyat organlari faoliyatidagi ijro intizomining past sur'atlariga, shaxsiy mas'uliyatsizligiga barham beradi, kadrlar layoqati darajasini oshirishni talab qiladi, murakkab va chigal ish tartiblarini sodda hamda tezkor yondashuvlar bilan o'zgartirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, strategik yo'nalishlarni belgilashning mavhum va noma'lum jihatlarini oydinlashtirish orqali tartibiashtirishga erishiladi.

Istiqbol maqsadlarni qo'ygan davlatlarning aksariyati milliy strategik muvaffaqiyatlarni YAIMning o'sishida, fuqarolarining farovonlik darajasining yuksalishida, deb qaraydi. Yaqin o'tmishda davlatning birlamchi vazifalari hosildorlikni oshirish, oltin-neftni ko'paytirish, armiyani mustahkamlash bilan izohlangan. Albatta, ushbu omiliarni inkor etmagan hoida bugun O'zbekistonda milliy qadriyatlar bilan qurollangan davlatning strategik maqsadi fuqarolarning g'oyaviy e'tiqodi, bilim-salohiyati, jamiyatdagi mukammal qonunlar va barqaror ijtimoiy institutlarning mavjudligini ta'minlash asnosida amalga oshirish ko'zda tutilmoqda.

Strategik maqsadlarning aynan inson kapitaliga va u orqali adolatli qonunlarning, faol ijtimoiy institutlar harakati tashkil etilishiga qaratilayotganligi bejizga emas. Shuning uchun har qanday islohotlar inson kapitalini rivojlantirish bilan amalda uning tamal toshi mustahkamlanadi.

Mamlakatimiz strategiyasi nafaqat ichki va tashqi siyosatdagi islohotlar sari tashlangan qadamda, balki, eng avvalo, davlatning xalqqa, xalqning davlatga bo'lgan munosabatini o'zgarayotganligida namoyon bo'lmoqda. Yurtimizda yashayotgan har qaysi inson millati, tili va dimidan qat'i nazar, erkin, tinch va badavlat umr kechirishi, bugun hayotdan rozi bo'lib yashashi davlatning bosh maqsadi sifatida strategik yo'nalishlar belgilanmoqda. Ular avvalo, rivojlantirilayotgan ijtimoiy sohalarida o'z ifodasini topmoqda. Yoshlarga munosib ta'lim berish, zamonaviy kasb-hunarlar bilan qurollantirish, aholining salomatligini ta'minlash, nogironligi bo'lgan shaxslar, boquvchisini yo'qotganlar, yolg'iz keksalar, umuman, ko'makka muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash davlatimiz rahbarining 2018 yil 28 dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida o'z tasdig'ini topdi.

Davlat va jamiyat qurilishi shunday bir murakkab tuzilmaki, uning tarkibidagi bir-biriga bog'liq bo'lgan va bir-birini to'ldiradigan soha va jabhalarni bir vaqtning o'zida jadal rivojlantirishni talab qiladi. Ularning har biri ikkinchisiga zamin yaratadi. Qaysidir asosiy soha avval rivojlanib, boshqa soha va tarmoqlar uchun lokomotiv vazifasini ham bajaradi. Albatta, bu jarayonda har bir sohaning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, obyektiv tahlil qilish, o'z vaqtida tegishli chora-tadbirlar qabul qilish, ularni rivojlantirishning huquqiy asoslarini yaratish, samarali ishiash mexanizmlarini yangi texnologiyalar asosida tashkil etib berish kabi vazifalarni hal qilishni talab qiladi.

Davlatning harakatlar strategiyasi yetaklovchi lokomotiv kuchi — bu davlat va uning organlari. Islohotlarning garovi va kafolati hokimiyatning samarali faoliyati bilan bog'liq hodisa. U boshqaruv mahorati bilan uzoqqa mo'ljallangan maqsadlarni rejalashtiradi, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni idora qiladi, aholini safarbar etadi, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va uni odilona taqsimot qilish vazifalarini amalga oshiradi. Shunday ekan, davlat va jamiyat boshqaruvi tizimlarini takomillashtirmasdan turib mamlakat hayotini modernizatsiya qilib bo'lmaydi. Modernizatsiya o'z umrini poyoniga yetkazgan boshqaruv usullarini yangi sifat va talablar darajasiga ko'tarish bilan mamlakatni rivojlantirishga olib keladi. Bu jarayonlar bevosita mahalliy hokimiyatlarning hududlarni rivojlantirishga oid masalalarni hal etishda mustaqil qarorlar qabul qilishning huquqiy asoslarini shakllantirishni taqozo qiladi. Shu nuqtai-nazardan Prezidentimiz parlamentning muhim qarorlar qabul qilish va qonunlar ijrosini nazorat etish

faoliyatini kuchaytirish, ijro hokimiyati tizimini optimallashtirish, ma'muriy islohotlarni davom ettirish va davlat boshqaruvida zamonaviy menejment usullarini keng qo'llash, davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish maqsadida davlat xizmatiga malakali mutaxassislarni jalb etishga qaratilgan yagona kadrlar siyosatini shakllantirish, mahalliy hokimiyat organlarining vakolat va mas'uliyatini qayta ko'rib chiqish, ularning mustaqilligini yanada oshirish vazifalarini belgilaydi.

Boshqaruvda adolatli davlat idora tizimlari shakllanmas ekan, qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishiari — ikkinchi uzviy bog'lanuvchi muhim tamoyil ta'minlanmaydi. Ular sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Bunday tizimning samarali faoliyati fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchii himoya qilishning real imkoniyatlarini vujudga keltiradi. Oliy sud — oliy hakam sifatida jamiyatning yaxshi-yomoni, foyda-ziyonini belgilab beruvchi ma'naviy barometrqa aylanadiki, bunday ijtimoiy muhitda jinoyat qilishdan ko'ra bunyodkorlik qilish afzal bo'ladi. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash maqsadida sudyalikka nomzodlarni tanlash va tayinlash tizimini yanada takomillashtirish lozimligiga ahamiyat berishi strategik maqsadlarning izchil amaliyotini joriy etishga qaratilmoqda.

Jamiyatda adolatli boshqaruvning vujudga kelishi, shubhasiz, iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarini takomillashtirish imkoniyatini yaratadi. Ular makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlash, tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, uning raqobatbardoshiigini oshirish, ayniqsa, qishioq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirishning yangi innovatsion texnologiyalarining tatbiq etilishi imkoniyatlarini yaratadi. Ya'ni rivojlanishning ichki qonuniyatlariga ko'ra, yangi sifat bosqichga ko'tarilishning murakkab, ammo takomiliashgan shakllari paydo bo'ladi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni amalga oshiradi. Natijada mavjud salohiyatdan samarali foydalanish orqali joylarda mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish o'sish sur'atlari vujudga keladi.

Jamiyatda ijtimoiy ongning o'zgarishi bilan ijtimoiy munosabatlar ham rivojlanib boradi. Jamiyat va uning holati aslida inson ongining in'ikosi. Fuqarolar qanday ezgu amallar ma'rifati bilan qurollangan bo'lsa, ana shu ruhiy qudrat istaklarining hosilasini oladi. Bu jarayon ulkan to'lqin sifatida millatning mushtarak maqsadlarida namoyon bo'ladi. U, o'z navbatida, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida yangi tarmoqlarning, ishchi o'rinlarning paydo bo'lishiga, aholining real daromadi va shunga muvofiq turmush darajasining o'sib borishiga xizmat qiladi.

3-mavzu. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish.

Reja.

1. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilish.
2. Qonun ijodkorligi faoliyati sifatini tubdan oshirish.
3. Davlat boshqaruvini markazlashtirishdan chiqarish, davlat xizmati tizimini islox qilish.

O'z kelajagi va taraqqiyoti haqida qayg'uradigan har qanday adolatli davlat, albatta, davlat boshqaruvi va davlat hokimiyatini tashkil etishda demokratiya qonun-qoidalari va tamoyillariga tayanadi. O'zbekiston Respublikasi ham mustaqillikka erishgach, o'z oldiga huquqiy, demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyati barpo etishni maqsad qilib qo'ydi va davlat boshqaruvida demokratiya yo'lini tanlab oldi. Bu maqsad yo'lida esa O'zbekiston keng qamrovli ijtimoiysiyosiy, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirdi. Bu islohotlarni markazida davlat hokimiyatini tashkil etish sohasi dolzarb masala sifatida ko'tarildi. Qonun ustuvorligini, insonning huquq va erkinliklari himoyasini ta'minlamasdan turib, demokratik va fuqarolik

jamiyatini qurish haqida soʻz yuritishga hech qanday asos qolmaydi. Birinchi Prezident Islom Karimov —Oʻzbekistonning oʻz istiqlol va taraqqiyot yoʻlil asarida yangilangan jamiyatning siyosiy va davlat tuzilishini quyidagicha taʼriflaydi: —Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati vakolatlarini ajratish asosida milliy davlatchilikni barpo etish, jamiyatning siyosiy tizimini tubdan yaxshilash, respublika hokimiyati bilan mahalliy hokimiyatning vakolatlari va vazifalarini aniq belgilab qoʻyish, adolatli va insonparvar qonunchilikni vujudga keltirish lozim boʻladi. Siyosiy hayotni tubdan oʻzgartirish ishiarining koʻlamini anglash uchun Sobiq Ittifoqdan, eski mustabid tuzumdan qanday siyosiy meros qolganini yana bir karra eslash zarur boʻladi.

I. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yoʻnalishlari

1.1. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish:

davlat hokimiyati tizimida Oliy Majlisning rolini oshirish, uning mamlakat ichki va tashqi siyosatiga oid muhim vazifalarni hal etish hamda ijro hokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish boʻyicha vakolatlarini yanada kengaytirish;

qabul qilinayotgan qonunlarning amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-huquq islohotlari jarayoniga taʼsirini kuchaytirishga yoʻnaltirgan hoida qonun ijodkorligi faoliyati sifatini tubdan oshirish;

siyosiy tizimni rivojlantirish, davlat va jamiyat hayotida siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish, ular oʻrtasida sogʻlom raqobat muhitini shakllantirish.

1.2. Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish:

davlat boshqaruvinu markazlashtirishdan chiqarish, davlat xizmatchilarining kasbiy tayyorgarlik, moddiy va ijtimoiy taʼminot darajasini oshirish hamda iqtisodiyotni tartibga solishda davlat ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish orqali davlat boshqaruvi va davlat xizmati tizimini isloh qilish;

mamlakatni ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish boʻyicha vazifalarni amalga oshirishda oʻzaro manfaatli hamkorlikning samarasini oshirishga qaratilgan davlat-xususiy sheriklikning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish;

davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini taʼminlash, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlariga oid axborotni taqdim qilishning zamonaviy shakllarini joriy etish;

«Elektron hukumat» tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari koʻrsatishning samarasi, sifatini yuksaltirish va bu xizmatdan aholi hamda tadbirkorlik subʼektlari tomonidan foydalanish imkoniyatini oshirish.

1.3. Jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirish:

xalq bilan muloqotning samarali mexanizmlarini joriy etish;

jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini rivojlantirish, ijtimoiy sheriklikning samarasini oshirish;

fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, ularning ijtimoiy va siyosiy faoligini oshirish;

mahalla institutining jamiyat boshqaruvidagi oʻrni va faoliyati samaradorligini oshirish;

ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish, jurnalistlarning kasbiy faoliyatini himoya qilish.

4-MAVZU. QONUN USTUVORLIGINI TAʼMINLASH VA SUD-HUQUQ TIZIMINI YANADA ISLOH QILISHNING USTUVOR YOʻNALISHLARI.

Reja.

1. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklari kafolati.
2. Qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati.

3. Sud xokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish.

4. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oidini olish tizimini takomillashtirish.

1.Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklari kafolati Istiqlol tufayli mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz bergan keng qamrovli o'zgarishlar yurtimizda yangi demokratik qadriyatlar ildiz otganini, inson huquqlari va uning erkini ta'minlashga qaratilgan huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatiga xos zamonaviy tuzilmalar shakllangani bilan xarakterlanadi.

Albatta, erkin va adolatli jamiyat qurish uchun qonunga tayanishimiz va qonun ustuvorligiga erishishimiz lozimdir. Chunki har qanday davlatning qudratli va mustahkam bo'lishi, xalqining tinch va farovon hayoti amaldagi qonunlarning ustuvorligiga bog'liqdir.

SHunday qilib, **huquq** - davlat tomonidan belgilanadigan yoki ruxsat etiladigan va uning kuchi bilan himoya qilinadigan umummajburiy hulq-atvor qoidalari tizimidir. Huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi regulyator bo'lib, uning ushbu xususiyati ijtimoiy munosabatlar bilan bo'ladigan muntazam aloqadorligini ta'minlaydi.

Erkinlik – insonga qonun bilan ruxsat etilgan u yoki bu harakatni amalga oshirishi va hayot uchun zarur bo'lgan ne'matlardan foydalanishda ijtimoiy to'siqlarning bo'lmasligi tushuniladi.

SHu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — jamiyat tayanchi va yurtimiz taraqqiyotining huquqiy kafolati, davlatimiz mustaqilligining yorqin ramzi, ko'p millatli xalqimiz xohish-irodasining qonuniy ifodasi hisoblanadi. Konstitutsiyaning X bob 43-46 moddalari inson huquq va erkinliklariga bag'ishlangan bo'lib, davlat fuqarolarining Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquq va erkinliklarni ta'minlashi, har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan taqdim etilgan «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»da ham bu masalaga alohida e'tibor qaratilib, yurtimizda huquqiy davlat asoslarini tobora takomillashtirish va aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish hal qiluvchi vazifa bo'lib qolishi ta'kidlangan. Zero, jamiyatning demokratiya yo'lidan jadal rivojlanishi va bu boradagi islohotlarning samarasi ko'p jihatdan odamlarning huquqiy ongi va madaniyati darajasiga bog'liq. Odamlarning huquqiy ongi va madaniyati davlatimiz rahbarining 2011 yil 23 avgustda qabul qilingan “O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qaroriga muvofiq vazirlik zimmasiga aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, davlat organlari, jamoat birlashmalarining huquqiy targ'ibot va ma'rifat sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish vazifalari yuklatilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 23 iyuldagi qarori asosida tasdiqlangan Huquqiy targ'ibot va ma'rifat bo'yicha davlat organlari ishlarini muvofiqlashtirish bo'yicha idoralararo kengash to'g'risidagi nizom bu boradagi faoliyatni tartibga solishda muhim huquqiy asos bo'ladi. Avvalambor odamlarning huquqiy ongi va madaniyati shakllantirishda insonlarga o'zlarining huquq va burchlarini, o'zlari yashab turgan joyda o'rnatilgan qonunlarga asosan ularning shaxsiy va fuqarolik huquq va burchlari kafolatlab qo'yilgan asosiy qonun, ya'ni konstitutsiya va uning normalari tanishtirilishi kerak.

Buni mazkur hujjatning birinchi moddasidan to oxirgi moddasigacha inson huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash, vatan ravnaqi hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilib kelayotgan umumbashariy g'oyalar singdirilganida ham ko'rish mumkin. Asosiy qonunimizda buyuk ne'matlar orasida eng ulug'i - “inson uchun” degan g'oya ilgari surilib, uni ulug'lash, uning erkin kamol topishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish o'z aksini topgan. Boshqacha aytganda, “fuqaro - jamiyat - davlat” o'rtasidagi izchil hamkorlikning huquqiy echimi asoslab berilgan.

Demokratik davlatda jamiyat a'zolarining huquq va erkinliklari kafolati doimiy harakatdagi mexanizmga o'xshashi lozim. Konstitutsiyaning 19-moddasida "hech kim sud qarorisiz fuqarolarni huquq va erkinliklaridan mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga haqli emas"ligi belgilab qo'yilganki, bu qoida huquqbuzar kim bo'lishidan qat'i nazar, javobgarlikka tortish mumkinligini biidiradi. Kafolat tizimida iqtisodiy omilga keng o'rin berilgan. CHunki iqtisodiy hayot qanchalik farovon bo'lsa, huquqning amaidagi kafolat darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Bugungi Asosiy qonunimizda esa davlat ham, jamiyat ham, avvalo, inson manfaatlariga xizmat qilishi, uning haq-huquqlarini himoya etishi ustuvor tamoyil sifatida aniq belgilab qo'yilgan.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Biz boshlagan islohotlarimizning pirovard maqsadi bitta - adolatli jamiyat barpo etish. Islohot islohot uchun emas, avvalo inson uchun, inson manfaatlarini ta'minlash uchun". O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etish sharoitida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash borasidagi konstitutsiyaviy kafolatlar tizimini hayotga tatbiq etishga qaratilgan islohotlar jamiyatning shu maqsad yo'lidagi vazifalariga to'liq mos kelmoqda, inson huquqlarini kafolatlovchi milliy mexanizm yaratilmoqda. Inson huquq hamda erkinliklarini ta'minlovchi va kafolatlovchi davlat organlari tizimi tashkil etilib, ixtisoslashgan nodavlat tashkilotlarining paydo bo'lishiga ko'maklashmoqda. Hozirgi paytda insonning huquq hamda erkinliklarini ta'minlash mexanizmini yanada takomillashtirish maqsadida inson va fuqaro huquq hamda erkinliklarining kafolatlari to'g'risida qonun qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Inson huquqlari g'oyasi milliy parlamentimiz faoliyatida doimiy o'rin egallashi darkor. Har qanday qonun ishlab chiqilayotgan va muhokama etilayotgan paytda insonning asosiy huquqlariga qanchalik mos kelishiga alohida e'tibor qaratish zarur. Ana shu prinsiplarga og'ishmay rioya etilgan taqdirdagina chinakam fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat barpo etish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 23 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida Birinchi Prezident I.Karimov: "...**Qadimgi dunyoning buyuk donishmandlari "Nimaiki qonuniy bo'lsa, u – adolatlidir", deb ta'kidlaganlari bejiz emas. Ular shu tariqa aynan qonun adolat manbai va mezoni ekanini uqtirganlar, desak, har tomonlama o'rinli bo'ladi. Va aksincha, agar qonun bajarilmasa, qonunda bir narsa yozilib, hayotda hammasi boshqacha bo'lsa, odamlarning Konstitutsiyamiz va qonunlarimizda muhrlab qo'yilgan adolat va demokratiya normalariga nisbatan har qanday ishonchi yo'qoladi. Bunday holat barchamizga ayon. Qonun va qonun ustuvorligi bo'lmagan joyda avvalo uning o'rnini korrupsiya degan balo egallaydi**", - deb ta'kidlaydi.

Shuningdek, Gellap Instituti (AQSH) ijtimoiy fikrni o'rganish markazi tomonidan «qonuniy tartiblarga itoat qilish indeksi» bo'yicha «Siz o'zingiz yashayotgan shahar yoki tumandagi mahalliy politsiyaga ishonasizmi?», «Siz o'zingiz yashayotgan shahar yoki tumanda kechasi xavf-xatardan qo'rqmasdan yolg'iz yura olasizmi?» va «Oxirgi o'n ikki oyda siz va oila a'zolaringizning pul va mol-mulki o'g'irlangan holat sodir bo'lganmi?» savollari ostida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, O'zbekiston 141 mamlakat orasida 2 (ijobiy) o'rinni egallagani tahsinga sazovordir.

2.Qonun ustuvorligi tamoyilining O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati.

Qonun ustuvorligini ta'minlash demokratik jamiyatni shakllantirishning asosiy vazifasi bo'lib hisoblanadi. SHuni alohida ta'kidlash kerakki, avvalo qonunlar fuqarolarning bevosita yoki bilvosita ishtiroki bilan ishlab chiqiladi, ularning xohish va irodasini o'zida aks ettiradi. Ammo ko'pgina qabul qilingan qonunlar real hayotga joriy qilinmasdan qog'ozda qolib ketadi. Sababi, **birinchidan**, qonunni qabul qilish davridagi jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan uni amalga oshirish imkoniyati o'rtasidagi nomutanosiblikning mavjudligi. **Ikkinchidan**, qonunlarni yaratishdagi mahorat va salohiyatning (professionalizm) etishmasligidir. **Uchinchidan**,

fuqarolarning ham qonunlardan to'la foydalanishga salohiyati etarli darajada bo'lmashligi. Ammo, nima bo'lganda ham qabul qilingan qonunlarga amal qilish hayotiy zaruriyat hisoblanadi. Chunki, u nafaqat, huquqlar tizimi bilan, shuningdek mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liqdir. Ularni o'zida ifodalagan qonunlarning "ishonmasligi" yoki poymol qilinishi mavjud ekan, jamiyat hayotida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lmaydi.

Mamlakat va fuqarolar manfaatlarining uyg'un holatda amalga oshuvining asosiy mexanizmi qonunlar oldida oddiy fuqarodan tortib eng yuqori lavozimni egallab turgan amaldorlarga barobarligi, ularning qonunlarga so'zsiz itoat qilishi hisoblanadi. Bu tamoyilni shakllantirish O'zbekistonda qurilayotgan demokratik jamiyatning asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda.

Qonun ustuvorligiga xilof ish qilish va unga mensimay qarash, mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning oyoq osti qilinishi, ulardan g'arazli maqsadlarda foydalanish qonunlarni obro'sizlantiradi, davlat va jamiyatning ma'naviy asoslariga putur etkazadi, xalqning noroziligiga, haqqoniy e'tirozlariga sabab bo'ladi. Ayniqsa, fuqarolarning davlat tuzilmalari bilan munosabatlari jarayonida qonunlarga rioya etilishi yoki rioya etilmasligi fuqaro – davlat munosabatlarining butun bir tizimdagi ijtimoiy adolat qoidalarining holatini belgilab beradi.

SHu o'rinda mahalliy hokimiyat vakiliari to'g'risida alohida to'xtalib o'tish zarur deb o'ylaymiz. Zero, islohotlarni amalga oshirishda, joylarda adolat qoidalarini o'rnatishda ularning o'rni katta bo'lishi zarur. Buning o'rniga mahalliy hokimiyat vakiliari, hatto hokimlar tomonidan inson huquqlarini buzish holatlari, afsuski sodir etilmoqda.

Prezidentimiz ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining to'qqizinchi sessiyasida "Adolat - qonun ustuvorligida degan hayotiy tamoyilga qat'iy amal qilib yashash g'oyasi ham fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi" – deb ko'rsatgan edi. Lekin qonunlarga itoat qilishda, uning ijrosini ta'minlashga mas'ul bo'lgan kishilar har doim oddiy fuqarolarga "etalon" bo'lishlari lozim bo'ladi. Ular tomonidan qonunlarning buzilishiga qaratilgan har bir kichik xatti-harakatlar nafaqat umumiy taraqqiyotga, shuningdek fuqarolarning hokimiyatga ishonchining barbod bo'lishiga olib keladi. SHu ma'noda ham qonun ustuvorligini ta'minlashda fuqaroga qaraganda uning ijrosi uchun mas'ul bo'lganlardan ko'proq etakchilik qilishlari talab etiladi. Qonunlarning har qanday shaxs, guruh, siyosiy kuchlar yoki ijtimoiy tabaqalar manfaatlaridan ustun bo'lishini real ta'minlash orqaligina demokratiyani rivojlantirish, uning jamiyatda amal qilishiga erishish mumkin bo'ladi. Uning amal qilishi har ikkala hokimiyat va fuqaro manfaatlariga mos keladi.

Xulosa qilib aytganda, qonun ustuvorligi quyidagi uch holatda o'zining to'liq ifodasini topadi.

Birinchidan, qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar adolat prinsipiga, inson huquqi va manfaatlaridan kelib chiqib, ijtimoiy jihatdan asoslangan bo'lishi kerak. 103

Ikkinchidan, barcha qonunlar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar talabi barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, nodavlat tashkilotlari va fuqarolar tomonidan qat'iy bajarilishi shart. 90.

Uchinchidan, barcha normativ-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya va qonunlarga mos bo'lishi shart. Demak, demokratik jamiyatning muhim tamoyili bo'lgan qonun ustuvorligi mamlakatimizda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati qurishning asosidir.

3. Sud xokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish..

Mustaqillikka erishgandan keyin Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan insonparvarlik, adolatparvarlik g'oyalariga asoslangan jinoyat, jinoyat protsessual qonunlarini takomillashtirishga, jinoiy jazolarni liberallashtirishga qaratilgan bir qator qonun loyihalari Oliy Majlisga kiritildi. Ularning qabul qilinishi esa mamlakatimiz ijtimoiy hayotida o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Ayniqsa, jinoiy jazolarni liberallashtirish borasida jinoiy jazo tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlash borasidagi say'-harakatlar muhim o'rin tutadi. Sud-huquq tizimini liberallashtirish to'g'risida Prezidentimiz "Sud-huquq tizimini liberallashtirish borasida biz hal99

etishimiz lozim bo'lgan yana bir masala – bu jazolash tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlashdir” deganda aynan shu harakatlarni nazarda tutgan edi.

Ma'lumki, 1995 yilgacha amal qilgan Jinoyat Kodeksida 33 ta jinoyatga o'lim jazosi qo'llanilar edi. Keyingi Jinoyat Kodeksida esa ularning 13 tasi saqlanib qoidi, ya'ni 20 ta turdagi jinoyatdan o'lim jazosi olib tashlandi. Jumladan, ayollar, oltmish yoshdan oshgan erkaklar va voyaga etmaganlarga nisbatan bu jazo qo'llanilmaydi. SHuningdek, o'lim jazosi avf etish tartibida yigirma besh yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirilishi mumkin (JK ning 51-moddasi).

Ana shu ustuvor vazifadan kelib chiqib, 1998 yilda Jinoyat Kodeksidagi 5 ta moddadan o'lim jazosi olib tashlandi. 2001 yilda yana to'rtta moddaga jazo qisqartirildi. 2004 yilda esa bu jazo bor-yo'g'i ikkita, ya'ni aybni og'irlashtiruvchi holatda qasddan odam o'ldirish va terrorizm jinoyatlari uchun tatbiq etiladigan bo'ldi. Bular mamlakatimizning xalqaro huquq sub'ekti sifatida xalqaro hujjatlarga zikr etilgan majburiyatlarni so'zsiz bajarishga inti-layotganining amaidagi isbotidir. Hozirgi kunda 100 ga yaqin davlatning qonunchiligida o'lim jazosi bekor qilingan. Jumladan, SHvetsiya va Finlandiya 1972 yilda, Germaniya 1949 yilda, Fransiya 1981 yilda, 1990 yiliardan boshlab Irlandiya, Vengriya, Ruminiya, CHexiya, Slovakiya, SHveysariya, Gretsiya, Polsha, Moidova, Italiya, Ispaniya davlatlari o'lim jazosidan voz kechgan. Bundan tashqari, 30 dan ortiq davlatning qonunchiligida o'lim jazosi mavjud bo'lsada, amaliyotda qo'llanilmaydi.

O'lim jazosini bekor qilish o'ta murakkab masala bo'lib hisoblanishini Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlab, “Birinchi navbatda aholi o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish lozim, chunki bugungi kunda ularning ko'pchiligi, o'lim jazosining bekor qilinishiga qarshi. Ikkinchidan, o'lim jazosi o'rniga umrbod yoki uzoq muddatli jazoni o'tashga hukm qilinadigan shaxslar uchun tegishli joylar qurish kerak”, degan fikrga alohida e'tibor qaratish lozim. O'lim jazosini bekor qilish masalasini aholiga tushuntirib berish ham anchagina murakkab jarayon bo'lib, bu ishga huquqshunoslar, mutaxassislar, siyosatshunos, psixolog va boshqa ko'pgina mutaxassislar jalb qilinishi lozim. SHuningdek, Prezidentimiz yuqorida ta'kidlaganidek, o'lim jazosi o'rniga sud tomonidan umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan mahbuslar jazosi alohida koloniyada o'tashi lozim bo'lganligi sababli ularni saqlash bilan bog'liq jazoni o'tash muassasasini qurib bitkazish uchun byudjetdan tegishli mablag' ajratilishi va binoni tayyorlash ham ma'lum muddat talab etadi. SHu sababli ham davlatimiz rahbari o'lim jazosini bekor qilish bilan bog'liq barcha tashkiliy-huquqiy jarayonlar 2-3 yil ichida amalga oshirish mumkinligini bildiradi.

Xulosa o'rnida aytilish mumkinki, inson hayoti dunyodagi eng oliy qadriyat hisoblanadi.

Zero, hayot har bir insonga bir marotaba beriladi, shuning uchun ham undan mahrum etishga hech kim qodir emas, degan tushunchani barchaning ongiga singdirish lozim. Shu bois barcha islohotlar va qonunlar inson manfaatlariga xizmat qilishini nazarda tutsak, o'lim jarayonining jazo tizimidan olib tashlanishi har tomonlama adolatlidir.

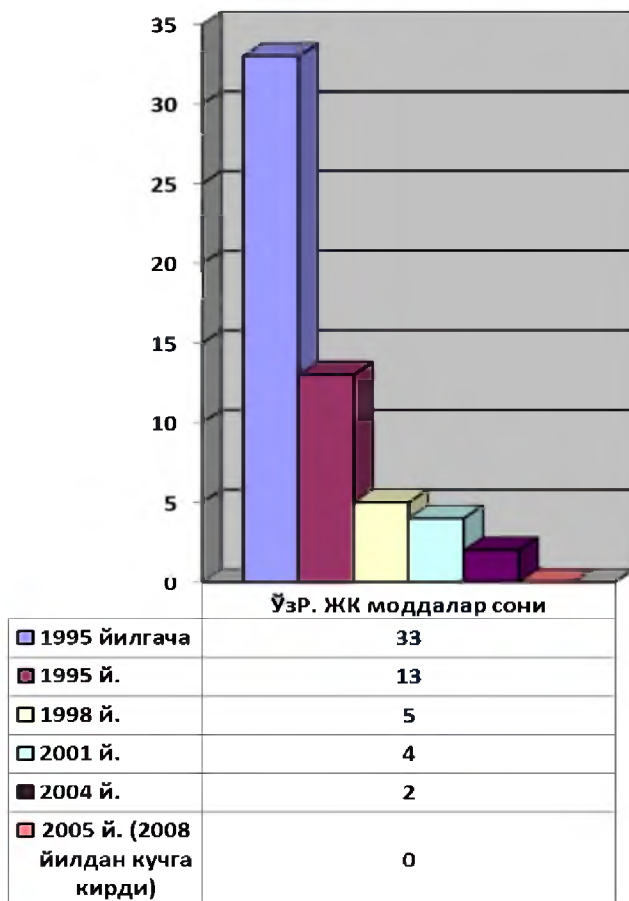
Binobarin, davlatimiz rahbarining 2005 yil 1 avgustdagi “O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida”gi Farmoni mamlakatimizda inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ustuvor qadriyat sifatida mustahkamlash yo'lida qo'yilgan navbatdagi xayrli qadam bo'ldi.

2001 yil 29 avgustda qabul qilingan “Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining jinoyat, Jinoyat protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida”gi Qonun bilan jinoyatlarni tasniflash, engiliashtirish ma'nosida takomillashtirildi, yarashtruv instituti joriy etildi. Jinoyat kodeksida o'lim jazosini nazarda tutuvchi moddalar soni keskin kamaytirildi, mol-mulkni musodara qilish jinoiy jazo sifatida bekor qilindi va shu kabi inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qator chora-tadbirlar qo'llanildi.

Yurtboshimiz tomonidan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”ning e'lon qilinishi esa bu boradagi islohotlarning yangi bosqichni boshlab berdi.

Mazkur konsepsiyaning ikkinchiustuvor yoʻnalishi sud-huquq tizimini isloh etishga bagʻishiangan boʻlib, bu borada ham tizimda bir qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, Odil sudlovning yangi tizimi shakllantirildi va sudlar ixtisoslashtirildi.

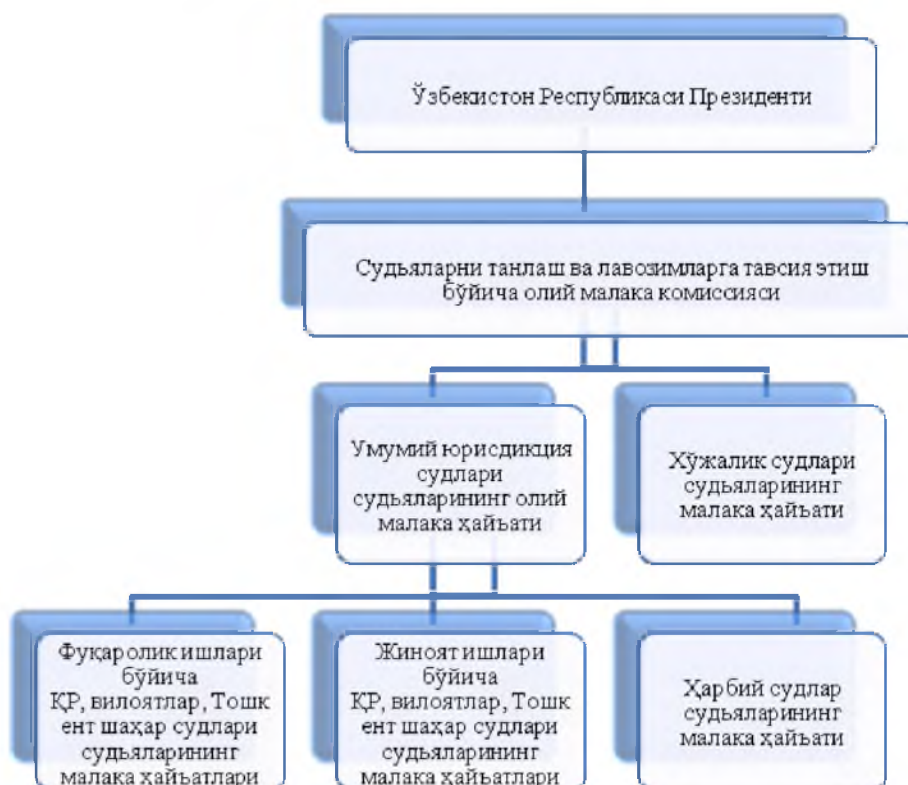
Oʻzbekistonda oʻlim jazosini bekor qilish bosqichlari

Odil sudlovning yangi tizimi

Sudlar faoliyatini tashkiliy ta'minlashning yangi tizimi.

Shular qatorida Advokatura instituti ham isloh etildi. O'zbekiston Respublikasi Advokatlar Palatasi tashkil etildi. Advokatlarga qo'yiladigan kvalifikatsion talablari va advokatlik faoliyatiga ta'sir o'tkazishga qaratilgan harakatlar uchun javobgarlik kuchaytirildi. Mamlakatimizda mazkur yo'nalishda olib borilayotgan islohotlarning barchasi qonun ustuvorligi – fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy tamoyillardan biri ekanligining yorqin dalilidir.

Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish:

sudyalar va sud apparati xodimlarining mavqeini, moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy ta'minot darajasini oshirish, sudlarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;

sudyalarga g'ayriqonuniy tarzda ta'sir o'tkazishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rish;

sudning mustaqilligi va beg'arazligi, sud protsessida tomonlarining tortishuvi va teng huquqlik tamoyillarini har tomonlama tatbiq etish;

«Xabeas korpus» institutini qo'llash sohasini kengaytirish, tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish;

sudlarni yanada ixtisoslashtirish, sud apparatini mustahkamlash;

sudlar faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish.

2.2. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash:

fuqarolarning murojaatlarini o'z vaqtida hal etish, murojaatlarni ko'rib chiqishda sansalorlik, rasmiyatchilik va loqayd munosabatda bo'lish holatlariga yo'l qo'yganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash, shuningdek, buzilgan huquqlarni tiklashning barcha zarur choralarini ko'rish;

sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash;

fuqarolarning xususiy mulkka bo'lgan huquqlarini amalga oshirish kafolatlarini mustahkamlash;

fuqarolarning odil sudlovga to'sqinliksiz erishishini ta'minlash;

sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlari ijrosi samaradorligini oshirish.

2.3. Ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini takomillashtirish:

jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish va liberallashtirish, alohida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish;

odil sudlovni amalga oshirish samaradorligi va sifatini oshirish, ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik sud ish yurituvining protsessual asoslarini takomillashtirish;

jinoyat, fuqarolik va xo'jalik ishlarini ko'rib chiqish tartibini takomillashtirish, bir-birini takrorlaydigan vakolat va instansiyalarni qisqartirish;

elektron tartibda sud va ijro ishini yuritishning zamonaviy shakl va usullarini joriy etish.

2.4. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish:

jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning samaradorligini oshirish;

diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarini kuchaytirish;

korruptsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va korruptsiyaga qarshi kurashish tadbirlarining samaradorligini oshirish;

aholining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish.

2.5. Sud-huquq tizimida qonuniylikni yanada mustahkamlash:

huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari ishini samarali rejalashtirish va uning natijalarini tahlil qilish, tizimli huquqbuzarliklarni aniqlash hamda ularga imkoniyat yaratayotgan sabab va sharoitlarni bartaraf etish;

sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari xodimlarini o'qitish, tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, rotatsiya qilish tizimini takomillashtirish;

huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari xodimlari orasida huquqbuzarliklarni oldini olish, profilaktika qilish va bartaraf etish bo'yicha idoraviy nazoratning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish;

huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati mexanizmlari samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquqni muhofaza qilish tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash.

2.6. Yuridik yordam va xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish:

davlat organlarining yuridik xizmati faoliyati samaradorligini oshirish;
advokatura institutini rivojlantirish, jinoyat, fuqarolik, ma'muriy va xo'jalik ishlarini ko'rib chiqishda advokatlarning rolini oshirish;
notariat va fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish organlari tizimini isloh qilish.

5-MAVZU. IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH VA LIBERALLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA USTUVOR YO'NALISHLARI.

Reja.

1. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish sohasida investitsiyalar va innovatsion g'oyalar.

2. Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlari. "Xar bir oila -tadbirkor" tamoyili.

3. Soliq va bojxona siyosatini takomillashtirish va optimallashtirish. Soliq yukini kamaytirish. Soliq va bojxona ma'muriyatchiligini sodtdalashtirish.

Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish:

makroiqtisodiy mutanosiblikni saqlash, qabul qilingan o'rta muddatli dasturlar asosida tarkibiy va institutsional o'zgarishlarni chuqurlashtirish hisobiga yalpi ichki mahsulotning barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;

xarajatlarning ijtimoiy yo'naltirilganini saqlab qolgan hoida Davlat budgetining barcha darajalarida mutanosiblikni ta'minlash, mahalliy budgetlarning daromad qismini mustahkamlashga qaratilgan budgetlararo munosabatlarni takomillashtirish;

soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag'batlantiruvchi choralarni kengaytirish;

ilg'or xalqaro tajribada qo'llaniladigan instrumentlardan foydalangan hoida pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, shuningdek valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash;

bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta'minlash, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchligini mustahkamlash, istiqboili investitsiya loyihalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlashni yanada kengaytirish;

sug'urta, lizing va boshqa moliyaviy xizmatlarning hajmini ularning yangi turlarini joriy qilish va sifatini oshirish hisobiga kengaytirish, shuningdek kapitalni jalb qilish hamda korxonalar, moliyaviy institutlar va aholining erkin resurslarini joylashtirishdagi muqobil manba sifatida fond bozorini rivojlantirish;

xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan, yetakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish, puxta o'ylangan tashqi qarzlar siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlardan samarali foydalanish.

3.2. Tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish:

milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta'minlash, uning tarkibida sanoat, xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish;

ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish;

yuqori texnologiyali qayta ishiash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishiash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish;

iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobatbardosh muhitni shakllantirish hamda mahsulot va xizmatlar bozorida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish;

prinsipial jihatdan yangi mahsulot va texnologiya turlarini o'zlashtirish, shu asosda ichki va tashqi bozorlarda milliy tovarlarning raqobatbardoshiigini ta'minlash;

ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni rag'batlantirish siyosatini davom ettirish hamda, eng avvalo, iste'mol tovarlar va butlovchi buyumlar importining o'rnini bosish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiyasini kengaytirish;

iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish;

faoliyat ko'rsatayotgan erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalarini samaradorligini oshirish, yangilarini tashkil etish;

xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o'rnini va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o'zgartirish;

turizm industriyasini jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda uning roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish va sifatini yaxshilash, turizm infratuzilmasini kengaytirish;

eksport faoliyatini liberallashtirish va soddalashtirish, eksport tarkibini va geografiyasini diversifikatsiya qilish, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarning eksport salohiyatini kengaytirish va safarbar etish;

yo'l-transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot, ijtimoiy soha, boshqaruv tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish.

3.3. Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish:

tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar sektorning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish;

paxta va boshqaliq don ekinlari bilan maydonlarni qisqartirish, bo'shagan yerlarga kartoshka, sabzavot, ozuqa va yog' olinadigan ekinlarni ekish, shuningdek, yangi intensiv bog' va uzumzorlarni joylashtirish hisobiga ekin maydonlarini yanada optimallashtirish;

fermer xo'jaliklari, eng avvalo, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan bir qatorda, qayta ishiash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurilish ishiari va xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanayotgan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini rag'batlantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat hamda qadoqlash mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha eng zamonaviy yuqori texnologik asbob-uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishiash korxonalarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya va modernizatsiya qilish bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish va sotish, agrokimyo, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlari ko'rsatish infratuzilmasini yanada kengaytirish;

sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, melioratsiya va irrigatsiya ob'ektlari tarmoqlarini rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sohasiga intensiv usullarni, eng avvalo, suv va resurslarni tejaydigan zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, unumdorligi yuqori bo'lgan qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanish;

kasailik va zararkunandalarga chidamli, mahalliy yer-iqlim va ekologik sharoitlarga moslashgan qishloq xo'jaligi ekinlarining yangi seleksiya navlarini hamda yuqori mahsuldorlikka ega hayvonot zotlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish;

global iqlim o'zgarishlari va Orol dengizi qurishining qishloq xo'jaligi rivojlanishi hamda aholining hayot faoliyatiga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish.

3.4. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish:

xususiy mulk huquqi va kafolatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash, xususiy tadbirkorlik va kichik biznes rivoji yo'lidagi barcha to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, unga to'liq erkinlik berish, «Agar xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va kuchli bo'ladi» degan tamoyilni amalga oshirish;

kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, tadbirkorlik tuzilmalarining faoliyatiga davlat, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari tomonidan noqonuniy aralashuvlarning qat'iy oldini olish;

davlat mulkini xususiylashtirishni yanada kengaytirish va uning tartib-taomiliarini soddalashtirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ustav jamg'armalarida davlat ishtirokini kamaytirish, davlat mulki xususiylashtirilgan ob'ektlar bazasida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

investitsiya muhitini takomillashtirish, mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy, eng avvalo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish;

korporativ boshqaruvning zamonaviy standart va usullarini joriy etish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini kuchaytirish;

tadbirkorlik sub'ektlarining muhandislik tarmoqlariga ulanishi bo'yicha tartib-taomil va mexanizmlarni takomillashtirish va soddalashtirish;

mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini tartibga solishda davlat ishtirokini kamaytirish, davlat boshqaruvi tizimini markazlashtirishdan chiqarish va demokratlashtirish, davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish, nodavlat, jamoat tashkilotlari va joylardagi o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish.

3.5. Viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish, xalqning turmush darajasi va daromadlarini oshirish uchun har bir hududning tabiiy, mineral-xomashyo, sanoat, qishloq xo'jaligi, turistik va mehnat salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta'minlash;

hududlar iqtisodiyotini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish ko'lamini kengaytirish, rivojlanish darajasi nisbatan past bo'lgan tuman va shaharlarni, eng avvalo, sanoat va eksport salohiyatini oshirish yo'li bilan jadal rivojlantirish hisobiga mintaqalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farqlarni kamaytirish;

yangi sanoat korxonalari va servis markazlarini tashkil etish, kichik sanoat zonalarini tashkil qilish, yirik xo'jalik birlashmalarining mablag'larini, banklarning kreditlarini va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga kichik shaharlar va shaharchalarni jadal rivojlantirish;

sanoat va xizmatlar ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish hisobiga subvensiyaga qaram tuman va shaharlarni kamaytirish va mahalliy budjetlarning daromad bazasini kengaytirish;

sanoat korxonalari va boshqa ishlab chiqarish ob'ektlarini joylashtirishga qulay shart-sharoitlar yaratish, xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish hamda aholining turmush sharoitini yaxshilash maqsadida hududlarning ishlab chiqarish, muhandis-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarini yanada rivojlantirish va modernizatsiya qilish.

6-MAVZU. IJTIMOY SOHADAGI ISLOXOTLARNI CHUQURLASHTIRISH.

Reja.

1. Axoli bandligi va real daromadlarini izchil oshirish.
2. Axolini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish
3. "Obod qishloq" va "Obod maxalla" davlat dasturlarining qabul qilinishi va amalga oshirilishi.

Aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish:

aholining real pul daromadlarini va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va aholining daromadlari bo'yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish;

budjet muassasalari xodimlarining ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini inflyatsiya sur'atlaridan yuqori miqdorda izchil oshirish;

yangi ish o'rinlarini yaratish hamda aholining, eng avvalo, o'rta maxsus va oliy o'quv muassasalari bitiruvchilari bandligini ta'minlash, mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, ishsizlik darajasini kamaytirish;

mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, ish kuchi sifatini yaxshilash, ishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish.

4.2. Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish:

aholiga majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash, aholining ehtiyojmand qatlamlarini ijtimoiy himoyasini hamda keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash, aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;

aholiga tibbiy va ijtimoiy-tibbiy xizmat ko'rsatish qulayligi hamda sifatini oshirishga, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, tibbiyot muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga yo'naltirgan hoida sog'liqni saqlash sohasini, eng avvalo, uning dastlabki bo'g'inini, tez va shoshilinch tibbiy yordam tizimini yanada isloh qilish;

oila salomatligini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, onalar va bolalarning sifatli tibbiy xizmatdan foydalanishni kengaytirish, ularga ixtisoslashtirilgan va yuqori texnologiyalarga asoslangan tibbiy yordam ko'rsatish, chaqaloqlar va bolalar o'limini kamaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni yanada kengroq amalga oshirish;

xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni davlat va jamiyat boshqaruvidagi o'rnini kuchaytirish, xotin-qizlar, kasb-hunar kolleji bitiruvchi qizlarining bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish, oila asoslarini yanada mustahkamlash;

pensionerlar, nogiron, yolg'iz keksalar, aholining boshqa ehtiyojmand toifalarining to'laqonli hayot kechirishlarini ta'minlash uchun ularga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish;

farmatsevtika sanoatini yanada rivojlantirish, aholi va tibbiyot muassasalarining arzon, sifatli dori vositalari va tibbiyot buyumlari bilan ta'minlanishini yaxshilash, dori-darmonlar narxlarining asossiz o'sishiga yo'l qo'ymaslik bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

aholi o'rtasida kasallanish ko'rsatkichlari pasayishini va umr uzayishini ta'minlash.

4.3. Arzon uy-joylar barpo etish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, aholining hayot sharoitlari yaxshilanishini ta'minlovchi yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish:

aholi, eng avvalo, yosh oilalar, eskirgan uylarda yashab kelayotgan fuqarolar va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj boshqa fuqarolarning yashash sharoitini imtiyozli shartlarda ipoteka kreditlari ajratish hamda shahar va qishloq joylarda arzon uylar qurish orqali yanada yaxshilash;

aholining kommunal-maishiy xizmatlar bilan ta'minlanish darajasini oshirish, eng avvalo, yangi ichimlik suvi tarmoqlarini qurish, tejamkor va samarali zamonaviy texnologiyalarni

bosqichma-bosqich joriy etish orqali qishioq joylarda aholining toza ichimlik suvi bilan ta'minlashni tubdan yaxshilash;

odamlarning ekologik xavfsiz muhitda yashashini ta'minlash, maishiy chiqindilarni qayta ishlash komplekslarini qurish va modernizatsiya qilish, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, aholini chiqindini yo'q qilish bo'yicha zamonaviy ob'ektlar bilan ta'minlash;

aholiga transport xizmati ko'rsatishni tubdan yaxshilash, yo'lovchi tashish xavfsizligini oshirish va atrof muhitga zararli moddalar chiqishini kamaytirish, har tomonlama qulay yangi avtobuslarni sotib olish, avtovokzal va avtostansiyalarni qurish hamda rekonstruksiya qilish;

yo'l infratuzilmasi qurilishi va rekonstruksiya qilinishini davom ettirish, eng avvalo, mintaqaviy avtomobil yo'llarini rivojlantirish, xo'jaliklararo qishioq avtomobil yo'llarini, aholi punkti ko'chalarini kapital va joriy ta'mirlash;

yangi elektr energiya ishlab chiqarish quvvatlarini qurish va mavjudlarini modernizatsiya qilish, past kuchianishli elektr tarmoqlari va transformator punktlarini yangilash asosida aholini elektr energiyasi hamda boshqa yoqilg'i-energiya resurslari bilan ta'minlashni yaxshilash, shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

teatr va tomosha maskanlarini, madaniy-ma'rifiy tashkilotlar va muzeylar faoliyatini rivojlantirish hamda takomillashtirish, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash.

4.4. Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish:

uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish;

ta'lim muassasalarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash, ularni zamonaviy o'quv va laboratoriya asboblari, kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora-tadbirlarni ko'rish;

maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, pedagog va mutaxassislarining malaka darajasini yuksaltirish;

umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish;

bolalarni sport bilan ommaviy tarzda shug'ullanishga, ularni musiqa hamda san'at dunyosiga jalb qilish maqsadida yangi bolalar sporti ob'ektlarini, bolalar musiqa va san'at maktablarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish;

kasb-hunar kollejlari o'quvchilarini bozor iqtisodiyoti va ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda ishga joylashtirish borasidagi ishlarni takomillashtirish;

ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko'paytirish;

ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish.

4.5. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish:

jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish;

o'rtta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirish hamda xususiy tadbirkorlik sohasiga jalb etish;

yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish, bolalar va yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish;

yoshlarni ijtimoiy himoya qillish, yosh oilalar uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish;

yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, ta'lim muassasalari, yoshlar va boshqa tashkilotlarning samarali faoliyatini tashkil etish.

7-MAVZU. XAVFSIZLIK, MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG'RIKENGLIKNI TA'MINLASH.

Reja.

1. Fuqarolik, millatlararo va konfessiyalararo tinchlik hamda totuvlikni mustahkamlash. Davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash.

2. Davlat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash.

3. O'zbekistonning yon- atrofida xavfsizlik, barqarorlik va axil qo'shnichilik muxitini shakllantirish.

4. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy faoliyatining normativ-huquqiy bazasini hamda xalqaro xamkorlikning shartnomaviy-huquqiy asoslarini takomillashtirish.

Millatlararo totuvlik - umumbashariy qadriyat. Er yuzidagi 1600 dan ortiq millatdan bor-yo'g'i 200 ga yaqini o'z davlatchilligiga ega, xolos. Bunday sharoitda butun dunyoda millatlararo totuvlikni ta'minlash uchun ularning manfaatlari, ruhiyati, intillishlarini muntazam o'rganib borish, siyosiy-ijtimoiy hayotda buni doimo e'tiborga olish zarur. Jahon tajribasi millatlararo totuvlikni ta'minlashga bir yoqlama, yuzaki yondashuv jiddiy muammolar keltirib chiqarishini ko'rsatdi. Xususan, davlatga o'z nomini bergan (titul) millat bilan o'sha joyda yashaydigan boshqa millat va elat vakillari orasidagi munosabatlar jiddiy e'tiborni talab qiladi. Aks hoida, jamiyat hayotidagi tinchlik va barqarorlik izdan chiqishi mumkin. Bu masala bizning mamlakatimiz uchun ham juda muhim. O'zbekiston hududida kadimdan ko'plab millat va elat vakillari bahamjihat istiqomat qilib kelgan. Ular o'rtasida asrlar davomida milliy nizolar bo'lmagani xalkimizning azaliy bag'rikengligini ko'rsatadi. Millatlararo munosabatlarda uyg'unlik vujudga kelgan mamlakatlarda ko'p millatlilik jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali ta'sir etadi. Mamlakatimiz Konstitutsiyasida, «O'zbekiston xalqini millatidan qat'i nazar, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi»,– deb ta'kidlanishi, «Fuqarolar saylov huquqdarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunda esa barcha fuqarolarga ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiyva milliy mansubligi, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyatidan qat'i nazar, teng saylov huquqining berilishi belgilab qo'yilganligi ana shu bag'rikenglikning zamonaviy siyosiyhuquqiyifodasidir. «O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'alarini hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi». Konstitutsiyamizda belgilab qo'yilgan ushbu qoida ham hayotda o'zining amaliy ifodasini topmoqda. Respublikamizda milliy-madaniy ehtiyojlarni qondirishningmuhimmexanizmiga aylangan 120 ga yaqinmilliy-madaniymarkaz faoliyat ko'rsatayotgani fikrimizning dalilidir. Bundan buyon ham qo'lga kiritilgan yutuklarni yanada mustahkamlash, mamlakatimizda yashab kelayotganmillatlarni o'zaro hamjihatlik ruhida tarbiyalashmilliyistiqolmafkrasining asosiy maqsadlaridan biridir. Jamiyatda millatlararo totuvlik barqaror bo'lishini ta'minlash yo'lidagi amaliy ishlar ma'naviy-ruhiy jarayonlarda ham o'z ifodasini topmoqda. Ushbu jarayonga xos xususiyatlarga to'xtalishdan oldin metodologik ahamiyatga ega bir masalaga diqqatni qaratish lozim. Ma'lumki, ommaviy axborot vositalarida ham, ilmiy adabiyotlarda ham boshqa mamlakatlarda yashovchi turli millat va elat vakillarining

o'z milliy davlatlariga bo'lgan munosabatlarini ifodalash uchun aksariyat hollarda «etnik vatan» yoki «tarixiy vatan» tushunchalari ishlatib kelinmoqda. Bu tushunchalarning to'g'riligini inkor etmagan holda, ularni o'rinsiz qo'llash hollari ham mavjudligini ta'kidlash zarur. Masalan, yurtimizda istiqomat qiluvchi tojiklar uchun Tojikiston, qirgizlar uchun Qirgiziston, qozoqlar uchun Qozog'iston, turkmanlar uchun Turkmaniston hech qachon etnik yoki tarixiy Vatan bo'la olmaydi. Bizningcha, «etnik vatan» va «tarixiy Vatan» tushunchalari deyarli bir xil mazmunga ega bo'lib, xalqning tarixan etnik birlik sifatida shakllangan hududini anglatadi. Nomi zikr qilingan millatlarning bir qismi esa tarixan hozirgi O'zbekiston hududida yashab kelgan va bugungi kunda qo'shni davlatlarga nom berib siyosiy jihatdan uyushgan qismi bilan bog'liq holda yagona etnos sifatida rivoj topgan. Demak, ulartarixan shu hududda yashab, etnosning bir qismi sifatida shakllanganlar. SHunday ekan, yuqoridagiga o'xshash kabi holatlarni ifodalash uchun «etnosiyosiy vatan» tushunchasini ishiatish o'rinlidir. Zero, diaspora vakillarining u yoki bu mamlakatga bo'lgan kiziqish va intilishlari ushbu hududda etnosning katta yoki asosiy qismi yashayotgani bilan emas, balki ularning muayyan davlat birligiga uyushgani bilan belgilanadi. Kishilarning etnik (tarixiy) Vataniga intilishlari ham aksariyat hollarda aynan milliy davlatchilikning mavjudligi va shundan kelib chiqadigan imkoniyatlarning kengligi bilan bog'liq bo'ladi. Mamlakatimizga tatbiqan olinganda esa, etnik (tarixiy) Vatani qaerda bo'lishidan qat'i nazar, fuqarolarimizda «O'zbekiston – yagona Vatan» degan tuyg'u qaror topganini bugungi kunda kechayotgan ma'naviy-ruhiy jarayonlarning asosiy xususiyat sifatida qayd etish lozim.

Diniy bag'rikenglik bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o'zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish va to'g'ri tushunishni anglatadi. Uni bilim, samimiyat, ochiq muloqot hamda hur fikr, vijdon va e'tiqod vujudga keltiradi. O'zbekistonning jo'g'rofiy jihatdan muhim savdo yo'llari chorrahasida joylashgani, ko'plab davlatlar bilan iqtisodiy, madaniy hamkorlik qilib kelgani erli xalqning diniy va madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan va o'ziga xos turmush tarzini shakllantirishda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilgan. Millati va diniy qarashlaridan qat'iy nazar, insonni ardoqlash va o'zгалarni qadrlash, kattalarga hurmat va boshqalarni izzat qilish kabi tuyg'ular xalqimizning nafaqat ma'naviy-ma'rifiy, balki diniy bag'rikengligining ma'naviy asosini tashkil qiladi. Bugun ham O'zbekiston diniy bag'rikenglik va dinlararo muloqot borasida butun dunyoga namuna bo'lmoqda. Bu haqda Moskva va Butun rus Patriarxi Aleksey II, AQSH senatori Xilari Klinton, AQSHning sobiq davlat kotibi Madlen Olbrayt va Iordaniya Qirolligi SHahzodasi Hasan ben Talol yurtimizga ziyoratlari vaqtida ta'kidlab o'tishgan. Turli dinlarning yonma-yan yashashi, fuqarolarda diniy bag'rikenglik histuyg'ularinig shakllanishi muhimligini ajdodlarimiz yaxshi anglaganlar. O'zbekiston hududida islomgacha zardushtiylik bilan birga buddaviylik, xristianlik, yaxudolik, moniylik, otashparastlik, sehrgarlik, havoriylik kabi dinlarga e'tiqod qiluvchilar murosayu madora bilan yashab kelganlar. Markaziy Osiyo mintaqasida diniy e'tiqod egalari to'qnashuvi, urushi bo'lmagani tasodifiy emas. Islom diniga e'tiqod mustahkamlangan sharoitlarda ham taraqqiyparvar ulamolar, siyosatchilar, davlat arboblari diniy zaminda janjallar chiqishiga yo'l qo'ymaganlar. Qur'oni Karim "Baqara" surasining 276-oyatidagi "dinda zo'rlik yo'q" degan qoida ular uchun dasturulamal bo'lgan. CHor Rossiyasi hukumati XVI asr oxiridan qadimiy udumchilarni quvg'in qilganda, ularning ko'pi O'zbekistonga qochib kelib yashagan. XIX asrning 40 yillarida mennonitlar – nemislar chorizm ta'qibidan qochib, Xivaga joylashganlar. Markaziy Osiyoda diniy bag'rikenglik ruhida tarbiyalangan bobokolonimiz Amir Temur barcha mamlakatlarda diniy bag'rikenglikni targ'ib qilib qolmasdan, balki uni amalda namoyon bo'lish ishiga bosh-qosh bo'lgan. Bobur va Boburiylar ham Hindistonda vijdon erkinligini amalda namoyon qildilar va shu siyosatni yurgizdilar. Diniy e'tiqod tufayli fuqarolar o'rtasida janjallar chiqishi mumkin emasligi, bu barcha dinlarning muqaddas kitoblari mazmun-mohiyatidan kelib chiqishini mafkuraning asosiy yo'nalishlaridan biri etib belgiladilar. XVIII asrda fransuz ma'rifatparvarlari vijdon erkinligi tushunchasiga falsafiy ma'no berib, uni fuqarolar erkinligining tarkibiy qismi ekanini isbotladilar. SHundan so'ng, bu g'oya G'arbiy Ovropa mamlakatlariga yoyilib, asta-sekin davlatlar Konstitutsiyalarida o'z o'rniga ega bo'ldi, demokratik davlatlar dinga munosabatining

huquqiy sohasiga aylandi. Demak, vijdon erkinligi aslida inson huquqlarini va erkinligining tarkibiy qismisifatida alohida ahamiyatga molikdir. U har bir jamiyatda yashaydigan turli millat, elat va e'tiqod egalari hamnafas bo'lib yashashi uchun huquqiy kafolatdir. Vijdon erkinligi dunyoqarash bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladigan turli yo'nalishdagi imon-e'tiqod egalari o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida vijdon erkinligiga doir moddalar hamda "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunning mazmun-mohiyatini har bir fuqaro, ayniqsa, boshqaruv tizimida ishlayotgan barcha kishilar hamda ruhoniylar bilib olishlari, unga qat'iyamal qilishi ijtimoiy zaruratdir. O'zbekiston Konstitutsiyasining 31-moddasida "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashiarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi" deyilgan. Demak, fuqarolar o'z vijdoni amr qilgan xohlagan dinga e'tiqod qilishi yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmasliklari mumkin. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar 206 to'g'risidagi qonunga binoan, hozir O'zbekistonda 16 ta diniy konfessiya, jumladan islom, xristian, yahudiylar va boshqa dinlar vakillari ahil-inoq, tinch-totuv yashab, o'zlarining diniy e'tiqod amallarini erkin ado etib kelmoqdalar. Respublikada 2250 dan ortiq diniy tashkilot, shu jumladan, O'zbekiston musulmonlari idorasi, rus pravoslav cherkovi, Toshkent va O'rta Osiyo, Evangel xristian baptistlar cherkovlari ittifoqi, Rim katolik cherkovi, to'liq injil xristianlar markazi, O'zbekiston bibliya jamiyati, 2000 ga yaqin masjid, 163 ta xristian cherkovi, 7 ta yahudiylar jamoasi, 7 ta baxoiylar jamoasi, 2 ta krishnani anglash jamiyati va 13 diniy o'quv yurti, (1 ta islom ma'xadi, 10 madrasa va 1 pravoslav va 1 ta to'liq injil xristian seminariyasi) davlat ro'yxatidan o'tgan. O'zbekiston o'zining mustaqil taraqqiyoti davomida barcha sohalarida erishgan yutuqlarini butun dunyoga namoyon qila olmoqda. Buni dunyo hamjamiyati vakillarining e'tirofidan hambilsa bo'ladi. O'zbekistonni xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilishi 2007 yilda Islom Konferensiyasi tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha muassasi (ISESCO) tomonidan 2007 yilda Toshkent shahrini islom madaniyati poytaxti deb elon qilinishida ayniqsa yaqqolroq namoyon bo'ldi. SHu munosabat bilan 2007 yil 14-15 avgustda O'zbekistonda o'tkazilgan xalqaro anjumanda ishtirok etgan xorijlik mehmonlar O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar borasida muhim fikrlarni bildirganlar. Jumladan, Tunisdagi Zaytuna universiteti rektori Salim Buvahiy fikriga ko'ra "O'zbek zaminida etishib chiqqan ulamolar islom madaniyatining rivojiga ulkan hissa qo'shganini butun islom olami e'tirof etadi. Imom al-Buxoriy, Abu Lays Samarqandiy, Imomat-Termiziy kabi ko'plab buyuk mutafakkirlarning boy merosidan butun dunyo ahii asrlar osha bahramand bo'lib kelmoqda". Pokistonning Islomobod arab tilidagi qo'lyozmalar markazi direktori Ahmad Xon O'zbekistonga nisbatan shunday iliq so'zlarni izhor etadi: "Istiqloq yillarida mamlakatingiz rahbari tomonidan ajdodlaringiz qoldirgan ilmiy-ma'naviy, noyob va boy merosni asrab-avaylash, o'rganish va targ'ib qilish hamda kelgusi avlodlarga etkazish borasida amalga oshirilayotgan ishlarga havas qilsa arziydi. Toshkent konferensiyasida Imom al-Buxoriy ijodi va faoliyati, u qoldirgan boy merosni Pokistonda o'rganish va targ'ib qilishga oid mavzudagi ma'ruza bilan ishtirok etish niyatidaman". Birlashgan Arab Amirliklari appelyasiya sudi sudyasi Hasan Abdulg'affor al-Homidiy ilk taassurotlarini shunday bayon qildi: "ISESCO tomonidan Toshkentning 2007 yilda islom madaniyati poytaxti deb e'lon qilinishi xalqaro miqyosdagi juda katta adolatli ish bo'ldi. Zero, poytaxtingizning, butun O'zbekistonning islom sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasi beqiyosdir. Bu muqaddas zaminda islom madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan ko'plab buyuk siymolar etishib chiqqan. Imom al-Buxoriy, Imomat-Termiziy, Burhonuddin Marg'inoniy, Abu Rayhon Beruniy kabi ulug' mutafakkirlar qoldirgan bebaho meros asrlar osha insoniyat tafakkurining rivojiga xizmat qilib kelmoqda. O'zbekiston qadimiy yodgorliklar, muqaddas ziyoratgohlar va tarixiy obidalarga juda boyligi bilan ham dunyoga mashhur". Quvayt xalqaro xayriya jamg'armasi va Osiyo musulmonlari qo'mitasi ijrochi direktori Abdurahmon Avoziy quyidagi fikrlarni bildiradi: "O'zbekistonga ilk bor kelgan bo'lsam-da, mamlakatingiz tarixi va madaniyatiga oid ko'plab kitoblarni o'qiganman. YUrtingizda din, madaniyat, ilm-fan va ta'lim kabi ko'plab sohalar istiqloq yillarida izchil ravnaq

topayotganidan boxabarman. ISESCO tomonidan Toshkentning 2007 yilda islom madaniyati poytaxti deb eʼlon qilinishi biz, quvaytliklarni ham nihoyatda quvontirdi. Bosh kentingiz bundaysharaffli unvonga munosibdir. Toshkent konferensiyasiga tashrif buyurganimizdan asosiy maqsad dunyoning koʻplab mamlakatlaridan bu anjumanga keladigan islomshunos olimlar bilan yaqindan tanishish, ular bilan doʻstona aloqalarni yoʻlga qoʻyishdan iborat. Islom dini tinchlik, ezgulik, salomatlik, oʻzaro mehr-oqibat dinidir. SHu boismamlakatingizda Prezident Islom Karimov rahnamoligida diniy bagʻrikenglikni taʼminlashga alohida eʼtibor qaratilayotganini alohida taʼkidlamoqchiman. Oʻzbekiston bilan Quvayt oʻrtasidagi aloqalar izchil rivojlanmoqda. Quvaytda Oʻzbekiston madaniyatiga va tarixiga qiziqish juda katta. Quvaytliklar oʻzbek zaminida tugʻilib oʻsgan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Burhonuddin Margʻinoniy kabi buyuk allomalarning hayoti va ijodini, asarlarini katta qiziqish bilan oʻrganadilar.” “Al-Alamiya” gazetasi bosh muharriri Saloh Gʻadr Sajid Sulton fikriga koʻra “Oʻzbekistonga joriy yilning iyun oyidagi tashrifim chogʻida Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi goʻzal shaharlardagi koʻplab meʼmoriy obidalarni ziyorat qilish baxtiga muyassar boʻlgan edim. YUrtningizda Prezident Islom Karimov rahnamoligida ajdodlaringizning boy merosini oʻrganish, targʻib qilish, madaniy yodgorliklarni taʼmirlash va 207 asrab-avaylash, taʼlim, fan va madaniyat kabi sohalarni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan keng koʻlamli islohotlar oʻz samalarini berayotganitahsinga loyiq. Oʻzbekistondan, ayniqsa, taʼlim sohasida oʻrnak olsa arzigulik jihatlarda juda koʻp. YUrtningizga avvalgi tashrifim chogʻida Hazrati Usmon (r.a.)dan yodgor – Qurʼoni Karimning noyob qoʻlyozma nusxasi – “Usmon Mushafi”ni ziyorat qilish sharafiga muyassar boʻlgan edim. SHuni taʼkidlamoqchimanki, “Al-Alamiya” gazetasida Oʻzbekiston haqida koʻplab maqolalar chop etganman va bundan keyin ham ushbu goʻzal diyordan olgan taassurotlarimni arab ahliga matbuot orqali etkazishini oʻz burchim, deb bilaman. GoʻzalToshkent azaldan islommadaniyati poytaxti boʻlib kelgan va doimshundayboʻlib qolishiga aminman”. YAponiyaning MarkaziyOsiyo va Kavkaz tadqiqotlari instituti ijrochi direktoriTetsujiTanaka: “SHunday yirik xalqaro anjumanda ishtirok etish menga katta mamnuniyat bagʻishlaydi. Oʻzbekistonda Prezident Islom Karimov rahnamoligida qadimiy obida va meʼmoriy yodgorliklarni asrab-avaylash, tiklash va taʼmirlash borasida amalga oshirilayotgan keng koʻlamli xayrli ishlar tahsinga loyiqdir. Ikki oy avval yurtningizga kelganimda “Hazrati Imom” majmuini ziyorat qilgan edim. Qisqa fursat ichida yangidan bunyod etilgan ushbu majmua menda nihoyatda katta taassurot qoldirdi. ISESCO tomonidan Toshkentning 2007 yilda islom madaniyati poytaxti deb eʼlon qilinishi mamlakatingizda istiqloq yillarida milliy-madaniy qadriyatlarni tiklash borasida qilingan betimsol ishlarning, islom madaniyati rivojiga ajdodlaringiz qoʻshgan ulkan hissaning xalqaro eʼtirofidir. Tokio jamgʻarmasining katta tadqiqotchisi, YAqin SHarq va islom masalalari boʻyicha mutaxassis YOshiaki Sasaki: “Oʻzbekiston jahon ilm-fani va islom madaniyati taraqqiyotiga bebaho hissa qoʻshgan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Burhonuddin Margʻinoniy, Mahmud az-Zamaxshariy kabi buyuk siymolari, qadimiy meʼmoriy yodgorliklari, tarixiy obidalari bilan dunyoga mashhur. YAponiyada islom diniga eʼtiqod qiluvchilarImomal-Buxoriytoʻplagan hadislarni katta qiziqish bilan oʻqib-oʻrganadilar. YAponiya Markaziy Osiyo davlatlari, ayniqsa, Oʻzbekiston bilan hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirish va mustahkamlashga alohida eʼtibor qaratmoqda. Kelgusida oʻzaro aloqalarimiz barcha sohada yanada ravnaq topishiga ishonaman”. Oʻzbekiston mustaqillik davrida jamiyat hayotining barcha sohalarida erishgan yutuqlarning xorijlik mutaxassislar tomonidan eʼtirofiga doir misollarni koʻplab keltirish mumkin. Lekin buning uchun bitta kitob sahifasi etarli emas. Mustaqillikning ilk davrlaridan boshlab yurtimizda dmlararo tinchlik va totuvlikni mustahkamlash boʻyicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar toʻgʻrisida”gi qonun qabul qilinib, diniy bagʻrikenglik fuqarolar totuvligining muhim omillaridan biriga aylandi. Mustaqillik yillarida din mavzuida qator simpoziumlar, chunonchi, muhim sanalar, butun dunyoga mashhur mutafakkir allomalarimizning yubileylariga bagʻishlangan tadbirlar oʻtkazildi. Islom dinining boy merosini chuqur oʻrganish maqsadida 1995 yil Toshkentda Islom tadqiqotlari xalqaro markazi tashkil etildi. 1999 yil aprelidaBirinchi Prezidentimiz IslomKarimovning “Toshkent islomuniversitetini

tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. 2007 yilda ta'lim, fan va madaniyat sohasidagi xalqaro Aysesko tashkiloti tomonidan Toshkent shahri Islom madaniyati poytaxti, degan yuksak nomga sazovor bo'ldi. Toshkent shahridagi Xazrati imom majmuasi, Toshkent islom universitetida qisqa vaqt davomida amalga oshirilgan ishlar yana bir karra o'zbek xalqining bunyodkorlik salohiyatini butun dunyoga namoyon etdi. Ma'lumki, din azaldan inson ma'naviyatining tarkibiy qismisifatida odamzotning yuksak ideallar, haq va haqiqat, insof va adolat to'g'risidagi orzu-armonlarini o'zida mujassam etgan, ularni barqaror qoidalar shaklida mustahkamlab kelayotgan g'oya va qarashlarning yaxlit bir tizimidir. Ayniqsa, ko'p asrlar mobaynida xalqimiz qalbidan chuqur joy olib, hayot ma'nosini anglash, milliy ma'naviyatimiz va turmush tarzimiz, qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analарimiz, insoniylik, mehr-oqibat, halollik, oxiratni o'ylab yashash, yaxshilik, mehr-shafqat singari xalqimizga mansub bo'lgan fazilatlarini bezavol saqlashda muqaddas dinimiz qudratli omil bo'lib kelmoqda. 208 Mustaqillik yillarida respublikamizda Qur'on (uch marta), Qadimgi Ahdning 16 kitobi va Yangi Ahd to'laligicha o'zbek tiliga o'g'irilib, nashr etildi. 2004 yil 21 dekabr kuni O'zbekiston musulmonlari idorasida Respublika Ko'rlar jamiyati bilan hamkorlikda tayyorlangan Brayl yozuvidagi Qur'oni karim kitobi taqdimot marosimi o'tkazildi. O'zbekiston mazkur xayrli amaliyotni amalga oshirgan jahonning uchinchi mamlakati bo'ldi. Bugungi kunda mamlakatimizda 24 mingga yaqin ko'zi ojizlar istiqomat qilmoqda. Endillikda maxsus maktab-internatlar, kutubxonalar hamda barcha istak bildirganlarmazkur Qur'ondan foydalanishlarim mumkin.

O'zbekiston ko'pkonfessiyali mamlakat hisoblanadi. 130 dan ortiq millatga mansub 31 milliondan ziyod aholi 16 ta diniy konfessiyaga e'tiqod qiladi. Istiqolning ilk kunlaridan boshlab, respublikamizda e'tiqod erkinligi qonun an kafolatlandi, diniy an'ana va qadriyatlar rivojlanishi uchun keng imkoniyat va shart-sharoitlar yaratila boshlandi. Bugungi kunga kelib, yurtimizda 2200 dan ziyod diniy tashkilot rasman faoliyat yuritadi. Yildan-yilga aholi, jumladan, yoshlar o'rtasida milliy o'zlikni anglash, milliy-diniy qadriyatlarga hurmat, ma'naviy kamolotga intilish hissi muntazam o'sib bormoqda. Odatda, jamiyatda tinchlik-osoyishtaliq barqaror va izchil taraqqiyotni ta'minlashda turli dinlarga mansub aholi o'rtasidagi totuvlik, hamjihatlik muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda respublikamiz ijtimoiy-siyosiy barqarorlik dinlararo va millatlararo totuvlik bo'yicha dunyodagi 230 ga yaqin mamlakat ichida etakchi o'rinda turadi, desak hech mubolag'a bo'lmaydi. SHunday ekan, «yurtimizda turli millat va diniy konfessiyalar vakillari o'rtasida totuvlikni, fuqarolararo ahillikni ko'z qorachiqiday asrash, yaqin va uzoq qo'shnilarimiz bilan hamkorlik va hamjihatlikda yashash, jamiyatimizda mehr-oqibat, sahovat va bag'rikenglik muhitini yanada kuchaytirish har birimizning muhim vazifamiz bo'lib qolishi zarur» 257 . Mamlakatimizda diniy bag'rikenglik konfessiyalararo do'stlikni, fuqarolarning dinga munosabatidan qat'i nazar qonunoldida tengligini ta'minlash, ular o'rtasida nizo yoki kelishmovchilik kelib chiqishining oldini olish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. YUrtboshimiz ta'kidlaganidek, hayotning o'zi bizga turli millat, e'tiqod va din vakillari o'rtasida o'zaro hurmat hukm surgan sharoitdagina umumiy xonadonimiz, umumiy kelajagimiz va farzandlarimiz kelajagini qurish mumkinligini ko'rsatib turibdi» 258 . O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 31- moddasiga binoan, hamma uchun vijdon, imon-e'tiqod erkinligi kafolatlanadi, shu bilan birga, diniy qarashlarni majburlab singdirishga yo'l qo'yilmaydi. Konstitutsiyamizning 20-moddasida shunday deyiladi: «Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur etkazmasligi shart» 259 . YA'ni, har bir fuqaro unga berilgan huquq va erkinliklar, jumladan, e'tiqod erkinligidan foydalanishda mamlakat tinchligi, dinlararo totuvlikka, millatlararo ahillikka zarar keltirmasligi lozim. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi Konstitutsion Qonunining 4-moddasida aytilishicha, barcha fuqarolar dinga munosabatidan qati nazar qonunoldida teng bo'lib, biror shaxs diniy e'tiqodini ro'kach qilgan holda qonundan chetga chiqishi mumkin emas. Ushbu Qonunning 5-moddasiga ko'ra: «Hech bir dinga yoki diniy e'tiqodga boshqalariga nisbatan biron-bir imtiyoz yoki cheklashlar belgilanishiga yo'l qo'yilmaydi. Davlat turli dinlarga e'tiqod qiluvchi va ularga e'tiqod qilmaydigan fuqarolar, har xil e'tiqodlarga mansub diniy tashkilotlar o'rtasida o'zaro

murosa va hurmat o'rnatilishiga ko'maklashadi, diniy va o'zga mutaassiblikka hamda ekstremizmga, munosabatlarni qarama- qarshi qo'yish va keskinlashtirishga, turli konfessiyalar o'rtasida adovatni avj oldirishga qaratilgan xattiharakatlarga yo'l qo'yilmaydi. Davlat diniy konfessiyalar o'rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo'llab-quvvatlaydi». Ko'rinib turibdiki, agar har bir O'zbekistonlik mazkur huquqiy asoslarga to'liq amal qilsa, boshqalarni ham shunga chaqirsa, diyorumizdagi tinchlik-osoyishtalik mustahkamlanaveradi, barqaror rivojlanish bir maromda davometaveradi. Bugun yurtimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek, teng huquqlilik hamda o'zaro hamjihatlik sharoitida yashab, Vatanimizni yanada ravnaq toptirish yo'lida mehnat qilib kelishmoqda. Ularning huquq va erkinliklari, qonuniymanfaatlarini ta'minlash, ta'limolishlari, qiziqish va layoqatlari bo'yicha kasb-hunar egallashlari, madaniyatlari, an'ana hamda qadriyatlarini saqlash, rivojlantirishlari uchun barcha zaruriy shart-sharoitlar yaratib berilgan. Bunday e'tibor natijasida ko'pmillatli xalqimizning boy tarixiy-madaniy merosi qayta tiklandi, qadr topdi. SHuningdek, asosiy Qonunimizda ham boshqa millat vakillarining haququqlari kafolatlangan, jumladan: "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi" (4-modda). Mustaqil va mustahkam, aholining turli qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan fuqarolik institutlarini shakllantirish, ijtimoiy ahamiyatga molik muammolarga echim topishda ularning rolini oshirish, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy faoiligini kuchaytirishda davlatimiz rahbarining O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga ko'maklashishga oid choratadbirlarga doir qarori muhim poydevor bo'ldi. Unda jamiyatni demokratlashtirish, mamlakatni isloh etish va modernizatsiya qillsh, fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan, NNT rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda ularning faoliyat doirasini kengaytirish jarayonlarini chuqurlashtirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilab berildi. Mamlakatimizning barqaror rivojlanishi va ravnaq topishi, dunyoning rivojlangan demokratik davlatlari qatoridan o'rin egallashi, ko'p millatli xalqimiz farovonligini oshirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lmish fuqarolik institutlarini shakllantirish va rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Zero, fuqarolik jamiyati institutlari rolini kuchaytirish, hech mubolag'asiz, mamlakatimizni demokratlashtirish, uning jahonhamjamiyatiga integratsiyalashuvi, jamiyatimizda millatlar va dinlararohamjihatlik, barqarorlikni ta'minlash bo'yicha oldimizga qo'yilganmaqsadlarniro'yobga chiqarishninghal qiluvchi omill hisoblanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan buyon o'tgan tarixan qisqa davr ichida dunyo hamjamiyatida o'zining munosib o'rini egalladi. Tashqi siyosatimizning ustuvor yo'nalishlarini belgilashda dunyoda va mintaqamizda vujudga kelayotgan murakkab va ziddiyatli vaziyatni inobatga olib, hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan milliy manfaatlarimiz va mamlakatimiz xavfsizligini ta'minlash nuqtai nazaridan yondashish maqsadga muvofiqdir. Biz O'zbekiston tashqi siyosatida *ko'ptomonlama* hamkorlik haqida gapirganimizda, eng avvalo davlatning **Birlashgan Millatlar Tashkiloti** tizimidagi ishtirokni nazarda tutamiz¹. O'zbekistonning BMTga a'zo bo'lishi, xalqaro kun tartibidagi global va mintaqaviy muammolarni ko'rib chiqishda ishtirok etish va ular yuzasidan qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilinishi imkoniyatini beradi. BMT bilan aloqalarimizning asosiy ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy xavf va tahdidlarga qarshi kurashish, ommaviy qirg'in qurollarini tarqatmaslik, Afg'onistonni rekonstruktsiya qilish, ekologik muammolar, xususan Orol dengizi muammosini hal qilish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, inson huquqlarini himoya qillshdan iborat. Bu borada O'zbekiston o'z ovozi va mavqeiga ega bo'lgan a'zo davlat sifatida mazkur xalqaro tashkilot oldiga ushbu muhim va dolzarb vazifalarni qo'yimoqda va jahon hamjamiyatining e'tiborini ushbu masalalarga qaratib kelmoqda. O'zbekiston terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha BMTning 13 ta konventsiyasining barchasida ishtirok etgan va bu borada tegishli tashabbuslar bilan chiqqan. Bulardan terrorizmga qarshi

¹Ўзбекистон 1992 йилнинг 2 мартданБМТгаъзобўлди. 1993 йилнинг 24 августидатошкентдаБМТбирлашганваколатхонасиочилди, БМТдахамЎзбекистонваколатхонасишбошлади.

kurashish bo'yicha xalqaro markazini tuzish yuzasidan taklifi muhim ahamiyatga ega. Mazkur taklifga ko'ra №1373-Rezolyutsiya (2001 yil) bilan BMTning Xavfsizlik Kengashi doirasida Aksiterror qo'mita tashkil qilindi².

2002 yilda BMT bosh kotibining O'zbekistonga tashrifi chog'ida Birinchi Prezidentent I.Karimov narkotiklarni nazorat qilish bo'yicha BMT mintaqaviy markazini tashkil qilish yuzasidan tashabbusni ilgari surdi va ushbu markaz Olmaotada ochiidi. SHuningdek, Afg'onistonga qurol-yarog' yetkazib berishga embargo joriy qilish hamda bu mamlakatning qo'shnilari va do'stlari ishtirokida guruh tuzish bo'yicha tashabbus kiritdi va u 6+2 guruhida o'z aksini topdi².

O'zbekiston BMTning Afg'onistonda barqarorlikni ta'minlash borasidagi dasturlariga samarali hissa qo'shib kelmoqda. Xususan, gumanitar yuklarni yetkazib berish uchun o'zbek-afg'on ko'prigini ochdi, Afg'oniston hududidagi infrastrukturnalarni va har xil ob'ektlarni tiklash borasida ko'maklashib kelmoqda.

BMT doirasida O'zbekiston kimyoviy va biologik qurollarni tarqatmaslik va ularning keng qamrovli sinovlarini ta'qiqlash borasidagi muhim xalqaro kelishuv va shartnomalarga qo'shilgan. Respublikamiz Markaziy Osiyoning yadro qurolidan xoli hudud qilinishi borasida yirik tashabbuskor hisoblanadi. 2006 yilda Markaziy Osiyo davlat rahbarlari Semipalatmsk shahrida "Markaziy Osiyo yadro qurolidan xoli hudud" shartnomasini imzoladilar. O'zbekiston delegatsiyasining Markaziy Osiyo davlatlari nomidan taqdim etgan shu mazmundagi hujjati Bosh Assambleya tomonidan 61-sessiyadagi rezolyutsiya bilan ma'qullandi³.

Mamlakatimizda BMTning bir qancha tuzulmalari, xususan, Taraqqiyot dasturi, narkomaniyaga qarshi kurashish dasturi, Jahon sog'liqni saqlash, Bolalar fondi (YUNISEF), sanoatni rivojlantirish tashkiloti (YUNIDO), ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha tashkiloti (YUNESKO) vakolatxonalari keng faoliyat olib bormoqda. SHuningdek, 1993 yildan 2006 yilga qadar BMTning Toshkentda va Termizdagi bo'linmasiga ega bo'lgan Qochoqlar ishiari bo'yicha oliy komissar boshqarmasi ham faoliyat ko'rsatdi. O'zbekiston Respublikasi dunyo mintaqalarining barqaror taraqqiyoti va xavfsizligini mustahkamlash ishlarida xalqaro hamkorlikning global tuzilmasi sifatida BMTning muqobili yo'q, deb hisoblaydi.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining ko'ptomonlama hamkorlik tizimida **SHanxay Hamkorlik tashkilotining** (SHHT) ham o'rni katta. O'zbekiston ilk bor "SHanxay beshligi"ning 2000 yil iyulida Dushanbeda bo'lib o'tgan beshinchi sammitida kuzatuvchi sifatida ishtirok etdi. Sammitda I.Karimovning Markaziy Osiyoni yadro qurolidan xoli hududga aylantirish tashabbusi qo'llab-quvvatlandi. 2001 yilning iyun oyida bo'lib o'tgan sammitda "SHanxay beshligi" unga a'zo bo'lgan davlat - O'zbekiston Respublikasi ishtirokida SHanxay Hamkorlik tashkilotiga aylantirildi. O'zbekiston SHHTning ta'sisshilaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi SHanxay Hamkorlik tashkilotiga "...tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan, ochiq, konstruktiv sherikchilik va avvalambor, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, agressiv separatizm, narkobiznes kabi global hamda mintaqaviy tahdidlarga qarshi turuvchi ko'ptomonlama hamkorlik mexanizmi sifatida qaraydi"⁴.

SHHTning boshqa a'zo davlatlari singari O'zbekiston ham o'z milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda bir qator maqsadlarni ko'zlab tashkilotga a'zo bo'lgan edi. SHHT vazifalaridan asosan ikkitasi – terrorizmga qarshi kurash va keng qamrovli iqtisodiy hamkorlik, tashkilotga a'zo davlatlar uchun doimo muhim yo'nalishlar bo'lib qoladi. Afg'onistonda terrorchi guruhlarning keng masshtabda faoliyat yuritish imkoniyatlari sirdan qaraganda kamaygan bo'lsada, lekin Markaziy Osiyoda terrorizm, ekstremizm va separatizm kuchlari asosiy tahdidlar sifatida saqlanib qolmoqda.

²Узбекистан – ООН - январь, 2009, mfa.uz/rus/mej_sotr/uzb_mejd_org; ²Ўшаманба.

³ ООН одобрил резолюцию "ЦАЗСЯО"-январь, 2006. www.gov.uz/ru/content.

⁴ Рахимова З. Узбекистан в системе ГУУАМ и ШОС// Центральная Азия и Кавказ. Журнал социальнополитических исследований, № 5(17)-2001.-с.195

O'zbekistonning tashkilotga a'zoligining bosh sababi ham aynan ana shunday tahdidlarni bartaraf etishni o'zining asosiy maqsadi deb belgilagan SHHTni mintaqadagi xavfsizlik tizimi sifatida ko'rishdir. Mutaxassislarining fikriga ko'ra "SHanxay beshligi" tuzilmasi aynan O'zbekistonning unga a'zo bo'lib kirganidan keyingina to'laqonli mintaqaviy xavfsizlik tizimiga aylandi va ko'p qutbli dunyoning shakllanishi uchun real instrument sifatida shakllandi.

Terrorizm xurujiga qarshi uzluksiz kurashish maqsadida tashkilotga a'zo davlatlar tomonidan Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi 2004 yilning 1 yanvarida tashkil etildi. Mintaqaviy aksilterror tuzilmasining asosiy ahamiyati – axborot va ma'lumotlarni to'plash, SHHTga a'zo davlatlar vakillarining hamkorlikda ishlashi uchun zarur imkoniyatlarni beradi. Tuzilma faoliyati terrorizm, ekstremizm va separatizm kabi tahdidlarga qarshi kurash borasidagi umumjahon tizimiga muvofiq keladi va bu sohada faoliyat yurituvchi boshqa mintaqaviy tuzilmalar bilan xamkorlikda o'rni bor.

Davlatning halqaro munosabatlar sohasidagi tashqi siyosati xalqaro huquq normalari yordamida tartibga solinadi. Yuritadigan tashqi siyosatning mazmunini milliy manfaatlar belgilaydi, milliy manfaatlar esa, o'z navbatida, milliy huquq ustuvorliklari vositasida ro'yobga chiqariladi. SHularni inobatga olgan holda O'zbekiston qisqa davr ichida o'z tashqi siyosatining siyosiy-huquqiy asoslarini yaratdi, davlatlararo munosabatlardagi tamoyillar va ustuvor yo'nalishlarini belgiladi va ularning rivojlanishini ta'minlash maqsadida tegishli chora-tadbirlarni jadal sur'atlar bilan amalga oshirib kelmokda.

Davlatning tashqi siyosatdagi harakatlarini tartibga solib turuvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch bu - Konstitutsiyaviy huquqdir. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidententi ta'kidlab o'tganidek, "Ochiq demokratik jamiyat qurish, bozor munosabatlarini vujudga keltirish xalqaro e'tirof etilgan konstitutsiyaviy hamda huquqiy asosda amalga oshirilmoqda. Bu asos iqtisodiyotni isloh qilish, uning keng ko'lamda jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi uchun kuchli huquqiy kafolatlar va shart-sharoitlarni ta'minlab beradi"⁵.

SHuni ta'kidlash lozimki, mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasida ilk marotaba tashqi siyosatni tartibga soluvchi normaning kiritilishi katta siyosiy va huquqiy ahamiyatga ega bo'ldi.

Bizningcha, Konstitutsiyaning tashqi siyosat printsiplarini aks ettiruvchi 17-moddasi ikki qismdan iborat bo'lib, ularning birinchisi umumiy, ikkinchisi esa xususiy tusga ega. *Birinchi qismda* umuman davlat tashqi siyosatining printsiplari asoslari belgilangan. Ikkinchi qismda ittifoqlar tuzish, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish va ulardan chiqish printsiplari yanada aniqroq ifodalangan⁶.

Konstitutsiyada mustahkamlangan tashqi siyosat borasidagi barcha tamoyillar xalqaro huquqning asosiy qoidalariga to'la muvofiqdir. Masalan, "...davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning dahlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik..."³ printsiplari ayni chog'da xalqaro huquqning asosiy printsiplari ro'yxatini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati asosidagi "*suveren tenglik*" printsiplari boshqa davlatlarning o'ziga hosligini e'tirof etishni, ularning mustaqilligini, o'z siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy tizimini o'zi erkin tanlash va rivojlantirish, shuningdek o'z ichki qonunchiligini o'zi yaratish xuquqlarini hurmat qilishni anglatadi. O'zbekiston beistisno barcha davlatlarning huquqlari va majburiyatlari tengligini konstitutsiyaviy darajada e'tirof etadi⁷.

Tashqi siyosatning "*kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik*" tamoyili tomonlarning boshqa davlatlarga qarshi bevosita yoki bilvosita kuch ishlatishni ifodalovchi har qanday harakatlardan o'zini tiyib turishini anglatadi. Bu masala ilk bor Ikkinchi jahon urushi yillarida

⁵КаримовИ.А.Ўзбекистон XXI асрбўсагасида: хавфсизликкатаҳдид, барқарорликшартлариватараққеткафолатлари .Т.6 –Т.: Ўзбекистон, 1998. 227-бет.

⁶Турсунов А. С. Ўзбекистон Республикаси Конститутцияси ва ташқи сиёсат. -Т.: ТДЮИ, 2005. 21-бет. ³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 1992.

⁷ Мазкур принцип Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Кенгашининг (ЕХХК) 1975 йилги Яқунловчи хужжатидан ўрин олган тамойиллар Декларациясида акс эттирилган

yuzaga keldi va xalqlarning urushdan keyin xalqaro munosabatlarni adolatli asosda o'rnatishga bo'lgan intilishlari va umidlarini aks ettirdi. Bu ob'ektiv qonuniyat birinchi marta xalqaro huquq printsipligiga aylandi va BMT Nizomida (IV bo'lim 2-modda) mustahkamlab qo'yildi. O'zbekiston uchun bu printsipl alohida ahamiyatga ega. Birinchi Prezidentent I.Karimov birinchi chaqiriq Oliy Majlisning birinchi sessiyasida alohida ta'kidlaganidek: "...O'zbekiston urush, harbiy mojarolarning oldini olishga qaratilgan har qanday tashabbusni qo'llab quvvatlashga tayyor"⁸.

"*Chegaralarning dahlsizligi*" printsipl oldingi ikki printsipl bilan chambarchas bog'liq. Ushbu tamoyil 1975 yilgi YeXHK Yakunlovchi hujjatida ifodalandi: "Ishtirokchi davlatlar bir-birlarining va Yevropadagi barcha davlatlarning chegaralarini buzilmas hamda daxlsiz deya qaraydilar va shu bois hozir ham, kelajakda ham bu chegaralarga nisbatan har qanday xavf solishga qaratilgan harakatdan o'zlarini tiyib turadilar". Davlat chegarasiga xavf solish — bu chegara chiziklarini o'zgartirishga, uning yuridik (huquqiy) qonuniyligi yoki chegara chizig'ining holatini o'zgartirishga yo'naltirilgan bir tomonlama xatti-harakat, taxdid yoki talabdir. SHu bois bunday tamoyilning e'tirof etilishi har qanday hududiy da'volardan voz kechish demakdir, ya'ni hujjat matnida aytilganidek, davlatlar "a'zo davlatlardan istalgan birining butun hududi yoki undan bir qismini egallab olish yoki bo'lib olishga qaratilgan har qanday talab yoki harakatdan o'zlarini tiyib turadilar"⁹.

"*Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish*" printsiplida nazarda tutilganidek, xalqaro munosabatlar sub'ektlari o'rtasida yuzaga keladigan har qanday masalalar xalqlarning qonuniy manfaatlari, tinchlligi va havfsizligi tahdid ostida qolmasligini ko'zlab, faqat tinch yo'l bilan hal etilishi kerak. Bu printsipl BMT Ustavining 2-moddasi 3-bandida va VII bobida o'z ifodasini topgan. Muzokaralar, tergov va kelishuv taomillari, vositachilik, hakamlik yoki sud taomili nizolarni hal etishning asosiy vositalari bo'lishi kerak. Kuch ishlatish yoki kuch bilan tahdid qilishdan tiyilish mazkur printsiplarning normativ talablari jumlasiga kiradi. O'zbekiston bu printsiplni Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yish orqali har qanday murakkablikdagi masalalarni zo'rlik ishlatmay, tinch yo'l bilan hal etishga ustuvorlik beruvchi tinchliksevar davlat ekanligini ma'lum qildi.

"*Boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik*" deb ta'riflangan printsipl O'zbekistonning Asosiy Qonunidagi yuqorida gap borgan to'rtta printsipl bilan o'zaro chambarchas bog'liq. Tashqi siyosatda ana shu printsiplning amalga oshirilishi, eng avvalo, BMT Ustavida (2-moddaning 7bandi) hamda BMT Bosh Assambleyasining davlatlar ichki ishlariga aralashmaslik to'g'risidagi hamda ularning mustaqilligi va suverenitetini saqlash to'g'risidagi 1965-yilgi deklaratsiyada qayd etilgan xalqaro huquqning umume'tirof etilgan printsiplariga asoslanadi.

"*Xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalari*" degan ta'rif hususida quyidagilarni aytilish mumkin. Birinchidan, garchi bir qadar umumlashgan ta'rif bo'lsada, lekin unda mujassamlashgan mazmun yuqorida qayd etilgan boshqa alohida har bir printsipl kabi kuchga ega. 1992-yilning 2-mart kunidan boshlab BMT hujjatlarida belgilangan printsiplar O'zbekiston uchun ham majburiy bo'lib qoldi. SHunga muvofiq ravishda, quyidagi printsiplar O'zbekiston uchun ham qat'iy printsiplar hisoblanadi:

- davlatlarning bir-biri bilan hamkorlik qilishi;
- xalqlarning teng huquqliligi va o'z taqdirini o'zi belgilashi;
- xalqaro huquq bo'yicha majburiyatlarni halol bajarish;
- davlatlarning hududiy yaxlitligi;
- inson huquqlari va asosiy erkinliklarini hurmat qilish.

BMT ustavining 103-moddasida ta'kidlanadiki, "tashkilot a'zolarining ushbu Ustavdan kelib chiqadigan majburiyatlari ularning boshqa biror xalqaro bitimdan kelib chiqadigan majburiyatlarga zid bo'lib qolgan taqdirda, tashkilot a'zolarining Ustav bo'yicha olgan majburiyatlari ustun kuchga ega bo'ladi".

⁸Karimov I.A. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари. Т.3 –Т.: Ўзбекистон, 1996. 52-бет.

⁹Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарх. Т.: Ўзбекистон, 2008. 85-бет.

Ikkinchidan, BMT Ustavida mustahkamlangan printsiplar va normalardan keyin xalqaro huquqning umume'tirof etilgan printsiplari va normalari toifasiga ko'ptomonlama xalqaro shartnomalarda belgilangan, shuningdek, urf va odat bo'lib qolgan hamda jahon hamjamiyatining ko'pchilik davlatlari tomonidan tan olingan printsiplar va normalarni kiritish kerak. Ular yuqorida ko'rib chiqilgan konstitutsiyaviy printsiplar bilan teng bo'lib, o'z maqomiga ko'ra, yuqori darajadagi qat'iy printsiplardir. Tashqi siyosatni tartibga solib turish masalalariga doir ichki qonun hujjatlari ham, O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan shartnomalari ham ularga zid bo'lishi mumkin emas.

Konstitutsiya 17-moddasining *ikkinchi qismida esa "respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin"*ligi belgilangan.

Ushbu printsiptan ko'zlangan asosiy maqsad xalqning farovonligi va xavfsizligi manfaatlarini qat'iy tarzda ta'minlashdan iborat bo'lib, bu vazifani davlat o'zining tashqi siyosiy faoliyati orqali amalga oshirishi lozim. Bizningcha, printsiptning mohiyati ikkita muhim mavqeini: 1) mamlakatning davlatlararo tuzilmalarga erkin "kirishi" va 2) ulardan erkin "ajralib chiqishi"ni aks ettiradi. Mazkur printsiptning belgilangan asosiy vazifasi – ushbu masalada u yoki bu tashqi siyosiy yechim asosida yotishi mumkin bo'lgan oqilona, mafkuralashmagan holi sabablarga ustuvorlik berishdir. "Printsiptda, mohiyatan, milliy manfaatlarning boshqa barcha manfaatlar, xususan, mintaqaviy, global, mafkuraviy va shu singari manfaatlardan ustuvorligi e'lon qilinadi hamda ikki va undan ortiq davlatlar o'rtasidagi o'zaro yaqin hamkorlik shakllariga, ayniqsa, o'z suverenitetining muayyan qismini davlatlardan ustun turuvchi tuzilmalarga berish bilan bog'liq munosabatlarga ehtiyotkor yondashish talabi yotadi"¹⁰.

Hozirda O'zbekiston xalqaro hamjamiyat doirasida amalda bo'lgan qator xalqaro hujjatlarga qo'shildi. 2008 yilga kelib O'zbekiston Respublikasi 900 dan ortiq ikkitomonlama va 170 dan ortiq universal va mintaqaviy xalqaro huquqiy hujjatlarga qo'shiidi va ratifikatsiya qiidi². Ushbu holat mazkur hujjatlar qoidalarini belgilangan muddat va talablar doirasida milliy huquqiy tizimga implementatsiya qilishni (tadbiq qilish, singdirishni) taqozo etadi.

Konstitutsiyaning 17-moddasida belgilangan tashqi siyosatning huquqiy asoslarini:

- "O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida"gi 1991 yil 31 avgustdagi qonuni;
- "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi 2000 yil 26 maydagi yangi tahrirdagi qonuni;
- "Mudofaa to'g'risida"gi 2001 yil 11 maydagi yangi tahrirdagi qonuni;
- "O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy printsiplari to'g'risida"gi 1996 yil 26 dekabrda qonuni;
- "O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to'g'risida"gi 1995 yil 22 dekabrda qonuni;
- Oliy Majlisining 1995 yil 30 avgust Qarori bilan qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining Harbiy doktrinasi" kabi normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etadi.

"O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida"gi qonun va yuqorida tilga olingan boshqa hujjatlarning qabul qilinishi O'zbekistonning o'z tashqi siyosatini mustaqil amalga oshirishiga mustahkam zamin yaratdi. Bu xususda Birinchi Prezidentent I.Karimov: "O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritganligi va u xalqaro miqyosda tan olinganligi shuni bildiradiki, bundan buyon Respublika mustaqil ichki va tashqi siyosatini olib boradi, hech kimning vositachiligisiz o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatadi. Respublikani haqiqatan ham,

¹⁰Турсунов А. С. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва ташқи сиёсат. -Т.: ТДЮИ, 2005. 28-бет. ² Во имя сохранения мира и укрепления независимости Узбекистана. – март, 2009, www.mfa.uz.

uning milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda... yuksaltirish amalda mumkin bo'lib qoldi", — degan edi¹¹.

Mazkur qonunning 13 va 14-moddalarida O'zbekiston chet davlatlar bilan diplomatik, konsuilik, savdo aloqalari va boshqa aloqalar o'rnatishi, ular bilan muxtor vakillar ayirboshlashi, xalqaro shartnomalar tuzishi hamda xalqaro tashkilotlarning a'zosi bo'lishi mumkinligi, shu bilan bir qatorda, mamlakatimiz xalqaro iqtisodiy munosabatlarning mustaqil sub'ekti ekanligi, investorlarning huquqlarini belgilashi, o'zining konvertatsiya qilinadigan valyuta jamg'armasini, oltin va boshqa zaxiralarini yaratishi, ayirboshlanadigan valyutani sotishi va sotib olishi belgilangan.

*"O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy printsiplari to'g'risida"*gi qonunga binoan tashqi siyosiy faoliyatining asosiy printsiplari quyidagilardan iboratligi belgilanadi:

Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkinligi;

O'zbekistonning ishlarga aralashish, mustaqillikni va suverenitetni kamsitish hamda davlatlararo munosabatlarni mafkuralashtirishning har qanday ehtimolini istisno etuvchi teng huquqli va o'zaro foydali munosabatlarni barcha davlatlar bilan yo'lga qo'yishi;

BMT, YeXHT hamda boshqa xalqaro tashkilotlar ishida faol ishtirok etish, Yevropa, Osiyo va jahon xavfsizlik tuzilmalariga integratsiyalashuv O'zbekiston tegishli tuzilmalarining tashqi siyosiy faoliyatidagi eng muhim vazifa ekanligi;

O'zbekiston mamlakatning barqarorligini, sobitqadam rivojlanishi va milliy xavfsizligini ta'minlash imkonini beradigan, jahon xo'jalik aloqalariga axborot, texnologiya va kommunikatsiya jihatidan kirib borishiga ko'maklashadigan davlatlararo tuzilmalarga, shu jumladan, iqtisodiy tuzilmalarga ustuvor ahamiyat berishi;

O'zbekiston harbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmasligi;

O'zbekiston mintaqadagi hamda undan tashqaridagi mojarolarning oldini olish va ularni bartaraf etish maqsadida hukumatlararo va hukumatga qarashli bo'lmagan tuzilmalarning ishida faol qatnashishi.

Mamlakatimiz tashqi siyosiy faoliyati asoslanuvchi hujjatlardan yana biri bu — *"O'zbekiston Respublikasining Harbiy doktrinasi"* hisoblanadi. Harbiy doktrina mudofaa siyosatining negizini tashkil etadi va u milliy xavfsizlik umumdavlat kontseptsiyasining tarkibiy qismi bo'lib, tashqi siyosat, davlatlararo munosabat masalalariga, urush va tinchlik muammolariga mutlaqo yangicha yondashuvlarga asoslanadi.

Ushbu doktrinaga asosan, O'zbekiston xalqaro va davlatlararo muammolarni urush yo'li bilan hal etishga qat'iy qarshi chiqadi va jahon hamjamiyati davlatlari o'rtasida, harbiy mojarolar chiqishini preventiv diplomatiya vositasida bartaraf qilishda faol ishtirok etishni, ziddiyatlarni keskinlashtiradigan sabablarga barham berishga yoki ularni yengishga kuch-g'ayrat sarflashni o'z tashqi siyosatining asosiy vazifasi, deb hisoblaydi.

Davlatimiz tashqi siyosiy faoliyatini olib borishda muhim o'rin tutadigan qonunlardan yana biri *"O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to'g'risida"*gi qonun hisoblanadi. Tashqi siyosiy faoliyat olib borishdagi asosiy vositalardan biri xalqaro shartnomalar hisoblanadi. Respublikaning bir yoki bir necha davlat, xalqaro tashkilot yoxud xalqaro huquqning boshqa sub'ektlari bilan xalqaro munosabatlar sohasidagi huquq va majburiyatlariga doir teng huquqli va ixtiyoriy kelishuvi xalqaro shartnoma, deb tan olinadi. O'zbekistonning xalqaro shartnomalarini tuzish, bajarish, to'xtatish, to'xtatib turish va denonsatsiya qilish tartibi mazkur qonun bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining *"Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"*gi (yangi tahriri) qonuni tashqi siyosat olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonun tashqi iqtisodiy faoliyatni

¹¹Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва таракқиёт йўли // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. — Т.: Ўзбекистон. 1993. 38-бет.

amalga oshirish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi. Uning asosiy funktsiyasi - tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, uning iqtisodiy suvereniteti va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, milliy iqtisodiyot rivojini rag'batlantirish, mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvi uchun shartsharoitlar yaratishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasining "Mudofaa to'g'risida"gi (yangi tahriri) qonuniga asosan, mudofaa deganda mamlakatimiz suvereniteti, hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilishni ta'minlashning siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ijtimoiy-huquqiy, axborot, tashkiliy va boshqa tadbirlari majmui tushuniladi.

Ushbu qonunning 4-moddasiga asosan mudofaa sohasidagi davlat siyosatining asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

- boshqa davlatga qarshi harbiy kuch ishlatmaslik, tajovuzning oldini olish va uni daf etish, biroq O'zbekistonning tegishli shartnomalar bilan bog'langan davlatlarga yordam ko'rsatish hollari bundan mustasno;
- xalqaro huquq normalariga muvofiq ravishda kollektiv xavfsizlik tizimlarida ishtirok etish;
- harbiy-siyosiy bloklarda qatnashmaslik;
- harbiy qurilishning zamonaviy urushlar va quroili mojarolarning xususiyatiga monand bo'lishi;
- yadroviy va boshqa turdagi yalpi qirg'in qurollarini ishlab chiqarishni, qayta ishlashni, olishni, saqlashni, tarqatishni va joylashtirishni rad etish;
- Quroili Kuchlarning, iqtisodiyotning, aholining, hududning tajovuzni daf etishga doim shay turishi;
- mudofaaning yetarli darajada bo'lishi;
- harbiy xizmat sharaflari ekanligini ta'minlash.

Bildirilgan fikrlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston o'zining tashqi siyosiy faoliyatida konstitutsiyaviy tamoyiliarga va xalqaro huquq qoidalariga amal qilgan holda jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini egallamokda.

Xullas, O'zbekiston Respublikasi o'z tashqi siyosatini mukammal ravishda normativ tartibga solganligi, mamlakatning ushbu sohadagi salohiyatini kuchaytirmoqda. *Birinchi*dan, tashqi siyosat sohasidagi printsiplarga izchil rioya etish O'zbekistonning xalqaro munosabatlar tizimiga kirib borishini ta'minlamoqda. *Ikkinchi*dan, bu jahon iqtisodiy aloqalariga, kollektiv xavfsizlikning global va mintaqaviy tizimlariga integratsiyalashuv bo'lib, o'z navbatida, ijtimoiy taraqqiyotning asosiy ichki vazifalari bajarilishini hamda tashqi siyosatda milliy manfaatlar amalga oshirilishini yengilashdiradi. *Uchinchi*dan, bu ochiq tinchliksevar, jahondagi barcha mamlakatlar bilan ijobiy hamkorlik qilishga tayyor mamlakat nufuzini ko'rsatuvchi belgidir.

8-MAVZU. KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH - FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR SHARTI.

REJA:

- 1. Korrupsiya: uning tarixiy ildizlari, Korrupsiyaga qarshi kurash usullari.**
- 2. Korrupsiyaga qarshi kurashda xorijiy mamlakatlar tajribasi.**
- 3. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurash" to'g'risidagi qonuni va uning mazmun-mohiyati.**

1.Korrupsiya: uning tarixiy ildizlari, Korrupsiyaga qarshi kurash usullari.

Korrupsiya — bu jamiyatni turli yo'llar bilan iskanjaga oladigan dahshatli illatdir. Mazkur illat demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur etkazadi, inson huquqlari buzilishiga olib keladi, bozorlar faoliyatiga to'sqinlik qiladi, hayot sifatini yomonlashtiradi va odamlar

xavfsizligiga tahdid soladigan uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa hodisalar ildiz otib, gullashi uchun sharoit yaratib beradi. Ta'kidlab o'tish o'rinliki, ushbu zararli hodisa katta va kichik, badavlat va kambag'al bo'lishidan qat'iy nazar, barcha mamlakatlarda uchraydi. Ushbu zararli iliatni bartaraf etish bo'yicha jahon hamjamiyati tomonidan bir qator samarali ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsada, hanuzgacha u bartaraf etilmayapti. Biz quyida Korrupsiyaning tarixiy ildizlariga va unga qarshi kurashish xususida fikr yuritmoqchimiz.

Korrupsiya (lot. *Corrumpere* — *buzmoq*) termini odatda mansabdor shaxslar tomonidan unga berilgan mansab vakolatlari va huquqlardan o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ko'zlab qonunchilik va ahioq qoidalariga zid ravishda foydalanishini anglatadi.

Ko'p hollarda bu atama siyosiy elitadagi byurokratik apparatga qarata ishlatiladi. Korrupsiya ko'plab davlatlarning jinoyat va ma'muriy qonunchiligi bilan huquqqa qarshi harakat sifatida ta'qib qilinadi. Makroiqtisodiy va siyosiy-iqtisodiy tadqiqotlar, Korrupsiya – davlatlarning iqtisodiy o'sishi va rivojlanishiga ulkan to'siq ekanligini ko'rsatdi. Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov o'zining “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” asarida Korrupsiyaning O'zbekistonning o'z taraqqiyoti yo'lida rivojlanishiga ulkan to'siq bo'lishi mumkinligini bayon qilgan edi. Korrupsiyaning tarixiy o'zaklari juda juda qadimga borib taqalib, bu hol qabilada ma'lum mavqega ega bo'lish uchun qabila sardorlariga sovg'alar berish odatidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi. O'sha davrlarda bu normal holat sifatida qabul qilingan. Biroq davlat apparatining murakkablashuvi va markaziydashuvi Korrupsiyaning davlat rivojlanishiga katta to'siq ekanligini ko'rsatdi. Korrupsiyaga qarshi kurashgan birinchi davlat sifatida qadimgi Shumer davlati tan olinadi. Qadimgi davlatlarni ayniqsa huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo'rliqi qattiq tashvishga solganligi bizgacha saqlanib qolgan manbalardan ma'lum. Chunki bu holat davlatning obro'siga juda qattiq putur etkazardi. Dunyoning etakchi dmlarida ham birinchi navbatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo'rliqi qattiq qoralanadi. Jumaladan, Injilda “Sovg'alarni qabul qilma, chunki sovg'a ko'rni ko'radigan qiladi va haqiqatni o'zgartiradi” deyilgan bo'lsa, Qu'roni Karimda “Boshqalarning mulkini nohaq yo'l bilan olmangiz va boshqalarga tegishli bo'lgan narsalarni olish uchun o'z mulkingizdan hokimlaringizga pora qilib uzatmangizlar” deyilgan.

XVIII asrning ikkinchi yarmiga kelib jamiyat davlat boshqaruv apparatining ish sifatiga toboro ko'proq ta'sir ko'rsata boshladi. Bu o'sha davrda qabul qilingan bir qator qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Jumladan, 1787 yilda qabul qilingan AQSh Konstitutsiyasida pora olish AQSh prezidentini impechmentga tortish mumkin bo'lgan ikki jinoyatning biri sifatida ko'rsatib o'tilgan. Siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va ularning mamlakat hayotidagi o'rining oshib borishi XIX-XX asrlarda rivojlangan davlatlarda Korrupsiyaning dunyoning boshqa mamlakatlariga nisbatan ancha kamayishiga olib keldi. Ushbu illatni tadqiq qilgan bir qator yirik mutaxassislar quyidagi faktorlarni Korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omiliar sifatida ko'rsatadi.

Ikki xil ma'noni anglatuvchi qonunlar — ushbu vaziyat huquqni qo'llovchi mansabdor shaxs tomonidan qonunlarni turlicha qo'llash imkonini yaratadi. Shuningdek, ayrim mutaxassislar jinoyat, ma'muriy qonunchilikdagi “vilka” sanksiyalarni ham Korrupsiyaga qulay sharoit yaratishi mumkinligi haqida fikr yuritishgan. Ya'ni, sanksiyaning aniq miqdori yo'qligi sudyada uni o'z hohishiga qarab qo'llashga sharoit yaratib beradi.

Aholi huquqiy savodxonligining pastligi — aholi tomonidan qonunlarni bilmaslik yoki tushunmaslik mansabdor shaxsga o'zining shaxsiy manfaati yo'lida qonunlardan foydanishga qulay sharoit yaratadi.

Mamlakatdagi siyosiy vaziyatning notinchligi — mamlakatdagi notinchlik birinchi navbatda aholi ongida hayotda yuksak turmush darajasiga erishishning asosiy usuli qonunga xilof faoliyat bilan bog'liq, degan mutlaqo axloqqa zid nuqtai nazar shakllanishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida Korrupsiyaga qulay sharoit yaratadi.

Ijro hokimiyatining birligi tamoyilining buzilishi

aynan bitta faoliyatning turli instantsiyalar tomonidan tartibga solinishi:

aholining davlatni nazorat qilishdagi sust ishtiroki;
davlat sektoridagi xizmat qilayotgan xizmatchilar daromadlarining xususiy sektorda topish mumkin bo'lgan daromadlardan kamligi;
iqtisodiyotning davlat tomonidan tartibga solinishi;
inflyatsiyaning yuqori darajasi;
mamlakat yuqori boshqaruv organlarining aholidan uzilib qolganligi;
mamlakatdagi diniy va axloq qoidalari.

Jahon mamlakatlarida Korrupsiyaga qarshi kurashning quyidagi usullari mavjud.

Ichki nazorat —bu usul boshqaruv apparatining o'zida nazoratni kuchaytiruvchi tuzilmalar (har xil ichki inspeksiyalar va boshqa nazorat organlari tuzish orqali) yaratishni taqazo etadi. Bu tuzilmaning asosiy vazifasi xodimlarning ichki etiket qoidalariga rioya qilishini nazorat qilishdir. Hozirgi kunda bizning yurtimizda ham bir qator huquqni muhofaza qilish organlarida aynan shu vazifani bajaruvchi ichki tuzilmalar yaratilgan.

Tashqi nazorat — bu usuida ijro apparatidan mustaqil tuzilmalarning mustaqilligini oshirish nazarda tutilib, aynan ushbu tuzilmalar orqali Korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib boriladi. Ya'ni, sud hokimiyatining maksimal darajada mustaqilligiga erishish ommaviy axborot vositalariga ko'proq erkinlik berish va h.k.

Saylov tizimi orqali kurashish —demokratik davlatlarda saylangan vakillarni Korrupsiya uchun jazolashning asosiy usullaridan biri keyingi saylovlarda unga ovoz bermaslik hisoblanadi. Korrupsiyaga saylovlar orqali ta'sir o'tkazish eng samarali usul hisoblanadi.

Korrupsiyaga qarshi kurashda yuqori natijalarga erishgan Shvetsiya, Singapur, Gonkong, Portugaliya kabi davlatlarning tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, Korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omiliarni bartaraf etish Korrupsiyaga qarshi kurashda muhim o'rin egallaydi. Bunda Konstitutsiyaviy nazorat organlari, huquq-tartibot organlarining ahamiyati ortadi. Ya'ni, Korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan normalarni konstitutsiyaviy nazorat organi tomonidan konstitutsiyaga zid deb topish, aholining huquqiy savodxonligini oshirish kabi metodlardan unumli foydalanish ushbu davlatlarni Korrupsiya darajasi juda past bo'lgan davlatlar qatoriga olib chiqqan. Biz quyida Singapur davlatida Korrupsiyaga qarshi kurashda qo'llanilgan usullar haqida batafsil to'xtalib o'tamiz. Singapur davlati 1965 yil mustaqillikka erishgach Korrupsiya darajasi eng yuqori bo'lgan davlatlar qatorida turar edi. Lekin bu illatga qarshi o'tkazilgan bir qator tadbirlar bu davlatda Korrupsiyaning minimal darajaga tushishiga olib keldi. Birinchi navbatda bu erda byurokratik jarayonlar engiliashtirilib sud tizimining mustaqilligi oshirildi (sudyalarning daromadlari va imtiyozlarini oshirish evaziga). Shu bilan birga Korrupsiya jinoyatlari uchun sanksiyalar og'irlashtirilib, fuqarolarga Korrupsiyaga qarshi jinoyatlarni tergov qilishda hamkorlik qilishda bosh tortganligi uchun juda katta moliyaviy sanksiyalar belgilandi. Bir qator davlat idoralarida ommaviy "tozalashlar" o'tkazilib bu jarayonlar telekanallar orqali butun mamlakatga namoyish qilindi. Yuqorida sanab o'tilgan omillarning hammasi Singapurni qisqa muddatlarda Korrupsiya darajasi eng past mamlakatlar ro'yxatida ilg'or davlatlar qatoriga olib chiqdi. Shuningdek, davlat xizmatchisining ahloq standartlariga rioya etishini qattiq nazorat ostiga olish ham Singapur davlatida Korrupsiyaga qarshi kurashda muhim dastaklardan biri bo'lib xizmat qiladi. Yurtboshimizning yuqorida eslangan asarida "jinoyatchilik, Korrupsiya bizning o'z xavfsizligimizga ham, xalqaro xavfsizlikka ham tahdid soluvchi real manbadir. Binobarin, mazkur hodisaga qarshi kurash masalalari birgina bizga taalluqli emas. Shuning uchun ham biz jinoyatchilik haqida butun jahon hamjamiyati qayg'urmog'i lozim, deb hisoblaymiz. Suveren O'zbekiston xalqi va rahbariyati esa ular bilan faol hamkorlik qilishga tayyor va buni dunyoni poklash, uning xavfsizligini ta'minlash ishiga qo'shilgan hissa, deb biladi" deb fikr bildirgan edi.

Jinoyatchi unsurlarning xo'jalik munosabatlari tizimini shakllantirish jarayonida faol va xufyona ishtirok etishi jamiyatda axloqsizlik vaziyatini tug'dirishi, bu esa o'z navbatida, mamlakat uchun ham, jahon hamjamiyati uchun ham nomaqbul jinoiy bozor iqtisodiyotining alohida turi shakllanishiga olib kelishini keyinchalik BMT tomonidan ham tan olinib, 2003 yil 9 dekabrda Meksikaning Merida shahrida Korrupsiyaga qarshi kurashishda davlatlar o'rtasidagi

aloqalarni yanada kuchaytirish maqsadida 3 kun davom etgan konferentsiya tashkil etildi. Bu konferentsiya davomida 100 dan ortiq davlat tomonidan Korrupsiyaga qarshi haqaro konventsiya imzolandi. Konferentsiyaning birinchi ish kuni (9 dekabr) BMT tomonidan butun dunyoda Korrupsiyaga qarshi kurash kuni deb e'lon qilingan. Ushbu konventsianing qabul qilinishi va kuchga kirish (2003 yil 31 oktyabr) dunyo mamlakatlarining Korrupsiyaga qarshi kurashdagi hamkorligini yangi pog'onaga ko'tardi.

Konventsiyada Korrupsiyaning rivojlanishi uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa jamiyat uchun xavfli bo'lgan salbiy omillarga qarshi kurashga ulkan to'siq bo'lishi mumkinligiga alohida urg'u berilgan.

Ushbu Konventsianing maqsadi quyidagilardan iborat:

— Korrupsiyaga qarshi qaratilgan yuqori samarali chora tadbirlarni qabul qilish va ularni mustahkamlash;

— Korrupsiyaga qarshi kurashda halqaro hamkorlikni kengaytirish, engiliashtirish va qo'llab quvvatlash.

O'zbekiston Respublikasi Birlashgan Miliatlar tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga 2008 yil 7 iyuldagi O'RB-158-sonli Qonuni bilan qo'shilgan bo'lib, ushbu Qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasining Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati va Adliya vazirligi Korrupsiyaning oldini olish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirishda boshqa Ishtirokchi-davlatlarga yordam ko'rsatishi mumkin bo'lgan organlar sifatida belgilab qo'yilgan. Ushbu Konventsiyada nazarda tutilgan va Korrupsiya sifatida e'tirof etilishi mumkin bo'lgan qilmishlar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining bir qator moddalari bilan jinoiy qilmish sifatida ta'qib qilinadi. Korrupsiyaga qarshi kurashda jahon mamlakatlari tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki faqatgina jinoiy qonunchilikni og'irlashtirish yo'li bilan bu salbiy iliatga qarshi kurashib bo'lmaydi (XXR da juda ko'p miqdorda pora olganlik uchun o'lim jazosi mavjud). Bu illatni engish uchun birinchi navbatda aholining huquqiy savodxonligini oshirish, fuqarolik institutlari faoliyatini kuchaytirish lozim bo'ladi.

2. Korrupsiyaga qarshi kurashda xorijiy mamlakatlar tajribasi.

Korrupsiya muammosi so'ngi yiliarda xalqaro miqyosda transmilliy jinoyat sifatida xalqaro tashkilotlar tomonidan keng muhokama qilinayotgan mavzu hisoblanadi. Hatto, ayrim siyosatchilar tomonidan Korrupsiyaga global inqirozni keltirib chiqaruvchi omil sifatida ham ta'rif beriladi. Korrupsiyaning xalqaro munosabatlarga ta'sirini o'rgangan tadqiqotchilar esa, rivojlangan "birinchi dunyo" mamlakatlari Korrupsiya yordamida o'zlariga ma'qul kelmagan hukumatlarni ag'darib tashlashi, o'zlariga xayrixoh rejim o'rnatishi, amaldagi hokimiyatga oppozitsiyani moddiy ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi degan xulosani bildirishgan.

Barcha xorijiy mamlakatlar amaliyotida Korrupsiyaning oldini olishda samarali kriminologik tadqiqotlardan foydalanishga alohida e'tibor beriladi. Xususan, Skandinaviya davlatlari - Daniya, Finlyandiya, Islandiya, Norvegiya va Shvetsiya adliya vazirlari tomonidan 1962 yilda tashkil etilgan Kriminologiya bo'yicha Skandinaviya kengashi bu mamlakatlarda jinoyatchilikka qarshi kurash siyosatini shakllantirishda ishtirok etishadi. Kengashning asosiy maqsadlari – ishtirokchi mamlakatlarda kriminologiya tadqiqotlarni muvofiqlashtirish, jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha hukumatlarga tavsiyalar ishlab chiqish hisoblanadi. Bu mamlakatlardagi jinoyat-huquqiy doktrinada axloqiy kategoriyalar va ijtimoiy qadriyatlar tizimi alohida o'rin tutadi. Kriminologiya bo'yicha Skandinaviya kengashi 15 ta a'zodan – har bir davlatdan uchtdan vakil, ikkitasi taniqli kriminolog va bitta adliya vazirligi vakilidan iborat. Skandinaviya mamlakatlari aholisi huquqiy ongiga ijtimoiy tenglik g'oyasi, jamoatchilik va yuridik institutlarga ishonch, shaxs darajasida har xil hodisalarga bag'rikeng-lik, shuningdek, "jinoyat", "jinoyatchi", "jazo" va "javobgarlik" singari huquqiy kategoriyalarga nisbatan namoyon bo'luvchi umumiy adolat hissi xos hisoblanadi. Umuman Skandinaviya mamlakatlari uchun jinoyatchilikning ijtimoiy ildizlari asosiy kriminogen dominant degan qarash ustunlik qiladi. Skandinaviya davlatlari tajribasi shuni ko'rsatadiki Korrupsiyaga qarshi samarali kurashni tashkil qilish uchun kriminologik tadqiqotlarni yanada rivojlantirish, bunda huquq yo'nalishidagi

oliy o'quv yurtlari va ilmiy muassasalar kriminologiya sohasidagi tadqiqotlarni muvofiqlashtirish maqsadga muvofiqdir. Shuni aytish lozimki, Transperensi Interneyshnl (Transparency International) tashkiloti tomonidan 2009 yilda e'lon qilingan jahon mamlakatlarning Korrupsiyalashganligi darajasini aks ettiruvchi reytingda Skandinaviya mamlakatlarida bu ko'rsatkich eng past darajada ekanligi qayd etilgan. Unga ko'ra, Yangi Zelandiya, Daniya, Singapur, Shvetsiya, Shveytsariya, Finlyandiya mamlakatlari bu borada eng past ko'rsatkichga ega bo'lgan davlatlar hisoblanadi. Korrupsiya, eng avvalo, har qanday mamlakatda davlat apparatining xalq oldidagi minimal majburiyatlarini bajarishda o'zligini anglatadi. Bu Afrika, Lotin Amerikasi va Osiyoning ko'pgina rivojlanayotgan davlatlarini ham qamrab olgan va mazkur mamlakatlar uchun jiddiy muammolardan biri hisoblanadi. Bu mamlakatlarning barchasida Korrupsiya xalqning qashshoqligi, mamlakatning qoloqligiga sabab bo'lmoqda. Xususan, Gonkongda tashkil etilgan Korrupsiyaga qarshi kurashuvchi mustaqil komissiya mazkur faoliyatda muvaffaqiyatli va keskin choralarni amalga oshira oluvchi institutlarga namuna bo'lishi mumkin. Hokimiyat idoralari faoliyatini sinch-kovlik bilan – rasmiy institutlar, alohida fuqarolar tomonidan monitoring qilib borish, shuningdek, aybdorlarni sud ta'qibi Gonkongdagi Korrupsiyaga qarshi kurashning asosi sifatida xizmat qiladi.

AQShda Korrupsiyaga qarshi kurashga qaratilgan maxsus qonun hujjati qabul qilingan. "Foreign Corrupt Practices Act" deb nomlangan mazkur qonun hujjati Amerika kompaniyalarini shartnomalar tuzishda imtiyozlar va kafolatlar olishda xorijiy mansabdor shaxslarga pora berganlik uchun javobgarligini belgilaydi.

Singapurning sobiq bosh vazirlaridan Li Kuan Yu (1959-1990) "Qachonki hokimiyat xalq ishonchini oqlash uchun emas, shaxsiy boylik orttirish maqsadida faoliyat yurita boshlasa, bu axloq muammosi hisoblanadi. Uzoq vaqt mavjud bo'lishini istagan jamiyat halollik printsipiga amal qilishi lozim, aks holda jamiyat yashay olmaydi. «Korrupsiyani to'xtatib qolishning eng oson usuli mansabdor shaxslarning o'z bilganlaricha harakat qilishlari imkoniyatlarini kamaytirishda» degan edi. Shuni ta'kidlash joizki, Singapurning Korrupsiyaga qarshi siyosati bu milliy qadriyatlarga amal qilishdan ko'ra ko'proq zaruriyat tufayli amalga oshirildi. Singapur xorijiy investitsiyalarni mamlakatga jalb qilish uchun ularni noto'g'ri maqsadlarda foydalanish imkoniyatini yo'qqa chiqardi. Transperensi Interneyshnl (Transparency International) tashkiloti e'lon qilgan 2009 yil mamlakatlarning Korrupsiyalashganligi darajasini aks ettiruvchi reytingda Singapur Korrupsiya darajasi past bo'lgan uchinchi, Osiyo mamlakatlari ichida esa, birinchi o'rinda turishi qayd etildi. Mamlakatda sodir etilgan ayrim Korrupsiya hodisalari ro'y berganda uning ishtirokchilari tergov qilinib, aybdorlar sudlanib jazoga tortilgan. Shuni alohida qayd etish kerakki, Korrupsiyaga qarshi kurash uzluksiz davom etmoqda. Singapurda Korrupsiyaga qarshi kurashga rahbarlik bevosita siyosiy rahbarlar va mansabdor shaxslarning o'zlari tomonidan amalga oshiriladi va bu jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Korrupsiyaga qarshi kurashga ixtisoslashgan organ Korrupsiya hodisalarini tergov qilish Byurosi hisoblanadi. Bu mustaqil organ Korrupsiya bilan bog'liq ishlarni tergov qiladi va Singapur iqtisodiyotining davlat va xususiy sektorida uning oldini olish chora-tadbirlarini ko'radi. Byuro 1952 yilda tashkil etilgan, uning vakolatlari "Korrupsiyaning oldini olish to'g'risida"gi Aktga belgilab qo'yilgan. Uning rahbari direktor hisoblanadi va bevosita Bosh vazir oldida hisobdor sanaladi. Bu biror-bir vazirning uning faoliyatiga aralashishiga, tergovni to'xtatish va boshqacha ta'sir qilish mumkin emasligiga xizmat qiladi. Byuroga davlat xizmatida haloilik va sotilmaslik printsipi amal qilishi, xususiy sektorda Korrupsiya aralashmagan bitimlar tuzilishi uchun javobgarlik yuklatilgan. Shuningdek, uning vazifalari qatoriga davlat mansabdor shaxslarining o'z vazifalarini suiste'mol qilish holatlarini tekshirish va shunday holatlar aniqlanganda tegishli organlarga intizomiy javobgarlikka tortish haqida ma'lumotlar berish vazifalari ham kiradi. Byuro davlat organlarining Korrupsiya-lashishi sabablarini, Korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan davlat xizmatining zaif tomonlarini ham o'rganadi. Singapurda (Moliya vazirligi) 1973 yil iyul oyidan boshlab maxsus Korrupsiyaga qarshi kurash Dasturi amalga oshirila boshlangan. Dasturda qisman quyidagilar nazarda tutilgan edi: fuqarolar va tashkilotlar o'rtasidagi aloqalarni turli xil sansalorliklar va sudrashlarga yo'l qo'ymaslik maqsadida takomillashtirish; yuqori turuvchi

mansabdor shaxslarning quyi turuvchi mansabdor shaxslar ustidan nazoratni amalga oshirishda oshkoralikni ta'minlash; barqaror Korrupsiyaviy bog'lanishlarning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar rotatsiyasini kiritish; to'satdan tekshirishlar o'tkazish; Korrupsiyaga qarshi kurashda muhim hisoblangan ma'lumotlarning maxfiylikni ta'minlash; Korrupsiyaga qarshi kurash choralari majmuini har 3-5 yilda qayta ko'rib chiqish.

O'tgan asrning 90-yiliarida yapon tadqiqotchilari Korrupsiyaviy jinoyatchilikni kamaytirishda: hokimiyat tuzilmalari faoliyati to'g'risida ma'lumotlarni oshkoralashtirish, mansabdor shaxslarni nazorat qilish uchun markaziy va mahalliy miqyosda mustaqil ombudsman institutini joriy etish, shu turdagi jinoyatlarga qattiq jazo tayin-lash (deputatlikka saylanishdan mahrum qilish, umrbod yuqori lavozimga ko'tarilishdan mahrum qilish, saylov guruhidagi shunga aloqador kishilarni jazolash), saylov kompaniyalarini moliyalashni to'la davlat mablag'lari hisobidan amalga oshirishni taklif etgan edilar. Yaponiyada Korrupsiyaga qarshi kurashish bilan birga noto'g'ri(tuhmatdan) pora olish haqida xabar berish ham, pora oluvchilarga nisbatan belgilangan jazoga – uch yil muddatga katorga jazosi yoki jarima jazosiga tortilishi mumkin. Jinoyat qonunchiligida amalga oshirilgan islohotlar orqali bir qator mansabdorlik jinoyatlariga beriladigan jazolar og'irlashtirildi. Masalan, davlat va jamoat arbobiarining mansabdorlik vakolatlari bilan hokimiyatni suiste'mol qilishiga 2 yilgacha katorga yoki turma qamog'i jazosi belgilandi. Ilgari bunday jinoyat uchun shaxs 6 oygacha shunday jazoga tortilardi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bugungi kunda Korrupsiyaga qarshi kurashish har bir davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Korrupsiyaga qarshi muvaffaqiyatli kurash tizimini barpo etish bu borada keng ko'lamli xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish va xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasini o'rganish hamda unga tanqidiy yondoshgan holda milliy qonunchilik va amaliyotga tatbiq etishni taqozo qiladi.

Singapur mustaqillikka erishgan 1965 yilga kelib mamlakat og'ir iqtisodiy ahvolda bo'lib, qonunlarga rioya qilmaslik avj olgan edi. Qonunchilik britaniyalik kolonizatorlar tomonidan import qilingan, huquqni muhofaza qilish organlari uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurasha olmasligi ayon bo'ldi. Aksariyat mansabdorlar esa korrupsion sxemalarda ishtirok etar edi. Aholi ma'lumoti past darajada bo'lib, o'z huquqini himoya [qila olmasdi](#). Mamlakat etakchilari Korrupsiya va o'zboshimchalikni jilovlash muhim ekanligi va busiz mamlakat kelajagi yo'q ekanligini anglab etdi. Bu qattiqqo'lligi va ketma-ketligi bilan ajralib turuvchi choralarning butun bir tizimini qabul qilishga asos bo'lib xizmat qildi. Mansabdorlar xatti-harakatlari reglamentlashtirildi, byurokratik jarayonlar soddalashtirildi, axloq me'yorlariga rioya etish ustidan qat'iy nazorat o'rnatildi. Mazkur choralarni hayotga tatbiq etgan va bugungi kunga qadar o'z vakolatlarni saqlab qolgan organ Korrupsiya holatlari yuzasidan surishtiruv olib borish byurosi bo'ldi. Fuqarolar Byuroga davlat xizmatchilarining harakatlari yuzasidan shikoyatlar bilan murojaat qilar va etkazilgan zararni qoplashni talab qilardi.

Shu bilan bir paytda korrupsion harakatlar uchun jinoiy jazo choralari keskinlashtirildi, sud tizimining mustaqilligi oshirildi, sudyalar maoshi keskin oshirildi va ularning imtiyozli maqomi ta'minlandi, pora berish yoki aksilKorrupsiyaviy surishtiruvda ishtirok etishdan bosh tortganlik uchun iqtisodiy sanksiyalar joriy etildi. Ko'plab davlat boshqarmalarida qat'iy aksiyalar (barcha bojxona xodimlarini ishdan bo'shatishga qadar) o'tkazildi. Bu choralar davlatning iqtisodiyotga aralashuvini qisqartirish, mansabdorlar maoshini oshirish va malakali ma'muriy kadrlar tayyorlash bilan uyg'unlikda olib borildi.

« 'Foiz', 'mukofot', 'bakshish', 'botqoq' — Korrupsiya mahalliy jargonda qaysi so'zlar bilan atalmasin, u osiyocha yashash tarzining bir xususiyati hisoblanadi. Mansab qanchalik yuqori bo'lsa, uylar ham shunchalik katta, erkaklari egallab turgan mansabga mos qimmatbaho taqinchoqlar bilan yasangan ko'p sonli xotinlar va mashuqalar. Bunday mamlakatlarda biznes bilan shug'ullanuvchi singapurliklar bu kabi odatlarni uyga olib kelmaslik uchun ehtiyot bo'lishi lozim», — deb yozadi Singapurdagi islohot tashabbuskorlaridan biri, mamlakat bosh vaziri Li Kuan Yu. Hozirgi paytda Singapur qat'iy avtoritar davlat bo'lib, Korrupsiyaning yo'qligi, iqtisodiy erkinlik va taraqqiyot darajasi bo'yicha dunyo reytinglarining etakchi o'rinlarini

egallaydi. Singapur misoli siyosiy iroda, Korrupsiyaga qarshi samarali qonunchilik va sotilmaydigan mustaqil agentlik bir necha yil ichida Korrupsiyani juda past darajaga tushirishga qodir ekanligini ko'rsatadi.

Singapur tarixi haqida qisqacha

XV—XVI asrlarda Singapur Johor saltanati tarkibiga kirgan. 1819 yilda Britaniyaning Ost-Indiya kompaniyasi vakili Singapurda turli etnik guruhlar immigratsiyasiga ruxsat beruvchi savdo zonasi tuzish haqida Johor sultoni bilan kelishuv tuzdi. 1867 yilda Singapur Britaniya imperiyasi koloniyasiga aylandi.

Ikkinchi jahon urushi davrida Singapur 1942 yildan 1945 yilning sentyabriga qadar Yaponiya ixtiyoriga o'tdi. 1959 yildan Singapur Britaniya imperiyasi tarkibidagi o'z-o'zini boshqaruvchi davlatga aylandi. Saylovlardan so'ng Li Kuan Yu bosh vazir lavozimini egalladi. 1965 yilning 9 avgustida Singapur mustaqillikka erishdi.

Boy tabiiy resurslardan mahrum Singapur 1959 yildan 1990 yilga qadar ko'plab ichki muammolarni engib, uchinchi dunyo mamlakatlaridan yashash darajasi yuqori, yuksak rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shilishga muvaffaq bo'ldi.

Mustaqillikka erishgan paytda Singapur qashshoq mamlakat bo'lib, hatto ichimlik suvi va qurilish qumini ham import qilishga majbur bo'lgan. Qo'shni mamlakatlar unga nisbatan do'stona munosabatda bo'lmasdan, aholi o'rtasida sotsialistik g'oyalar ommalashgan edi. Korrupsiya oddiy holat bo'lib, jamiyatning barcha qatlamlariga kirib borgandi. Mamlakatning birinchi hukumati Korrupsiyaga qarshi kurashishda bir nechta muammolarga duch keldi. Korrupsiyaga qarshi kurashishni tartibga soluvchi qonun zaif bo'lib, ko'plab Korrupsiyaviy jinoyatlar uning amal qilish sohasidan tashqarida edi. Huquq-tartibot organlari xodimlari esa o'z vazifalarini samarali bajarish imkonini beruvchi hokimiyatga ega emasdi. Bundan tashqari, qonunchilikning samarasiz ekanligi va korrupsion amaliyotga ko'p sonli mansabdorlar jalb etilganligi bois jinoyatlar dalillarini topish juda qiyin edi. Davlat mansabdor shaxslari tijorat sohasi ishchilariga nisbatan o'rtacha daromadga ega va mansab vakolatidan shaxsiy maqsadlarda foydalanar edi. Aholi quyi darajadagi ma'lumot va huquqiy madaniyatga ega bo'lib, pora u yoki bu resurslarni qo'lga kiritishning yagona yo'liga aylangan edi. Britaniyaliklar tomonidan tashkil etilgan Korrupsiya holatlari yuzasidan surishtiruv olib borish byurosi xodimlari mahalliy politsiyachilardan bo'lib, Korrupsiyaga qarshi kurashish uchun ruhiy jihatdan tayyor emasdi.

«Bojxona mansabdorlari kontrabanda va taqiqlangan mahsulotlarni olib o'tayotgan transport vositalarini tekshirishni 'tezlashtirish' uchun pora olar edi. Markaziy ta'minot xizmati ma'lum bir pora evaziga manfaatdor shaxslarga tenderlar haqidagi ma'lumotni etkazar, Import-eksport departamenti mansabdorlari ruxsat berishni tezlashtirish uchun pora olar, pudratchilar kamchiliklariga ko'z yumishi uchun klerklarga pora berar edi. Do'kon sohibiari va turar-joy aholisi Jamoat sog'lig'ini saqlash departamenti ishchilariga chiqindini tozalash uchun haq to'lar, maktab direktorlari va o'qituvchilari idora ashyolarini etkazuvchilardan komission to'lovlar olardi. Hokimiyatni o'z manfaatlariga konvertatsiya qilish bobida insoniyat kashfiyotlari cheksiz», — deydi Li Kuan Yu asarlaridan birida. Mamlakat og'ir ahvolda ekanligini tushungan hukumat jamiyatda halollik va ochiqlik iqlimini yaratishga qaror qildi. «Vijdonli bo'lish va sotilmaslik» tamoyili o'z ishiga asos bo'ldi. Strategiya mualliflari Korrupsiya ustidan nazorat milliy taraqqiyot uchun strategik jihatdan muhim ekanligiga ishonar edi.

O'zbekiston Korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha xalqaro reytingda quyi o'rinlardan birini egalladi.

Transparency International xalqaro tashkiloti 2017 yil yakunlariga ko'ra Korrupsiyaga qarshi kurash darajasi bo'yicha dunyo mamlakatlari reytingini [e'lon](#) qildi.

O'zbekiston 22 ball to'plab, 180 ta pog'onaning 157-sida joylashdi va ushbu o'rinni Burundi, Gaiti va Zimbabve bilan birga bo'lishib oldi.

Korrupsiyaga qarshi kurash indeksi ekspertlar va tadbirkorlar o'rtasida o'tkazilgan so'rov asosida tuziladi va 0 dan 100 gacha bo'lgan ball shkalasida baholanadi, bu erda 0 Korrupsiyaning eng yuqori darajasini, 100 eng past darajasini anglatadi.

Reytingda eng ko'p ballarni Yangi Zelandiya (89 ball), Daniya (88), shuningdek, Finlyandiya, Norvegiya va Shveysariya (85 balldan) to'pladi. Indeksdagi eng pastki o'rinlar esa Somali (9 ball), Janubiy Sudan (12 ball) va Suriya (14 ball)ga nasib etdi.

Shuningdek, ro'yxatda Qozog'iston 122-o'rin (31 ball), Qirg'iziston va Rossiya — 135-o'rin (29 balldan), Tojikiston — 161-o'rin (21 ball), Turkmaniston — 167-o'rin (19 ball)da.

3. O'zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurash” to'g'risidagi qonuni va uning mazmun-mohiyati. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi qonuniy asosda kurash olib borilmoqda. SHu maqsadda, “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi qonun ishlab chiqildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan imzolangan “Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi farmonning sakkizinchi bandiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Oliy sud, Adliya vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati hamda boshqa manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda, fuqarolar va tadbirkorlarning, eng avvalo, davlat organlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga, Respublikaning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga, shuningdek, korrupsiya tusidagi huquqbuzarliklarning oidini olish va profilaktika qilishga qaratilgan “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni ishlab chiqildi. U O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2016 yil 24 noyabrda qabul qilingan va Senat tomonidan 2016 yil 13 dekabrda ma'qullangan hamda O'zbekiston Prezidenti tomonidan 2017 yil 3 yanvar kuni imzolangan. “Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida”gi qonun 6 bob 34 moddadan iborat bo'lib, unda “Korrupsiya”, “Korrupsion huquqbuzarlik” va “manfaatlar mojarosi” kabi tushunchalarga izoh berilgan. Qonunda shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurash sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari ham belgilab berilgan.

Adabiyotlar.

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.
4. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.O'zbekiston 2017. 104 b
5. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 3 yanvardagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, №1.2017.
6. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003
7. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston, 2010
8. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapess, 2015
9. O'tamurodov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T. Turon zamin ziyo. 2017. 23 b.t.

9-MAVZU: FUQARO, FUQAROVIIYLIK VA FAOL FUQAROVIIYLIK POZITSIIYASI.

Reja:

1. **Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari**
2. **Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari**
3. **Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni**

1. **Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari**

Mazkur mavzuning asosiy maqsadi fuqarolik jamiyati barpo etishda fuqarolarning faoiligi qanday ahamiyatga ega ekanligini yoritishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati fuqaroviy ongi va faolligi yuksak bo'lgan fuqarolar yordamida barpo etilishi mumkin. Fuqaroviylik mamlakatning rivojlanish bosqichlarida, boshqacha aytganda o'tish davrida yaqqol namoyon bo'ladi. Bugungi kunda ham ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan, aniqrog'i fuqarolik jamiyati barpo etayotgan turli mamlakatlarda fuqaroviylik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Fuqaroviy faoilikning negizini anglash uchun avvalo fuqaroviylikning nazariy mohiyatini tushunish talab etiladi.

Manbalarda qayd etilishicha o'z vatani taraqqiyoti uchun har qanday yo'l bilan, jismoniy yoki ma'naviy mehnat bilan xizmat qilgan kishi haqiqiy fuqaroga aylanadi. Bunday qarash biroz falsafiy ahamiyatga egadek tuyulsada, aslida fuqarolik jamiyati barpo etishda aynan fuqaroning vatan taraqqiyoti yo'lidagi amaliy faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Fuqaroviylik dastlabki qarashda huquqshunoslikka oid atama singari tuyuladi. Aslini olganda bu hodisani falsafiy, huquqiy, sotsiologik va siyosiy mohiyati mavjud.

Fuqaroviylik bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi sifatida talqin etilishi mumkin. Bunda davlatni, konstitutsiyani, davlat ramzlarini hurmat qilish, davlat tuzumini va qonun ustuvorligini himoya qilishga tayyorlik nazarda tutiladi. ***Fuqaroviylikni insonga huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy jihatdan layoqatli ekanligini his etishni ta'minlovchi jamlovchi tushuncha sifatida ham talqin etish mumkin.***

V.Dalning qayd etishiga qaraganda, —**fuqaroviylik fuqarolik jamiyatini tuzish uchun jamiyatning ongi va bilimi darajasini ifoda etgan holatdir**!

Ko'rinib turganidek, ***fuqaroviylik nafaqat insonning huquqiy maqomi, balki uning bilimi va jamiyatning holatini anglashi, ijtimoiy me'yorlardan xabardorligi va ularga rioya qilishiga bog'liq.*** Bu erda fuqarolar tomonidan jamiyat taraqqiyoti yo'lida amalga oshiriladigan birdamlik, o'zaro hamkorlik singari ixtiyoriy faoliyat ham nazarda tutiladi. Bunday holatda fuqaroviylikda huquqqa nisbatan ma'naviyatning ustuvorligi namoyon bo'lmoqda. Aslida ko'pgina an'anaviy jamiyatlarda hamisha fuqaroviylik huquqiy mazmunda emas, balki ko'proq ma'naviy axloqiy ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Sho'ro davrida fuqaroviylik albatta vatanga sadoqat va vatanparvarlik sifatida talqin etilsada, ko'proq mafkuralashgan ko'rinishda namoyon bo'lgan. Ko'pgina hollarda fuqaroviylik vatanparvarlik bilan aralash ifodalangan. Aslida esa vatanparvarlik fuqaroviylikning bir ko'rinishi xolos. Fuqarolik jamiyati fuqarolarning oddiygina yig'indisi bo'lmagani singari fuqaroviylik ham individual ahamiyatga ega bo'lgan hodisa emas. Fuqaroviylik bir mamlakat hududida yashovchi fuqarolarning o'z vatanlariga sodiqligi, qonunlarni hurmat qilish, ularga bo'ysunishi, shuningdek vatanni himoya qilish va umummilliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarda faoilikni nazarda tutadi. Fuqaroviylikka nisbatan berilgan fikrlarni umumlashtirgan holda un quyidagicha ta'riflash mumkin:

Fuqaroviylik bir tarafdin jamiyatda shaxsning oliy darajada mustaqilligini, ikkinchi tarafdin esa kishilarning jamiyat hayotidagi ishtirokida namoyon bo'ladigan yuqori darajadagi birdamlikni nazarda tutuvchi qarashlar majmuini ifoda etadi.

Quyidagilar fuqaroviylikni ifoda etuvchi muhim jihatlar qatoriga kiradi:

- fuqaroning o'z haq-huquqlarini tushunishi va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi;
- boshqa fuqarolarning haq-huquqlarini hurmat qilish;
- fuqaroning o'z xatti-harakati uchun shaxsiy javobgarligi;
- davlat va jamiyat oldida o'zining huquqiy va axloqiy mas'uliyatini anglash;
- fuqarolarning tengligi;

- yuksak ma'naviy-axloqiy mezonlarga asoslangan holda ijtimoiy voqelikka nisbatan ob'ektiv va tanqidiy yondashuv;

- hokimiyat bilan, boshqa fuqarolar va jamoat birlashmalari bilan ijobiy muloqot yuritish qobiliyati;

- bir mamlakat, jamiyat va davlatga, shuningdek unga tegishli huquqiy, madaniy va tili makoniga mansublikda ifodalangan fuqaroviy o'zlikni anglash va hokazolar.

Fuqaroviylikni faoilik nuqtai nazaridan shartli ravishda darajalarga ham ajratish mumkin:

- fuqaro mas'uliyatli, ongli va vijdonli bo'lsa u dastlabki pog'onada, ya'ni fuqaroviy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar qatoriga kiritish mumkin;

- agar fuqaroda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum bir munosabati shakllangan bo'lsa uni fuqaroviy pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin;

- agar fuqaroda o'z haq-huquqlari hamda burchi uchun amaliy harakatni bajarish ko'nikmasi mavjud bo'lsa uni faol fuqaro sirasiga kiritish mumkin.

Fuqaroviylikning tugal yoki to'kis ekanligini quyidagi mezonlar vositasida talqin qilish mumkin:

1. Agar fuqaroviy pozitsiya hali shakllanmagan, fuqaroviy xususiyatlar, o'z haq-huquqlari uchunkurashish istagi to'liq namoyon bo'lmasa fuqaroviylikning eng quyi darajasi namoyon bo'ladi.

2. Fuqaro o'z haq-huquqlari uchun kurashishga moyil bo'lsa, u haqda o'z bilim va qobiliyatini namoyon qilishga tayyor bo'lsa, bunda fuqaroviylikning o'rta darajasi namoyon bo'ladi.

3. Agar fuqaroda fuqaroviy xususiyatlar hamda faol fuqarolik pozitsiyasi to'liq shakllangan, o'z haq-huquqlari uchun amaliy harakatga kirish ishtiyoqi yaqqol namoyon bo'ladigan bo'lsa uni yuqori darajada fuqaroviylik sifatida talqin etish mumkin.

Fuqaroviylik jamiyat a'zolarini safarbar etish va yo'naltirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik tevarak atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik jamiyat oldida ma'lum bir maqsadning shakllanishiga xizmat qiladi. Albatta jamiyatda fuqaroviylikning rivojlanishi uchun tegishli tarbiyaviy chora-tadbirlar, qulay ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega.

Fuqaroviylik shaxsning siyosiy jihatdan komillikka erishishi bilan bog'liq bo'lib, bunday darajaga etgan kishi siyosiy jarayonlar va hodisalarga qiziqish bilan qaraydi, ro'y berayotgan voqelikni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Aynan ana shunday qobiliyatga ega bo'lgan fuqaro kezi kelganda o'z vatani taqdiri uchun amaliy harakat qilish uchun zarur bo'lgan qarorga kelish qobiliyatiga ega bo'ladi. Vatandarparvarlik ruhiga, mas'uliyat, siyosiy madaniyat va taraqqiy topgan siyosiy ongga ega bo'lgan jamiyat a'zosini fuqaroviylikka ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin.

2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari

Endi bevosita fuqaroviy ongning mazmun mohiyatiga e'tibor qaratish o'rinlidir. **Fuqarolik ongi demokratik qadriyatlar, ideallar, huquq va erkinliklar nuqtai nazaridan shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni anglashdan iborat.** Albatta har bir davlat va jamiyatda demokratik qadriyatlar o'ziga xos tamoyillir va me'yorlar asosida qabul qilinadi. Fuqarolik ongi jamiyat taraqqiyotining shunday bosqichidagi ruhiy holatini anglatadiki, bu davrda demokratik me'yorlar va qadriyatlar hayotning asosiga aylanadi.

Fuqarolik ongi iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy sohalarda me'yoriy, shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi, muloqotga etaklovchi singari rang barang vazifalarni bajaradi. Bu vazifalar ta'sirlashgan holda o'zaro kesishadilar va bir-birini to'ldiradi. Ularning ko'pchiligi davlat va uning institutlariga xosdir. Ammo davlat organlari qonunlar, me'yoriy hujjatlar, qoida va talablardan iborat huquqiy doirada faoliyat yuritsa, fuqarolik ongi erkin shakllanadi. Fuqaroviy ong me'yorlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlar natijasida shakllanadi, uni muvofiqlashtiradigan yoki uni amalga oshiradigan maxsus tuzilmalar bo'lmaydi. Fuqarolik ongining vazifalari alohida individ emas, balki butun jamiyat faoliyati bilan bog'liq.

Fuqarolik ongi jamiyat hayotida turli shakllarida namoyon bo'ladi. Kishilar shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar borasida o'z qarashlari, tasavvurlari, qadriyatlari, intillishlari, me'yorlarini turli ko'rinishlarida namoyon etishadi. Jamiyat, guruhlar, shaxsning ijtimoiy manfaatlarini namoyon bo'ladigan fuqaroviy manfaatlar tizim holiga keladi. Aynan tizim holida bo'lganligi tufayli fuqaroviy manfaatlar har bir shaxsning qadriyatlarini hayotga tatbiq etadi, uning jamiyatga, davlatga, boshqa fuqarolarga nisbatan munosabatini shakllantiradi. Fuqaroning mas'uliyati, maqsadlari, vazifalarini belgilashga, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarini shakllantirishga ko'maklashadi. Aynan ana shu tarzda shakllangan fuqaroviy ong fuqarolik jamiyatining shakllanishiga xizmat qiluvchi qadriyatlar, me'yorlar, g'oya hamda tasavvurlarni shakllantirish, jamiyatni komillik va erkinlikka etaklashga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyati bir necha avlod almashinuvini talab etadigan jarayon bo'lgani singari fuqaroviy ong ham tarixiy davr mobaynida shakllanadi. Har bir mamlakatdagi fuqaroviy ong shu mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy tizimning tabiatiga mos ravishda shakllanadi. Shu mamlakatga xos bo'lgan ijtimoiy tizim, aloqalar va munosabatlarni aks ettiradi.

Fuqarolik ongi tabiiy va tadrijiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, uni sun'iy jihatdan tezlashtirish mumkin emas. U ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy omillar negizida tadrijiy tarzda shakllanadi. Har bir avlod mavjud demokratik qadriyatlarni o'zlashtiradi va yangilarini yaratadi. Bu jarayonda fuqarolik ongini belgilab beruvchi me'yorlar va qadriyatlarni saqlash hamda uzluksiz takomillashtirish eng muhim faoliyat hisoblanadi.

Tadrijiy taraqqiyot natijasida demokratik tasavvurlar mustahkamlanib, asta sekinlik bilan fuqarolik tajribasi to'planib boradi.

Fuqarolik ongi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Fuqarolik ongi ijtimoiy tizimning o'zgarishi bilan yangilanadigan qadriyatlarga moslashib boradi. Boshqa tarafdin fuqarolik ongi ijtimoiy o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi faol omil hisoblanadi. U fuqarolarni faol harakatga boshlovchi tasavvurlar bilan bog'liq bo'lganligi tufayli, jamiyat o'zligining yangilanishiga, ijtimoiy taraqqiyotni tezlashtiruvchi omilga aylanishi mumkin. Fuqarolik ongi ijtimoiy taraqqiyotning ruhiy negizini yaratgan holda jamiyatning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Fuqarolik ongi yangi g'oyalarni qabul qilish darajasida ochiq xarakterga ega. Yangi g'oyalar shu tizimga mos ekanligi o'z isbotini topgan taqdirda asta sekin jamiyatning mohiyatiga singib boradi.

Madaniy yangilanishlar uzluksiz tarzda ijtimoiy ongga ta'sir ko'rsatish darajasida ko'p ro'y bergan taqdirda jamiyatda voqelikni his etish uchun yangicha usullar vujudga keladi va bu o'z navbatida fuqaroviy ongning o'zgarishiga olib keladi.

Mamlakatda siyosatni tubdan o'zgartirish hatto mulkka nisbatan munosabatni ham butunlay o'zgartirish mumkin, ammo kishilarning asosiy qarashlari va qadriyatlarini tezlik bilan o'zgartirib bo'lmaydi.

Fuqarolik ongi umumiy tamoyillargagina asoslanmasdan, mohiyati jihatidan o'zgarib boradi. Albatta jamiyatda barqaror bo'lgan, har qanday siyosiy tizimga xos bo'lgan tarixiy tajriba, an'analar singari o'zgarmas xususiyatga ega qadriyatlar mavjud bo'lib, ular fuqaroviy ongda ro'y berishi mumkin bo'lgan tezkor o'zgarishlarni tiyib turadi. Yangi tarixiy tajriba esa aynan ana shunday qadriyatlar negizida vujudga keladi va fuqarolar ongiga singib boradi.

Tushuncha sifatida — fuqarolik ongill haqida gap ketganda avvalo fuqaroning davlat bilan siyosiy-huquqiy munosabatlari nazarda tutilib, kishining biror-bir davlatga mansubligi va shu davlatning qonunlariga bo'ysunishi tushuniladi. Kishining huquqiy maqomida ifodalangan fuqarolik davlat bilan fuqaro o'rtasida amal qiladigan bir qator huquq va burchlar bilan mustahkamlangan.

Turli ijtimoiy sub'ektlarning o'zaro ta'sirlashuvi ro'y beradigan va manfaatlarini amal qiladigan jamiyat munosabatlari fuqaroviy ong kirib boradi va ularni aks ettiradi. Shuningdek, u kishilararo munosabatlarga ta'sir ko'rsatgan holda ularga aniqlik, mazmun va shakl bag'ishlaydi. Kishilarning ijtimoiy hayot hamda davlatga nisbatan, shaxs bilan davlat o'rtasida haqiqiy va me'yoriy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlari fuqaroviy ongda mujassamlashgan.

Ijtimoiy-siyosiy, diniy, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va boshqa me'yorlar, talablar, tamoyillir, qoidalar umumiy fuqaroviy dunyoqarash shaklida fuqaroviy ongning tarkibiy elementlari sifatida namoyon bo'ladi.

Demokratik jamiyatning barqarorligi demokratik qadriyatlar bilan boyishni taqozo etadi. Bu jarayon jamiyatdagi fuqarolarning ijtimoiy erkin sharoitda yashashga qanchalik tayyor ekanliklari, ya'ni shaxslarning fuqaroviy etukligi va faolligiga bog'liq. O'z navbatida fuqaroviy etuklik va fuqaroviy mus'uliyat jamiyat a'zolarining fuqaroviy ongi darajasi bilan belgilanadi. Aynan fuqaroviy ong jamiyatning ma'naviy, intellektual hamda ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini shakllantiradi.

Fuqaroviy ong jamiyatni birlashtirishga xizmat qiladi, umumiy manfaatlar yo'lida fuqarolar o'rtasida kelishuv bo'lishiga xizmat qiladi. Jamiyatda ro'y beradigan turli ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida fuqaroviy ong o'zgarib boradi va fuqaroviylik to'g'risidagi g'oyalar taraqqiyotida o'z aksini topadi.

Davlat va jamiyat, davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarning tabiati haqidagi bilimlarning kengayishi fuqaroviylik tushunchasini qayta qayta tafakkur qilishni taqozo etadi. Ijtimoiy jarayonlar natijasida sayqallangan fuqaroviy madaniyat va fuqaroviy ong kishilarni iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy jihatdan shakllantiradi.

3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni

Fuqaroviylik va fuqaroviy ongni o'rganishdan asosiy maqsad fuqarolik jamiyatini barpo etishda fuqaroviy faollikni o'rganishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati nafaqat fuqaroviylik xususiyatlariga ega ongli fuqarolar vositasida, balki faol bo'lgan fuqarolar bilan barpo etiladi. Ana shu faollikni keltirib chiqaruvchi omillarni o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Zero ular fuqarolik jamiyatini barpo etishning umumiy va xususiy qonuniyatlarini anglash imkonini beradi.

Fuqaroviy faollikni ijtimoiy-siyosiy va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuv sifatida baholash mumkin. Aynan insonning fuqaroviy faolligi shaxsning to'laqonli rivojlanishiga, undagi imkoniyatlarning to'liq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Fuqarolik pozitsiyasi hamda fuqaroviy faollikka ega bo'lish jamiyatda ro'y berayotgan barcha voqea-hodisalarni, ularning oqibatleri va mavjud muammolarning echimini chuqur anglashni taqozo etadi.

Ijtimoiy faollik tushunchasi fuqarolik jamiyati tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu erda jamiyatning davlat faoliyatidan xoli holda jamoaviy tashabbuslar bilan rivojlanishi nazarda tutilmoqda. Bu partiyalarga a'zolikni nazarda tutuvchi siyosiy faollik, nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish, turli ijtimoiy tashabbuslar va ijtimoiy harakatlarni anglatadi. Shu ma'noda jamiyat uchun foydali bo'lgan turli dasturlar va jamoat birlashmalarida ishtirok etish ham fuqaroviy faollikka kiradi.

Aslini olganda jamiyat a'zolarining asosiy ko'pchiligi jamiyatda mavjud qoidalar asosida faoliyat yuritgan holda ijtimoiy faollik ko'rsatishmaydi. Bunday passivlikning jamoat tartibini saqlash nuqtai nazaridan qaysidir darajada ijobiy jihatlari ham mavjud bo'lsa-da, fuqarolik jamiyatini qurishda fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga ega ekanligini esda tutish lozim. Zero passiv fuqarolar hech qachon o'z huquqlari uchun kurashishmaydi. Fuqaroviy faollik o'z kuchiga ishonish, mavjud vaziyatni o'zgartirishga qodirlik hissining yaqqol namoyon bo'lishi bilan vujudga keladi. Ko'pgina hollarda fuqaroviy faollikning boshlang'ich nuqtasi sotsiologlarni qiziqtirgan masaladir. Zero aksariyat jamiyatlarda ijtimoiy o'zgarishlar davlat etakchiligida amalga oshiriladi va jamiyat a'zolari keyinchalik bu o'zgarishlarga moslashishadi.

Ko'pincha fuqaroviy faollik yoshlarda kuzatiladi. Albatta fuqaroviy faollikka ta'sir ko'rsatuvchi omil faqat yosh bilan chegaralanmaydi. Bllim darajasi, dunyoqarash, tarbiya va hatto yashash manzili ham bunga ta'sir ko'rsatadi.

Ko'pincha yoshlar fuqaroviy faoilik ko'rsatishni istashsa-da, siyosiy sohada bunday faoliyat ko'rsata olmaydilar. Boshqacha aytganda, yoshlar davlat siyosati murakkab bo'lganligi tufayli o'z istaklarini siyosatchilar oldida to'g'ri shakllantirishga qodir bo'lmaydilar. Boshqa tarafdin siyosiy soha yoshlardan ancha uzoq bo'lganligi tufayli yoshlar o'z manfaatlarini davlat siyosati bilan muvofiqlashtirishda murakkabliklarga duch kelishlari mumkin. Shu tufayli ularning ba'zilari siyosiy partiyalarga a'zo bo'lishadi, aksariyati esa umuman siyosatga qiziqmay qo'yadilar.

Biror-bir sohadagi muammolarni bartaraf etish imkoniyati nodavlat notijorat tashkilotlarida mavjud bo'lganligi tufayli yoshlarning aksariyati shunday tashkilotlarga a'zo bo'lib kirishadi. Davlatning siyosiy tuzilmalarida professional faoliyatga kirish fuqarog'yoshlardan ma'lum ish tajribasi, bilim va ko'nikma talab qilsa, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lib kirish uchun ish tajriba talab etilmaydi, balki faqat qiziqishning o'zi etarli bo'ladi.

O'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlarda fuqarolar ijtimoiy jarayonlarni boshqarish, mavjud vaziyatni o'zgartirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etish bo'yicha o'z tashabbuslarini ilgari surish zarurligini anglab etadilar. Bu esa turli ko'ngillilar jamiyatlarining tuzilishiga sabab bo'ladi. Insonda boshqalarga yordam berish, ayniqsa muammoli vaziyatga tushgan vatandoshlariga, qo'shnilariga ko'maklashish hissi mavjud. Aynan boshqalarga yordam qo'lini cho'zgan kishi nafaqat muammoni bartaraf etishga hissa qo'shadi, balki u o'zligini ham yanada chuqurroq anglay boradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ko'ngillilik butun dunyoda keng tarqalgan hodisalardan biriga aylangan. Bu hodisa ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal etishga o'z hissasini qo'shishga bel bog'lagan kishilarni umumbashariy miqyosda birlashtiradigan jarayonga aylangan. Ko'ngillilik turli shakllarda amalga oshirilishi, jumladan turli kasalliklarga qarshi kurashish uchun xayriya faoliyatidan boshlab qashshoqlik yoki tabiiy ofatlarga qarshi kurashish shaklida bo'lishi mumkin.

Insonni ixtiyoriy faoliyat, ya'ni ko'ngilli ishga chorlovchi istakning negizida har bir kishiga xos bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar yotadi. Jumladan, boshqalarga naf keltirish, o'zini namoyon qilish va muloqot istagi kishini faoilikka etaklaydi. Kishida ijtimoiy jihatdan e'tirofga bo'lgan ehtiyoj ham mavjud. Professional va hayotiy tajribani qo'llash istagi ham kishini shunday faoliyatga chorlashi mumkin. O'z imkoniyatlarini ishga solish, o'z g'oyalarini tatbiq etish istagi ham kishini harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin. Ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va ishtirok etish ehtiyoji ham kishini faoilikka etaklaydi.

Ko'ngilli faoliyat inson uchun o'z shaxsiy ehtiyojlari bilan jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashgan holda hayotga tatbiq etish uchun o'ziga xos imkoniyatdir. Bu ehtiyoj kishilarning o'z axloqiy burchlarini anglash hamda insonning barkamolligidan dalolat beradi. Ko'ngilli faoliyat yurita ekan inson axloqiy jihatdan takomiliashib boradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, o'zaro hamkorlik va birodarlik hissiga, insonparvarlik tuyg'usiga ega bo'ladi. Ko'ngillilik faoliyati faol va ijodiy xarakterga ega bo'lib, inson o'z salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu faoliyat tevarak atrofda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatning shakllanishiga, siyosiy voqelikka ziyrak nazar bilan qarashga yordam beradi.

Aynan fuqaroviy faollikning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi;

- faol fuqarog' guruhiga mansub kishilar asosan siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat;

- faol fuqarolarda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud;

- faol fuqarolarda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi¹².

Fuqarolik faolligi bugungi kunda davlat uchun misli ko'rilmagan ko'makchiga aylanmoqda. Turli ijtimoiy loyihalarga birlashgan fuqarolar ro'y berayotgan, tug'ilayotgan va mavjud muammolarni muhokama qilish, ularning echimini topish va hukumatga taklif etish

¹² Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1.

imkoniyatiga ega. Turli nodavlat tuzilmalaridagi etuk mutaxassislar bozor munosabatlari sharoitida kutilmaganda ro'y beradigan muammolar, bozorning betartartib jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga hukumatga ko'makchilik qilmoqdalar.

Ma'lumki bozor munosabatlari sharoitida rang-barang ijtimoiy muammolar yuzaga kelaveradi, ammo ularning echimini hukumat hamisha ham o'z vaqtida hal etavermaydi. Boshqacha aytganda bunday muammolarni hukumat o'z vaqtida payqash imkoniyatiga ega emas. Shunday muammolar mavjudki, ularning oqibati jamiyat uchun qanchalik mudhish bo'lmasin, ularning mavjudligini tan olish yoki ularni bartaraf etish uchun aniq belgilangan institutlar mavjud bo'lmaydi. Agar hukumat fuqaroviy faollikni yuzaga chiqishga imkoniyat yaratmas ekan, yoki turli nodavlat va jamoat birlashmalariga ana shunday muammolarni aniqlash va bartaraf etish bo'yicha faol bo'lishga shart-sharoitlar yaratmas ekan fuqarolik jamiyatini barpo etish muammoligicha qolib ketaveradi.

Fuqarolik jamiyati rivoj topgan mamlakatlarda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faoliyat yurituvchi jamoat birlashmalari mavjud bo'lib, ular serqirra faoliyat yuritadilar. Masalan, jamiyatdagi ma'lumotlilik darajasini oshirish yoki zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish bo'yicha ma'lum tadqiqotlar olib borishadi va natijada parlamentga tegishli qonun o'zgartirishlari taklif etishlari mumkin.

Tabiatni asrash yoki ekologik muammolarni bartaraf etish bo'yicha, yuqumli kasalliklarni oldini olish, shahar havosining ifloslanishi, chiqindilardan tozalash bo'yicha jamoat birlashmalari hukumatga qimmatli fikrlar bilan bir qatorda amaliy loyihalarni taklif etadilar.

Bir so'z bilan aytganda, fuqarolik jamiyati uchun fuqaroviylik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga egadir. Taraqqiyotni maqsad qilgan har qanday jamiyat uchun inson salohiyatidan foydalanish, insonning o'zligida, uning qalbida mavjud bo'lgan birdamlik, saxiylik, bag'rikenglik kabi fazilatlarga murojaat etishning o'zi kifoyadir.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.
4. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.O'zbekiston 2017. 104 b
5. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003
6. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston, 2010
7. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapess, 2015
8. Fuqarolik jamiyati 2016. ZiyonetuzG'
9. O'tamurodov Ava boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T. Turon zamin ziyo. 2017. 23 b.t.

10-MAVZU: SAYLOV HUQUQI ERKINLIGI - FUQAROLIK JAMIYATINING SHARTI.

Reja:

1. **Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.**
2. **Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi.**
3. **Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli**

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi

Fuqarolarning saylovlarda va boshqa siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biridir. «Saylovlar – bu mamlakatimizda amalda bo'lgan huquqiy me'yorlarning nechog'liq demokratik ruhda ekahihi namoyon etadigan, demokratik huquqiy davlatning uzviy belgisi, xalqning o'z xohish-irodasini erkin ifoda etishining, fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokining asosiy shakli bo'lib, o'ta muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega masaladir»¹³. Demokratik saylovlar orqali demokratik mezonlar amalga tatbiq etiladi, xalqning ishonchli vakili hokimiyat tepasiga keladi, barcha fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanadi, orzu-umidlari ro'yobga chiqadi.

Saylov xalq hokimiyatchilligining timsoli bo'lib, eng avvalo o'zida jamiyat a'zolarining, qolaversa saylovchi – fuqaro manfaatini ifoda etadi. Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari amalga oshirilayotgan islohotlarda saylovlarning o'rhi beqiyosdir. O'zbekiston mustaqil taraqqiyot yo'lihing hozirgi bosqichida davlat hokimiyatining vakillik organlarini erkin, qonuniy va adolatli saylovlar asosida shakllantirishi demokratik jarayonlar va yangilashlarning ijtimoiy hayotda oliy qadriyat sifatida ifoda etilayotganligining yorqin namunasidir¹⁴.

Erkin saylovlarni o'tkazish jarayonida qonuniylik, tenglik kabi bir qator umumiy huquqiy tamoyillarga og'ishmasdan amal qilinishi ularni muvaffaqiyatli amalga oshirishga va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning e'tiroficha, «demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o'zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degahi. Demokratiya – bu saylov degahi». Darhaqiqat, saylovsiz demokratiya, demokratiyasiz saylovni tasavvur qilish qiyin. Demokratiya saylov asosida, erkin fikr mushtarakligida, siyosiy plyuralizm mavjudligida namoyon bo'ladi.

Saylovlar kishilik jamiyatining bir necha asrlilik tarixiy rivojlanish mahsuli bo'lib, davlat va jamiyatning takomillashgan modellari shakllantirish maqsadida paydo bo'lgan institutdir. Hozirgi davrga kelib, dunyoning aksariyat mamlakatlarida davlat hokimiyati va o'z-o'zi boshqarish organlarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan demokratik saylovlar siyosiy tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bo'ldi. Turli mamlakatlardagi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasini ularda o'tkaziladigan saylovlarga, saylovlardagi aholining ishtirokiga, saylovlarning saviyasiga ko'ra belgilanadi¹⁵¹⁶. Bundan tashqari mamlakatdagi tinchlik, barqarorlik hukm surishi va shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligining ta'minlanishidemokratik saylov tamoyillarining qay darajada ro'yobga chiqi-shiga ham bevosita bog'liqdir.

Erkin saylov huquqining amalga oshirilishi, erkin hamda chinakamiga ifoda etiladigan xalq irodasi hokimiyat va har qanday hukumat qonuniyligining asosi ekanligi va har bir shaxsning o'z davlatini boshqarishda bevosita yoki o'z vakillari orqali qatnashish huquqi ko'pgina xalqaro hujjatlarda alohida ta'kidlangan. Fuqarolarning bevosita saylov jarayonida, o'zlari erkin saylaydigan vakillari orqali mamlakatni boshqarishda qatnashish huquqining amalga oshirillishi uchun yaratilgan imkoniyatga qarab, u yoki bu davlat qay darajada demokratik tamoyillar asosida yashayotganligiga baho berish mumkin.

¹³ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т.: «Ўзбекистон», 2010. –Б. 35.

¹⁴ Парламент сайлови: миллий қонунчилик ва хорижий тажриба: илмий-амалий қўлланма // М.Абдусаломов ва бошқалар; Масъул муҳаррир проф. Ш.Х.Файзиев; –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузиридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти, 2009. 26-бет.

¹⁵ Жўраев Қ.А. Сайлов тизимини эркинлаштириш – демократик таракқиёт омили. Адолат. 2011 йил 6 май №

¹⁶ (825)

O'zbekiston xalqi demokratik taraqqiyoti huquqiy davlat qurish orqali fuqarolik jamiyatini barpo qilishni ko'zlaydi. Demokratiyaning ushbu eng muhim tamoyilini hayotga tatbiq etish, fuqarolarning saylov huquqini, o'z xohish-irodasini erkin ifodalash, o'z qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish va himoya qilish huquqini ta'minlash uchun haqiqiy shart-sharoit, huquqiy asos yaratib berilishi lozim. O'zbekistonda bularning barchasi yaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risidagi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risidagi, Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi, Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risidagi, O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunlarida saylovlarga doir umume'tirof etilgan demokratik xalqaro tamoyil va qoidalar mustahkamlab qo'yilgan.

Umumxalq saylovlari orqali davlat hokimiyat vakillik organlarini shakllantirish demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Demokratik davlatlarda saylovlar muhim ahamiyatga ega ekanligi shundaki, ular mamlakat parlamenti qanday siyosiy kuchlardan tashkil topishini aniqlab beradi. Saylovlar mamlakat aholisining kayfiyati va kimni afzal bilishini namoyon etuvchi ko'rsatkich sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga qaratilgan izchil islohotlar o'tkazib kelinmoqda. Bu islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan. Xususan, davlat qurilishi va boshqaruvi, xalq hokimiyatchiligini ta'minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatida demokratik printsiplarni mustahkamlash sohasida muayyan yutuqlarni qo'lga kiritdik. Biroq, hali oldimizda konstitutsiyaviy tuzumni yanada mustahkamlash, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash, demokratiya va ijtimoiy adolatni o'rnatish kabi, shuningdek mafkuralar va fikrlarning xilma-xiligiga asoslangan siyosiy institutlarni yanada rivojlantirish orqali insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishdek ulkan vazifalar turibdi.

Mamlakatimizda bu borada qilingan ishlarni sarhisob qilingandi, mamlakatimizni 1991-2000 yillar davomida isloh qilish va yangilash borasida qo'lga kiritilgan natijalar milliy davlatchilikni shakllantirish va respublikamizni barqaror rivojlantirishda mustahkam zamin bo'ldi. Tarixan qisqa vaqt ichida sovet davridagi eski ma'muriy buyruqbozlik tizimiga barham berilib, milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asoslari yaratildi, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari tashkil etilgani, ijtimoiy va fuqarolik institutlari faoliyati yo'lga qo'yilib, iqtisodiyotni erkin bozor munosabatlariga o'tkazish jarayoni amalga oshirildi.

Zotan, o'zining tashkil etilishi, tuzilishi jihatidan va faoliyatida xalqning irodasiga tayangan, barcha umume'tirof etilgan inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ta'minlashga intilgan davlat deganda tom ma'nodagi demokratik davlat tushiniladi. Bunda, demokratik davlat fuqarolarning erkinligi va hurfiylikligiga asoslangan fuqarolik jamiyati demokratiyasining muhim ajralmas qismidir. Mazkur davlatning legitimligi asosini esa xalq suvereniteti tashkil etadi. O'z navbatida, xalq suverenitetining amalda namoyon bo'lishining asosini saylovlar orqali tashkil etilgan davlat hokimiyati ifoda etadi.

Har qanday davlatning demokratik davlat, deb e'lon qilishning o'zi kifoya emas, muhimi, uning tashkil etilishi va faoliyatini tegishli huquqiy institutlar, huquqiy kafolatlar bilan ta'minlashdan iboratdir. Bunday, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning negizini saylov huquqi instituti tashkil etadi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarga erishishda saylovlar bir vaqtning o'zida ikkita yirik vazifani echishga xizmat qiladi: Birinchidan, saylovlar demokratiyani amalga oshirishning bevosita shakli bo'lib, fuqarolarni uyushgan holda o'zlari yashab turgan davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga safarbar etadi. Haqiqatdan ham —xalq hokimiyatining bevosita oliy ifodasini erkin saylovlar tashkil etadi². Bunda fuqarolar har qanday jarayonning ishtirokchisi bo'lganidek, saylov jarayonida ishtirok etib o'ziga siyosiy tajriba orttiradilar. Ular, avvalambor, o'zlarining siyosiy ongini charxlab, siyosiy-huquqiy madaniyatini oshiradi va bu jarayonda ishtirok etishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini

takomillashtirib boradilar. Shuningdek, fuqarolar uyushqoqlik, hamjihatlik bilan, o'z harakatlarini kelishuv asosida namoyon qilishlarida siyosiy tajriba va ko'nikmalarini orttirib boradilar.

Demokratik davlatning muhim belgilaridan birini vakillik demokratiyasi tashkil etadi. Vakillik demokratiyasi fuqarolarning manfaatlarini birlashtirib, qonunlar va qarorlar qabul qilishga mutloq huquq berilgan saylanadigan muassasalar orqali xalq hokimiyatini amalga oshirishidir. Bundan kelib chiqadiki, tom ma'nodagi vakillik demokratiyasining amalga oshirilishi saylov jarayonining demokratik tamoyiliarga amal qilishligi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bundan xulosa qilish mumkinki, demokratiya va saylovlar bir-biri bilan uzviy bog'liq tushunchalardir.

O'zbekistonda bevosita saylovlar yo'li bilan Oliy Majlisning bitta palatasi – Qonunchilik palatasi va davlat boshlig'i – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylanadilar. Saylanish yo'li bilan mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari ham shakllantiriladi. Shu tariqa saylanadigan davlat hokimiyati vakillik organlari vakolatiga davlat va jamiyat hayotidagi eng muhim masalalarni hal etish kiritilgan. Bu barcha darajadagi saylovlarning o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Saylovlar, referendum kabi, xalq irodasini to'g'ridan-to'g'ri namoyon etilishining qonunlashtirilgan shaklidir. Saylovlar orqali fuqarolar davlat hokimiyati organlarining shakllanishida ishtirok etadilar va bu bilan davlat boshqaruvidagi o'zining konstitutsiyaviy huquqini amalga oshiradilar.

Fuqarolik jamiyati bilan saylovlarning aloqadorligi asosan shu bilan belgilanadiki, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning fikrlari va manfaatlarining xilma-xilligiga asoslangan holda, tashkil etiladi, davlat organlari fuqarolarning ishtiroki bilan adolatli saylovlar asosida tashkil etilmaydigan bo'lsa, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda qonunga itoat etishini ta'minlashga, o'tkir ijtimoiy qarama-qarshiliklardan qochib-qutilishga imkoniyat bo'lmaydi, Demokratik saylovlar – hokimiyat masalasining kuch bilan hal etilishini tamoman inkor etadi.

Saylovlar bevosita jamiyatning siyosiy tizimini aks ettiradi va o'z tomonidan unga ta'sir ko'rsatadi. Ularning tashkil etilishi va ovoz berishning yakunlarini aniqlash tartibiga tegishli barcha jarayonlar siyosiy partiyalar bilan yaqindan bog'liqdir. Saylovlar fuqarolarga hokimiyat uchun kurashayotgan siyosiy partiyalarning dasturlarini haqiqiy mazmun-mohiyatini anglashga imkoniyat beradi. Faqatgina saylovlar orqali xalqning ko'pchiligining irodasi aniqlanadi, uning asosida esa demokratik hokimiyat yaratiladi.

2. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi

Mamlakatimiz hozirgi zamon saylov huquqi xalq hokimiyatini yaqqol namoyon qiladigan muhim konstitutsiyaviy institutdir. O'zbekiston saylov qonunchiligi erkin demokratik saylovlar o'tkazish bo'yicha xalqaro saylov andozalari majmuini tashkil etuvchi xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan printsiplari va normalariga to'la mos keladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasida ta'kidlanganidek, yurtimizda «xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligi»¹⁷ tan olinadi.

Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fuqaroning saylov huquqlari va erkinliklari mavzusi nufuzli xalqaro tashkilotlar jiddiy shug'ullanadigan masalaga aylandi. Hozirgi paytda dunyoda insonning saylov huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, erkin demokratik adolatli saylovlarni tashkil etish va o'tkazish sohasiga doir 20 dan ziyod xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar mavjud¹⁸.

Saylov huquqi sohasiga taalluqli printsiplar va andozalar Birlashgan Millatlar Tashkilotining bir qancha xalqaro universal hujjatlarida, xususan, Inson huquqlari umumjahon

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2003. – Б.3.

¹⁸ Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.

deklaratsiyasining (1948 yil) 21-moddasida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning (1966 yil) 25-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida xalqaro konvensiyaning 5-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida BMT deklaratsiyasining (1963 yil) 6-moddasida mustahkamlab qo'yilgan¹⁹.

Davlat hokimiyati vakillik organiga saylov masalalariga o'zida 145 davlat parlamentlarini birlashtirgan va, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham a'zo hisoblanuvchi Parlamentlararo ittifoq ayniqsa katta e'tibor qaratadi. 1994 yili Parlamentlararo ittifoq Kengashi «Erkin va adolatli saylov printsiplari to'g'risidagi deklaratsiya»ni qabul qildi²⁰. Ushbu Deklaratsiya barcha mamlakatlar hukumatlari va parlamentlarini mazkur hujjatda belgilangan saylov huquqi sohasiga doir xalqaro printsiplar va normalarga amal qilishga da'vat etadi.

Mintaqaviy xalqaro tashkilotlar ham o'zlarining Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoyalash to'g'risidagi Evropa konvensiyasi (1950 yil), Inson huquqlari to'g'risidagi Amerika konvensiyasi (1969 yil), Inson va xalqlar huquqlarining Afrika xartiyasi (1986 yil) kabi xalqaro-huquqiy hujjatlari timsolida xalqaro saylov andozalariga jiddiy ahamiyat qaratadi. Xususan, Evropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining (EXHT) demokratik saylovlar sohasidagi asosiy andozalari Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida (1990) o'z aksini topgan. EXHTning saylov printsiplarini quyidagi ettita so'z – universailik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashrinlilik, ochiqlik va hisobdorlik - misolida to'la ifodalash mumkin. Bu - har bir ovoz e'tiborga olinishi va fuqaro davlat hokimiyati vakillik organlarini shakllantirishga ko'maklashishi mumkin ekanligining o'ziga xos dalolatidir.

Birlashgan Miliatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasiga ko'ra, —Har bir inson o'zi yashayotgan davlatning boshqaruvida bevosita yoki erkin saylangan vakillar orqali qatnashish huquqiga egadir. Xalq irodasi hokimiyatning asosi bo'lmog'i lozim; bu iroda davriy va soxtalastirilmagan, umumiy va teng saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoki ovoz berish erkmligini ta'minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o'tkaziladigan saylovlarda o'z aksini topishi loziml. Birlashgan Miliatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan yana bir hujjat, ya'ni —Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktning 25-moddasiga muvofiq har bir fuqaro kamsitishsiz hamda asossiz cheklovlarisiz: bevosita va erkin saylangan vakillar orqali davlat ishlarini boshqarishda qatnashish; umumiy va teng saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish orqali o'tkaziladigan va saylovchilarning erkin hoidagi xohish-irodasini ta'minlovchi chinakam davriy saylovlarda ovoz berish va saylanish; o'z mamlakatida umumiy shartlarda davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega bo'lishi joizligi ta'kidlangan.

Birlashgan Miliatlar Tashkilotining —Irqiy kamsitishning barcha shakllariga barham berish haqidagi hamda —Ayollarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakllariga barham berish haqidagi xalqaro konvensiyalarga ko'ra, ayollar hech qanday kamsitishsiz erkaklar bilan teng saylov huquqiga egadirlar. Irqiy yoki milliy mansubligi, terisining rangi, etnik kelib chiqishiga qarab fuqarolarining saylov huquqini bironbir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash ta'qiqanishi belgilab qo'yilgan.

Birlashgan Miliatlar Tashkiloti tomonidan 1952 yil 20 dekabrda qabul qilingan hamda O'zbekiston Respublikasi 1997 yil 30 avgustda qo'shilgan «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi

Konvensiyaning 1-moddasida xotin-qizlar hech bir kamsitishsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda barcha saylovlarda ovoz berish huquqiga egadirlar deb belgilangan. Mazkur hujjatning 2-moddasida esa xotin-qizlar hech bir kamsitishsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda saylab qo'yiladigan muassasalarga milliy qonunchilikda belgilangan tartibda saylanishi mumkin.

¹⁹ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартнома/Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: «Адолат», 2004. –Б. 34;45;86-87.

²⁰ Декларация о принципах свободных и справедливых выборов//В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.

Shu bilan birga, 1979 yil 18 dekabrda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Konventsiyaning (O'zbekiston Respublikasi 1995 yil 6 mayda qo'shilgan) 7-moddasiga muvofiq, ishtirokchi davlatlar mamlakatning siyosiy va jamoat hayotida xotin-qizlar kamsitilishiga barham berish yuzasidan barcha tegishli choralarni ko'rishiari, jumladan, ayollarga erkaklar bilan teng shartsharoitlar asosida quyidagi huquqlarni ta'minlashlari lozim:

a) barcha saylovlar va ommaviy referendumlarda ovoz berish va ommaviy saylanadigan organlarga saylanish;

b) davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda qatnashish hamda davlat lavozimlarini egallash, shuningdek, davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlarida davlat vazifalarini amalga oshirish.

Parlamentlararo Ittifoq Kengashi tomonidan qabul qilingan —Erkin va adolatli saylovlar mezonlari to'g'risidagi Deklaratsiyaning 1-moddasida har qanday davlatda hokimiyat xalqning umumiy, teng va yashirin ovoz berish asosida muntazam vaqt oralig'ida o'tkazib turiladigan haqiqiy, erkin va adolatli saylovlarda bildiradigan xohish-irodasidan kelib chiqadi, deb belgilangan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida demokratik saylov printsiplari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashirinlilik, ochiqlik va hisobdorlik kabilarda ifodasini topgan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining davlat va hukumat rahbarlarining 1990 yil 19-21 noyabrdagi Kengashida qabul qilingan —Yangi Evropa uchun Parij Xartiyasida ushbu tashkilotga a'zo davlatlar rahbarlari zimmasiga o'z davlatlarini yagona boshqaruv tizimi sifatida kurish, jipslashtirish va mustahkamlash majburiyatlarida demokratik boshqaruv erkin va adolatli saylovlar paytida muntazam ravishda ifodalangan xalq xohish irodasiga asoslanish, vakillik va fikrlar xilmaxilligi xususiyatiga ega bo'lgan demokratik saylovlarga hisobot berishga davlat hokimiyatlarining qonunlarga rioya etish majburiyatlarini ta'minlanishi ta'kidlangan.

2002 yil 7 oktyabrda Kishinev shahrida qabul qilingan —Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida ishtirok etuvchi davlatlarda demokratik saylovlar, saylov huquqlari va erkinliklari standartlari to'g'risidagi Konventsiyasida demokratik saylovlar xalq hokimiyati va irodasining bevosita oliy ifodasining biri, saylanadigan davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari xalq (milliy) vakilligining, saylanadigan mansabdor shaxslarning asosi hisoblanadi. Saylovlarni xalqaro kuzatish, saylov jarayoni ishtirokchilarining saylov huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish kafolatlari demokratik saylovlarning standartlari hisoblanishi e'tirof etiladi.

2002 yil 7 oktyabrda qabul qilingan Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning «Demokratik saylovlar, saylov huquq va erkinliklari standartlari to'g'risida»gi Konventsiyaning 1-moddasi 2-bandida, saylovchilarning erkin xohish-iroda bildirishini ta'minlovchi, umumiy, teng saylov huquqi bilan yashirin ovoz berish asosidagi saylovlarning muntazamligi, majburiyigi, odionaligi, chinakamligi va erkinligi tamoyillarini ta'minlash.

O'zbekistonning hozirgi saylov qonunchiligida asosiy xalqaro saylov andozalarining barchasi implementatsiya qilingan. Avvalo, Konstitutsiyamizda va milliy saylov qonunchiligimizda, xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunda (yangi tahriri) saylov xalq o'z hokimiyati va xohish-irodasini to'g'ridanto'g'ri ro'yobga chiqarishining oliy ifodasi, davlat hokimiyati organlarini demokratik tarzda tashkil etishning negizi ekani qayd etiladi²¹.

Fuqaroning davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash (faol saylov huquqi) va saylanish (passiv saylov huquqi) huquqlari O'zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan, uni amalga oshirish tartib-qoidalari saylov qonunchiligida aniq belgilab qo'yilgan. Bunda saylash va saylanish huquqlari, saylovlar tartibi, shu bilan birga, saylov huquqlari va erkinliklarining

²¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун/Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, №9-10, 136-модда.

cheklanishi bilan bog'liq masalalarning qonunchilik asosida tartibga solinishi insonning umum e'tirof etilgan huquq va erkinliklarini, ularning qonuniy kafolatlarini chegaralab qo'ymaydi. Shuningdek, bu boradagi milliy qonunlarni amalga oshirishda hech qanday kamsitishlar ko'zda tutilmasligi e'tiborga olingan.

O'zbekiston saylov qonunchiligida umumiy saylov huquqi printsipti mustahkamlangan. Har bir fuqaro saylov kuniga qadar yoki saylov kunida Konstitutsiyada va saylov to'g'risidagi qonunlarda belgilangan muayyan yoshga to'lishi bilan davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga ega hisoblanadi («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 2-moddasi)²². Umumiy saylov huquqi fuqarolarning ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyati kabi holatlardan qat'i nazar, hech qanday kamsitishlarsiz ro'yobga chiqariladi. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar.

Teng saylov huquqi printsipti «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 3-moddasida mustahkamlangan²³. Har bir fuqaro – saylovchi bir ovozga ega va boshqa fuqarolar bilan tengmateng tarzda o'zining ana shu ovozga egalik huquqini amalga oshira oladi. Bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ovoz berishda ushbu okruglar tenglik asosida tashkil etilishi ta'minlanadi. Bir mandatli saylov okruglarining saylovchilar soniga qarab tuzilishi tenglikka amal qilishning o'ziga xos mezonidir. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 7-moddasida qayd etilganidek, «qonunchilik palatasiga saylov o'tkazish uchun bir yuz yigirmata hududiy saylov okrugi tuziladi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi». Shu moddaning davomida belgilanishicha, «Saylov okruglari, qoida tariqasida, O'zbekiston Respublikasining butun hududida saylovchilar soni teng holda tuziladi»²⁴. Har bir saylovchi o'zining erkin ovoz berishda ishtirok etish huquqidan foydalanish maqsadida saylov uchastkasiga, shuningdek, ovoz berish xonasiga teng asoslarda va hech qanday to'siqlarsiz kirish huquqiga egadir. Har bir fuqaro saylovda o'z nomzodini ko'rsatish imkoniyatidan foydalanishda ham teng huquqlarga ega.

O'zbekiston saylov qonunchiligida to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi printsipti ham o'z aksini topgan. Fuqarolar saylovda nomzod uchun bevosita, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri ovoz beradilar. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 4-moddasida belgilanganidek, «qonunchilik palatasi deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadilar»²⁵. O'zbekiston qonunchiligidagi yashirin ovoz berish printsipti saylovchilarning xohish-irodasining qanday tarzda bo'lmasin nazorat qilinishini istisno etish, erkin saylov uchun teng shart-sharoit ta'minlash kabi maqsadlarni ko'zda tutadi. Saylovlar yashirin ovoz berish protsedurasidan foydalangan holda o'tkaziladi.

O'zbekistonda fuqarolarning saylovda ishtirok etishi erkin va ixtiyoriydir. Hech kim ularning muayyan nomzod uchun «tarafdor» yoki «qarshi» ovoz berishga majbur etish huquqiga ega emas. Hech kim fuqaroga uni saylovda ishtirok etishga yoxud ishtirok etmaslikka majburlash maqsadida ta'sir o'tkazishga, shuningdek, o'z xohish-irodasini emin-erkin ifoda etishi uchun majburlashga haqli emas. «Qonunchilik palatasi deputatlari saylovida erkin va yashirin ovoz beriladi. Ovoz beruvchilarining xohish-irodasi nazorat qilinishiga yo'l qo'yilmaydi» («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi)²⁶. Byulletenni belgilash paytida ovoz berish xonasida ovoz beruvchidan boshqa shaxslarning hozir bo'lishi taqiqlanadi.

²² Ўша жойда.

²³ Ўша жойда.

²⁴ Ўша жойда.

²⁵ Ўша жойда.

²⁶ Ўша жойда.

O'zbekiston saylov qonunchiligida saylovlarning ochiqligi va oshkoraligi printsipiga alohida o'rin berilgan. qonunchilik palatasi saylovlariga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradilar («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 6-moddasi)²⁷. Saylovlarni belgilash, tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish, fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash va himoyalash bilan bog'liq qarorlar saylov to'g'risidagi qonunlarda ko'zda tutilgan tartibda va muddatlarda rasmiy e'lon qilinadi va ko'pchilikning e'tiboriga havola etiladi. Ushbu printsipga amal qilinishi saylov jarayonlarini milliy va xalqaro doiralarda kuzatishni yo'lga qo'yish uchun ham tegishli shart-sharoit yaratadi.

3. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

So'z va fikr erkinligi hamma fuqarolarga tegishli. Ayni chog'da, saylov jarayonlari bilan bog'liq hoida tahlil etadigan bo'lsak, ham milliy, ham xalqaro amaliy tajribaga muvofiq, ana shu muhim ijtimoiy-siyosiy voqeaga tayyorgarlik, uni o'tkazish davrida aholining uch qatlami so'z va fikr erkinligi huquqiga ega bo'lishi ayniqsa jiddiy ahamiyat kasb etadi. Bular:

- 1) umumiy aholining muayyan qismi hisoblanuvchi saylovchilar;
- 2) ommaviy axborot vositalari;
- 3) saylanadigan o'rinlar uchun kurashayotgan yoki ovoz berish natijalariga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy kuchlar.

Saylovchilarning bu boradagi erkinliklari ta'minlanishi, shakshubahasiz, ularning to'la va aniq axborotga ega bo'lish huquqi nechog'li ijobat etilishida namoyon bo'ladi. Siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlarining bunday erkinliklari esa o'z qarashlarini erkin, hech qanday soxtalashtirishsiz bayon eta olish, shuningdek, bu fikrlar saylovchilarga tushunarli bo'ladigan darajada etarli vaqtga ega bo'lish layoqatiga bog'liqdir.

Demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, ular fuqarolarning siyosiy partiyalar faoliyati, ularning saylovoldi dasturlari, deputatlikka ko'rsatayotgan nomzodlari, saylov jarayonining barcha bosqichlari haqida axborot olish huquqini ta'minlashi lozim. Shunday qilib, ommaviy axborot vositalari demokratik saylovlarni ochiqlik, oshkoralik va transparentlik asosida o'tkazishda muhim vosita bo'lib, fuqarolik jamiyatining saylovda faol ishtirok etishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlik ko'rish jarayoni va saylov qanday o'tayotganini yoritib borishi mustahkamlangan. Saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda ommaviy axborot vositalari teng shart-sharoit va imkoniyatlar printsipiga amal qilgan holda, deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalar vakillariga o'z e'fir vaqti va nashr maydonini qonunda belgilangan tartibda taqdim etadi. Bundan tashqari, ular fuqarolik jamiyati institutlaridan biri sifatida saylov jarayonida jamoatchilik nazorati vazifasini bajaradi.

Saylov jarayonining barcha bosqichlari ochiqligi, oshkoraligini ta'minlash, jamoatchilikni saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida OAV orqali o'z vaqtida xolis xabardor qilish maqsadida Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 2014 va 2015 yilgi saylovlarni yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazi tashkil qilindi. Ushbu markaz Markaziy saylov komissiyasi saylov kampaniyasining asosiy bosqichlariga bag'ishlab o'tkazadigan brifinglar, matbuot anjumanlarini tashkil etadi, mamlakatimiz va chet el OAV vakillarini mazkur muhim demokratik jarayon bilan bog'liq zarur axborot materiallari bilan ta'minlaydi. Jurnalistlarni Markaziy saylov komissiyasining www.elections.uz saytida e'lon qilingan akkreditatsiyadan o'tkazish tartibiga muvofiq, Markaziy saylov komissiyasiga xorijiy va milliy OAV vakillari bilan qaytma aloqalar o'rnatildi.

Ommaviy axborot vositalari erkin demokratik saylovlarni o'tkazishning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Erkin va adolatli saylovlarning mazmun-mohiyati faqat maqbul muhitda o'z ovozi

²⁷ Ўша жойда.

berishdan iborat emas, balki saylov jarayonlarida barcha saylovchilarga saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalar, ro'yxatga olingan deputatlikka nomzodlarning saylovoldi dasturi, shuningdek, saylov jarayonining mohiyati haqida to'liq axborot olish shart-sharoitlari ta'minlanishi lozim. Buning natijasida saylovchilar to'liq va etarli axborot asosida o'zlari ongli ravishda munosib nomzodni tanlab ovoz berish imkoniga ega bo'ladi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalarining saylov kampaniyasini yoritib borish, saylovlarning adolatli hamda qonuniy o'tishiga bilvosita ko'maklashish imkoniyati huquqiy kafolatlangan. Bimobarin, ushbu kafolatlar ommaviy axborot vositalarining mamlakatimiz saylov to'g'risidagi qonunlarida nazarda tutilgan huquq va erkinliklari, maqsad va vazifalari, burch hamda mas'uliyati bilan o'zaro uyg'unlik kasb etadi.

Mamlakatimizdagi barcha ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishi va saylov qanday o'tayotganligini keng yoritishlari ular faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Erkin va adolatli saylovlar nafaqat muayyan muhitda fuqarolarning o'z ovozlari berish imkoniyati ta'minlanganligi, balki ularning tegishli nomzodlar va umuman butun saylov jarayoni to'g'risidagi axborotlarga doir huquqlarni kafolatlash bilan ham amalga oshiriladi. Zero, har bir saylovchi o'zining muayyan nomzodga bo'lgan ovozini ushbu nomzod haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lgan taqdirdagina ishonchli va asosli berishi mumkin. Shu jihatdan olganda, demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Saylovlar jarayonida ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazorati saylovchilarning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlanganligini, balki davlat organlari faoliyatida ularning ustuvor bo'lishini ham muayyan darajada ta'minlaydi.

Ommaviy axborot vositalari davlat hokimiyati vakillik organlari saylovi jarayonida saylovchilarni xabardor qilishda xolis va haqqoniy bo'lishlari, nomzodlar va partiyalarning tengligi tamoyilini buzmasliklari kerak. Aynan ushbu holat ommaviy axborot vositalarining mazkur jarayonda amalga oshiradigan faoliyatining xususiyati hisoblanadi.

Saylovda ishtirok etadigan barcha nomzodlar, siyosiy partiyalar, qonunlarga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, o'z tashviqotini olib borishi uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanishlari, radioeshittirish, teleko'rsatuvlarda saylovoldi dasturlari bilan chiqishlari uchun teng va adolatli shart-sharait yaratiladi. Tashviqot faoliyatini yuritishda ommaviy axborot erkinligi suiiste'mol qilinishiga, shu jumladan, davlatning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga qarshi qaratilgan, xalqning sog'ligi va ma'naviyatiga tajovuz qiladigan, urush, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib etadigan, konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini kamsitishga qaratilgan da'vatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Amaldagi qonunchilik talablariga ko'ra, Markaziy saylov komissiyasi qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinmoqda. Matbuot markazining asosiy vazifalaridan biri mamlakatimiz va chet el ommaviy axborot vositalari vakillarini saylovga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazish bo'yicha tegishli rasmiy ma'lumotlar, zarur materiallar bilan ta'minlashdir. Bu erda OAV vakillarining professional faoliyati uchun barcha zarur shart-sharait mavjud, internet hamda aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan.

Bugun jamiyat hayotining barcha jabhalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet faol tatbiq qilinmoqda. Ayni shu nuqtai nazardan, saylovchilarning katta qismi internetdan keng foydalanadigan yoshlar hisoblanadi. Shu bois saylov jarayoniga oid barcha axborotlar Markaziy saylov komissiyasining rasmiy sayti

(www.elections.uz)ga joylashtirilib, doimiy ravishda yangilab borilmoqda. Markaziy saylov komissiyasi sayti orqali fuqarolardan kelib tushayotgan saylovga tayyorgarlikning borishi va qonunchilikdagi yangiliklar haqida so'rovlarga ham o'z vaqtida javob qaytarilmoqda.

Adabiyotlar.

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati , huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.
4. Mirziyoev SH.M.Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.T.O'zbekiston 2017.104 b
5. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003
6. Qirg'izboev M.Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston,2010
7. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapess,2015
8. O'tamurodov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T. Turon zamin ziyo. 2017. 23 b.t.

11-MAVZU. O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI VA MAHALLIY O'Z-O'ZINI BOSHQARISH.

Reja:

1. Rivojlangan G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi.
2. G'arb mamlakatlarida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida hamkorlik siyosati.
3. Rivojlangan Sharq mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotini modernizatsiyalashda fuqarolik jamiyati institutlarining o'ri.
4. Fuqarolik jamiyati tizimida mahalla va o'zini o'zi boshqarish organlarining o'ri.
5. Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari.

6. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish.

7. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari.

1. Rivojlangan G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi Fuqarolik jamiyati bir vaqtning o'zida muayyan g'oya va mafkura, aniq asosga ega bo'lgan voqelikni qamrab olmasada uning amaliy xarakteri bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Chunki bunday o'z-o'zini institutsional boshqaruv shakli bir tomondan, shaxsiy erkinlik, o'zaro munosabatning turi va predmetini erkin tanlashga imkon beruvchi ijtimoiy munosabatlarning aniq sohasi va qizqishlarni sub'ektiv qondirish usuli sifatida talqin qilinsa, boshqa tomondan, yuzaga kelgan aniq voqea-hodisaga o'ziga xos "kuchli va mustaqil shaxs" nuqtai nazaridan yondoshish imkonini beruvchi ijtimoiy tizim sifatida rivojlanib boradi. Masalan, AQSHda fuqarolik jamiyatining dastlabki rasmiy institutlari diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar sifatida faoliyat olib borgan. G'arbiy Evropada esa bundan farqli ravishda fuqarolik jamiyati institutlari iqtisodiy sohada o'z-o'zini namoyon qilib, bu yangi va eski tipdagi, oldingi uyushmalar va korporativ birlashmalar asosida tashkil topgan mustaqil bozor tashkilotlari sifatida faoliyat yuritgan. Germaniyada fuqarolik jamiyati institutlarining o'ziga xos faoliyati gildiyada o'z aksini topib, o'z vaqtida hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarishga o'ziga xos ta'sir o'tkazishning dastlabki shakli sifatida qaror topgan. O'z navbatida Evropaning Florensiya, Paduyava boshqa shaharlari o'zini gildiya-shahar(townsmen) sifatida shakllantirgan . Hozirgi davrda rivojlangan G'arb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari demokratik siyosiy faollikni nazarda tutgan holda davlat ustidan nazoratni amalga oshiradi. Bunda siyosiy partiyalar ta'siri va o'z-o'zini boshqarish institutlari faolligi tobora ortib boraveradi. YA'ni shaxs erkinligi oliy qadriyat sifatida baholanadi. Masalan, AQSH, Buyukbritaniya, Avstraliyada mazkur prinsip sabab davlatning fuqarolik jamiyati hayotiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi. Kuchli davlat an'anasi SHarq davlatlari kabi ko'pgina G'arb

mamlakatlariga ham xos, ayniqsa Germaniya davlat boshqaruv tizimida bu holatga bevosita guvoh bo'lishimiz mumkin. YA'ni Germaniya ijtimoiy-siyosiy hayotida davlatning roli jamiyat hayotini barqarorlashtirishdagi ahamiyati kuchli hisoblanadi. SHu boisdan ham davlat tuzilishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda milliy birdamlik g'oyasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. SHuning uchun ham shaxsiy erkinlik davlat qudratiga bog'lab talqin etiladi. Unga ko'ra davlat kuchli bo'lsagina, shaxs qiziqishlari va erkinligini himoya qila oladi. YA'ni, davlat tartibi g'oyasi, milliy birdamlik shaxs erkinligidan ham ustun qo'yiladi. Bunday xokimiyat boshqaruv tizimi Germaniyadan tashqari Fransiya va YAponiyaga mamlakatlariga xosdir. SHuningdek, Germaniyada fuqarolik jamiyati sohasida va uning faoligini oshirishda fuqaroga nodavlat sektorni rivojlantirishning muhim maqsadli ob'ekti sifatida e'tibor qaratiladi. Germaniyada muhim siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarning hal etilishida hamda insonning qonuniy huquq va erkinliklari himoya qilinishidafuqarolik jamiyati institutlari muhim rol o'ynaydi. Bunda davlat faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining ta'minlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining muhim vazifasi deb qaraladi. Davlat tizimlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining amalga oshirilishida nohukumat tashkilotlarining rolini kuchaytirish davlatning jamiyat bilan samarali o'zaro aloqada bo'lishi mexanizmlarini mustahkamlaydi 160 . Germaniyada fuqarolarning davlat organlari faoliyati to'g'risida erkin axborot olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida baholanadi. SHuning uchun ham mazkur jarayonlar axborot erkinligiga oid huquqiy mexanizmlar asosida tartibga solinadi. CHunki bugungi kunda ommaviy axborot vositalari xodimlarining zamonaviy axborot bozori sharoitida jamiyat oididagi mas'uliyati hamda javobgarligini yanada chuqur anglashiga xizmat qiluvchi zarur mexanizmlarni ishlab chiqish muhimdir. SHuning uchun ham 2003 yilning mayida Germaniyada oila, keksa fuqarolar, ayollar va yoshlar ishlari bo'yicha qo'mitaning kichik bo'limi (Fuqarolik faoligi bo'yicha kichik qo'mita)tashkil etilgan. Uning vazifasiga Germaniyaning fuqarolik jamiyatini tadqiq etish tavsiyalarini bajarishga ko'maklashish hamda o'z yo'nalishidagi qonun loyihalari va tashabbuslarini muhokama qilish kiradi. SHuningdek bu mamlakatda aholining davlat, tijorat va jamoat tashkilotlariga bo'lgan ishonchi "uchinchi sektor"ni rivojlantirishning muhim mezonlari hisoblanadi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonidagi «birinchi» va «uchinchi» sektorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni institutsionallashtirish har ikki tomon uchun foydali hisoblanadi. Bunday hamkorlik siyosatini belgilab beradigan hujjatlar davlat bilan fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirishning muayyan bosqichi uchungina foydali bo'ladi. Ularda davlat hokimiyatining fuqarolik jamiyati roliga nisbatan yangicha nuqtai-nazari aks etadi va uchinchi sektor tashkilotlari bilan samarali o'zaro hamkorlik asoslari yaratiladi . Germaniyada "uchinchi sektor" fuqarolik jamiyati, faol fuqarolik va birdamlik hissi – yaqin yaqingacha faqat siyosatshunoslarni qiziqtirgan tushunchalar endilikda barcha ijtimoiygumanitar soha vakillari tomonidan muhokama qilinmoqda. Buning siri nimada? Nima sababdan bugun uning ahamiyati bunchalik oshgan? Birinchidan "uchinchi sektor" – fuqarolik jamiyatining tashkiliy infratuzilmasi – uzoq yillar davomida rivojlanuvchi iqtisodning muhim tarmog'iga aylandi. Masalan, birgina Germaniyaning o'zida 1990 yildan 1995 yilgacha u 30% o'sdi. Bundan ma'lum bo'ladiki, uchinchi sektor mehnat bozori uchun alohida ahamiyat kasb etadi. 90 yil o'rtalariga kelib Germaniya aholisining tahminan 2,1 mln. (ish bilan banlarning 5%) notijorat sektorda bo'lgan. Boshqa mamlakatlarga nisbatan Germaniyaning "uchinchi sektori" o'zining iqtisodiy ahamiyatiga ko'ra "o'rtacha" hisoblanadi. Unchalik katta bo'lmagan boshqa G'arb mamlakatlari - Niderlandiya, Irlandiya, Belgiya – bu jihat bo'yicha 10% gacha chiqqan xolos. Sababi davlat va "uchinchi sektor" o'rtasida bevosita va uzluksiz hamkorlik bu mamlakatlarda Germaniya darajasida rivojlantirilmagan. Germaniyada davlat va "uchinchi sektor" o'rtasidagi subsidarlik tamoyilining qo'llanilishi beg'araz yordam bilan chegaralanadi. Iqtisodiy jihatdan Germaniyada "uchinchi sektor" davlat moliyaviy resurslariga bog'liq. Beg'araz fondlar va ularning davlat tomonidan moliyalashtirilishi "uchinchi sektor"ning davlatga bog'liqligini oshiradi. Va bu jihat ayniqsa boshqa davlatlar bilan solishtirilganda yaqqol namoyon bo'ladi. Katta moliyaviy yordam olishda ifodalanuvchi siyosiy partiyalar va davlatga

yaqinlik “uchinchi sektor” elementlarini fuqarolik jamiyatidan tashqarida bo‘lishiga va kvazidavlat sektoriga kirishiga olib keladi. Biroq “uchinchi sektor” “ezgu ishlar homiyligidan” iborat emas. Tashkilotlarda o‘tgan vaqt uchun to‘lanmaydigan pul miqdori to‘liq bandlikdagi millionlab odamlarga to‘lanadigan pulga teng bo‘lgan. Jamoatchilik asosidagi faoliyatning manbai bo‘lgan birdamlik hissi fuqarolik jamiyati mavjudligining muhim asosi hisoblanadi. Oxirgi tadqiqotlar ko‘rsatishicha, Germaniyada 14 yoshdan katta bo‘lganlarning 34% jamoatchilik asosida (“uchinchi sektor” tashkilotlarida - 80%) faoliyat olib borib, bunga haftasiga o‘rtacha 5 soat vaqtini sarflaydi. Oxirgi uch o‘n yillikda Germaniyada fondlar soni tobora oshib bormoqda. Ularning faoliyati qonuniy asos bilan mustahkamlanadi. Ular orasida yangi turdagi fuqarolik yoki shahar fondlari bo‘lib, bunda tashkilotlar va alohida jismoniy shaxslar hamkorlik asosida mahalliy miqyosda u yoki bu muammoni bartaraf qilish yo‘lida birlashadi. Germaniyaning yangi erlarida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmog‘da. 1990 y. SHarqiy Germaniyada haqiqiy “portlash” bo‘lgan, bunda 80.000 to 100.000gacha jamiyatlar tashkil topgan. Germaniyada tuzilgan tashkilotlar o‘ziga xos jihati ijtimoiy-siyosiy jihatdan markaziy sohalar – atrof-muhitni saqlash va xalqaro faoliyat jabhasidagi dinamikasi bilan bog‘liq. “Uchinsinchi sektor” tashkilotlari a‘zolarining tobora oshib borishi uning odamlar hayotiga kirib borganligidan dalolat beradi. Qolaversa, “uchinchi sektor” ko‘p jihatdan jamiyatning o‘z-o‘zini tashkiliyashtirish va innovatsiyalarga nisbiy layoqatidan dalolat beradi. YA’ni bu faoliyatdagi yangilik asosan hukumat faoilik ko‘rsatmagan sohalarida yuzaga keladi. SHu nuqtai nazardan bu hodisani ijobiy baholash mumkin. AQSHda kuzatilayotgan "Bowling alone" – ijtimoiy faoilik halokati fenomeni Germaniya jamiyatiga xos emas. Qiziqishlarni ifodalash funksiyasi bunda qanday amal qiladi? degan savolga quyidagicha javob berish mumkin. Eng yangi jarayonlar shuni ko‘rsatadiki, “mavzu advokat”lari deb nomlanuvchi atrof-muhitni saqlash va xalqaro faoliyat tashkilotlariga pulni sarflash va ularda jamoatchilik asosida ishtirok etish modaga aylanyapti. “Mavzu advokatlari” ga o‘xshashlarning mavjudligini, “uchinchi sektor”ning davlat funksiyalariga ta’sir qilishi yoki davlatning amal qilish chegarasini ko‘rsatishga qodirmi? Germaniya misolida biz buning qarama-qarshi, ammo umuman olganda ijobiy natijalarini ko‘ramiz. Aynan yangi va o‘ziga mustahkam ishonchi bo‘lgan, davlat otalig‘idan tashqarida vujudga kelgan tashkilotlar o‘ziga xos fuqarolik jamiyatidan dalolat beradi. “Uchinchi sektor” va siyosatning boshqa sohalarini oladigan bo‘lsak, fuqarolik jamiyati ustuvorliklari, pruss-protestant etatizm va katolik paternalizmni o‘zida mujassam etgan Germaniya an’anasiga ziddir. Mazkur etatistik-paternalistik an’ana subsidarlik konsepsiyasida o‘z ifodasini topadi. Subsidar hisoblangan va shu bilan birga markaziy va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga munosib bo‘lgan tashkilotlar avvalo huquqiy chegaralar bilan belgilanadi, bu o‘z navbatida unchalik katta bo‘lmagan tashkilotlar imkoniyatlarini chegaralaydi. Bunda fuqarolik jamiyatining emas balki davlat va kommunalar qiziqishlari himoya qilinadi.

2. G‘arb mamlakatlarida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida hamkorlik siyosati. G‘arb mamlakatlarida hamkorlik siyosati asosida notijorat sektorining jamiyatni rivojlantirishga hissasi e’tirof etiladi undan so‘ng esa tomonlarning umumiy rejalari hamda davlat va jamoat birlashmalari tomonidan hamkorlik prinsiplarini amaliy mexanizmlardan foydalangan holda amalga oshirish bo‘yicha aniq chora tadbirlar rejasi ishlab chiqiladi. SHuning uchun ham bunday hamkorlik siyosati odatda ikki tomonning birgalikdagi sa’y-harakatlari va muzokaralari natijasi mustahkamlanib boriladi. Ular turli shakllarda namoyon bo‘ladi: ikki tomonlama rasmiy bitimlar masalan, Buyuk Britaniya davlati va fuqarolik jamiyati o‘rtasida tuzilgan shartnomalar, hukumat tomonidan davlat dasturlari sifatida qabul qilinadigan «de-fakto» bitimlari (Xorvatiya hamkorlik dasturi) yoki Parlament (Estoniya fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi) yoxud tomonlarning majburiyatlari ifoda etilgan bir tomonlama bayonotlar (Vengriyaning fuqarolik jamiyatiga nisbatan davlat strategiyasi) shaklida qabul qilinishi mumkin. Buyuk Britaniya davlati va fuqarolik jamiyati o‘rtasida tuzilgan shartnomalar va bayonotlar uchinchi sektor uchun ham, davlat sektorining o‘zi uchun ham juda muhim sanaladi. CHunki ular, birinchidan, fuqarolik jamiyati tashkilotlariga o‘z faoliyatlarining jiddiy qo‘llabquvvatlanishini, demak jamiyat manfaatlari yo‘lida faoliyat sohalarini kengaytirish

imkonini bersa, ikkinchidan, davlat o'z siyosatiga fuqarolik jamiyati bilan muloqot qilish va sheriklikni qo'shib, bunday sheriklik yordamida o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishiga imkon beradi. Bunday muvaffaqiyatli hamkorlik siyosatining asosiy omili – o'zaro manfaatlarga rioya etish kafolatlari, «boshqa tomonning maqsad va vazifalariga» hurmat va ishonchga asoslanadi. Biroq davlatning nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish to'g'risida muzokaralar olib borish va siyosiy hujjat qabul qilishida mashkur tashkilotlarning tashabbuskor bo'lishi tabiiy va ehtimollik darajasi ham yuqori hisoblanadi, lekin Xorvatiya va Vengriya misollari ushbu masalada davlat hokimiyati ham manfaatdor bo'lib, o'zi mazkur jarayon tashabbuskori bo'lishi va uni muvaffaqiyatli yakuniga etkazishi ham ko'zda tutilgan. SHu ma'noda hamkorlik to'g'risida siyosiy hujjat qabul qilinishining o'zi etarli emas. SHuning uchun mazkur shartnomaning 15-moddasida uni «yakunlash emas, balki ilk nuqta» deb ataladi. SHartnoma esa «jarayon» deb nomlanadi. Bu bilan agar kelishilgan matn qabul qilishga muvaffaq bo'linmasa ham muzokaralar jarayonidan har ikki tomon yutishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunday sog'lom munosabatlar tez-tez o'tkaziladigan uchrashuvlar, konstruktiv munozaralar, faol hamkorlik, shuningdek o'zaro yon bosishlar va bir-birini tushunishga intilishlar asosida shakllanadi. SHunday bo'lsa-da, notijorat sektor uchun ham, hukumat uchun qonun kuchiga ega deb hisoblangan va majburiyatlar ijrosining aniq muddatlari ko'rsatilgan hujjatning qabul qilinishi eng maqbul variant bo'lardi. Biroq hatto uchrashuvlar, muhokamalar, muzokaralar jarayonining o'zi – agar uning natijasida davlat tuzilmalari bilan o'zaro anglashuvni yaxshilash asosida bo'lsa ham – ulardan kutilganidan ko'proq manfaat kelishi ham mumkin. SHu o'rinda ta'kidlash kerakki, Buyuk Britaniyada muayyan toifaga taalluqli bo'lgan hamkorlikning institutsional shakllaridan tashqari tasniflash oson bo'lmagan alohida funksiyalarga ega institutsional shakllar ham mavjud. Bunday ixtisoslashtirilgan tuzilmalarga misol sifatida, Buyuk Britaniyaning Xayriya ishlari bo'yicha komissiyasini ham keltirishimiz mumkin. Bizga ma'lumki, mazkur xayriya ishlari bo'yicha komissiya qonun asosida Angliya va Uelsdagi xayriya tashkilotlarining muvofiqlashtiruvchi va ro'yxatga oluvchi organi sifatida ta'xis etilgan. O'z nabatida bunday xayriya tashkilotlari Buyuk Britaniya ijtimoiy hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Lekin ularga qo'yiladigan qonuniy talablarga rioya etilishini ta'minlash uchun faoliyatlarini tartibga solish talab etiladi. Bu tashkilotlar sidqidildan va qonun doirasida ish ko'rishi, shaxsiy manfaatni emas, balki ijtimoiy foydali maqsadlarni ko'zlashlari, mustaqil bo'lishlari, vasiylik kengashlarining a'zolari tashqaridan biror noqonuniy ta'sirsiz qarorlar qabul qilishlari, xayriya tashkilotlarining o'zlari tomonidan boshqaruvdagi hamma jiddiy holatlar yoki qasddan qilinadigan huquqbuzarliklarga nisbatan tegishli choralar ko'rilishi talab etiladi. Komissiya o'z faoliyatini xayriya ishlari to'g'risidagi qonunchilik ijro etilishini ta'minlagan, xayriya tashkilotlari samarali huquqiy, buxgalteriya va boshqaruv tizimlari doirasida yaxshiroq faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini bergan holda amalga oshiradi. Bunda komissiya jamiyatda, iqtisodiyot va qonunchilikda ro'y berayotgan voqealarni kuzatib boradi, samarali boshqaruvni va jamiyatga hisob berishni ta'minlashga ko'maklashadi. U qonunchilik va amaliyot masalalari bo'yicha axborotni tarqatadi va maslahatlashuvlar o'tkazadi, xayriya tashkilotlarini ro'yxatga olish jarayoniga ko'maklashadi, qonun buzilishi holatlari bo'yicha o'z tekshirishlarini olib boradi, boshqa muvofiqlashtiruvchilar (prokuratura, politsiya) bilan hamkorlik qiladi, shuningdek xayriya tashkiloti mulki saqlanishi uchun uning faoliyatiga aralashishi ham mumkin. Xayriya ishlari bo'yicha komissiya har yili Parlament va Ichki ishlar vaziriga hisob beradi, o'zining yillik hisobotlarini e'lon qiladi. Shu bilan birga, komissiya butun jamiyat manfaatlari yo'lida faoliyat olib boradigan mustaqil organ hisoblanadi. SHu o'rinda ta'kidlash lozimki, siyosiy hujjatni muhokama qilishning markazlashtirilgan tartibi uni qabul qilishga olib kelishi shart emas, lekin ushbu jarayondagi ko'p sonli oshkora munozaralar jamoatchilikning siyosiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etishiga misol bo'la oladi. Masalan, Buyuk Britaniya amaliyoti bitimlarni amalga oshirish va unga rioya etish yo'lida ikki tomon uchun ham to'siqlardan biri – ijtimoiy sektor tomonidan bitimlar to'g'risida etarlicha xabardorlikning yo'qligi yoki tushunmovchilik mavjudligidan dalolat beradi. SHuning uchun ham hujjat matnini tayyorlashga ekspertlarni jalb etish hamda uni muhokama etish va kelishishda jamoatchilikning keng ishtirok

etishini koʻzda tutadi. Bundan tashqari, Gʻarbiy Evropada «sektorni anglash», yaʼni juda koʻp notijorat va nohukumat tashkilotlarni yagona sektor sifatida (masalan, jamoatchilik yoki uchinchi sektor kabi) tasavvur etish – yangi hodisa boʻlib, koʻpgina mamlakatlarda hali qaror topmagan. Hamkorlik institutlari ularga ehtiyoj boʻlgan ayrim sohalarda (odatda, ijtimoiy xizmat koʻrsatish, ekologiya yoki xalqaro yordam sohaslarida) rivojlangan. SHunga qaramasdan ayrim sohalarda shakllangan baʼzi prinsiplar va amaliyot umumeʼtirof etilish darajasigacha koʻtarilgan hamda butun nodavlat notijorat tashkilotlari sektoriga va umuman hatto fuqarolik jamiyatiga tarqalgan. Ana shunday universal prinsiplarga, masalan subsidiarlik prinsipi, axborotdan foydalanish va manfaatdor guruhlar bilan maslahatlashuv (ijtimoiy muloqot) kiradi. Fransiya va Germaniyada joylarda ijtimoiy sheriklik loyihalarini rejalashtirish, muvofiqlashtirish, amalga oshirish va moliyalashtirish uchun masʼuliyatning katta qismi hududiy, okrug va munitsipal taʼlim (oʻzini oʻzi boshqarish organlari) zimmasiga yuklatilgan. Biroq, Avstriya, Belgiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, AQSH va qator boshqa rivojlangan mamlakatlarda davlat organlarining OAV bilan oʻzaro hamkorligi alohida bazaviy qonunlarda tartibga solinmagan. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, aksariyat Evropa mamlakatlaridagi ijtimoiy sheriklik instituti ijtimoiy-mehnat sohasida iqtisodiy manfaatlar kelishuvi va ijtimoiy-mehnat nizolarni tartibga solish boʻyicha davlatning vositachilik roli bilan ishga yollanuvchi va ish beruvchi oʻrtasida yuzaga keladigan oʻzaro munosabatlar tizimi sifatida shakllangan. XX asr oxiri – XXI asr boshida jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida Evropaning qator mamlakatlari nohukumat sektori bilan hamkorlikka oid yagona davlat siyosatini ishlab chiqish boʻyicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Bu esa davlat va nohukumat sektorining ijtimoiy, ijtimoiy-iqtisodiy, gumanitar rivojlanishga oid dolzarb masalalarni hal etishdagi saʼy-harakatlari va resurslarini birlashtirishga keng imkoniyat yaratib berdi. Oqibatda esa fuqarolarning siyosiy hayotdagi ishtirokini faollashtirish, davlatni aholiga ayrim xizmatlarni koʻrsatish yukiidan qisman ozod qila oladigan hamkorlikning mexanizmlarini yaratishga erishiidi. Evropada davlat institutlarining NNTlar bilan hamkorlikni yoʻlga qoʻyishning muhimligi bir qator xalqaro hujjatlarda oʻz ifodasini topgan. Masalan, BMTning 1968 yildagi Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi rezolyusiyasi (1297), «Evropada davlat boshqaruvi masalalari boʻyicha oq kitob» (25 iyul, 2001 yil), «Evropada nohukumat tashkilotlar mavqeining asosiy prinsiplari» (16 aprel, 2003 yil) va boshqa shu kabi halqaro xujjatlarda NNTlarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishdagi roliga alohida ahamiyat qaratiladi, muloqot va maslahatlashuv orqali oʻzaro hamkorlikni yoʻlga qoʻyilishi hamda muayyan davlat koʻmagi shakllarini taqdim etish mexanizmlarini joriy etilishiga alohida eʼtibor qaratiladi. Rivojlangan Gʻarb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari zamonaviy fuqarolik jamiyati modelini yaratish, uning davlat boshqaruvidagi samarali ishtirokini taʼminlash masalasiga alohida eʼtibor qaratmoqda. Bunday zamonaviy model asosida jamiyat va davlat boshqaruvida fuqarolik institutlarining oʻrni hamda ahamiyatini mustahkamlash, jamoatchilik tuzilmalari va davlat organlarining ijtimoiy sheriklik asosidagi hamkorligini yanada rivojlantirish mumkin. SHu bilan birga, davlatning nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorligi ochiqlik va shaffoflik tamoyiliariga hamda fuqarolik jabhasida yuz berayotgan jarayonlarning chuqur tizimli tahlil qilib borishga keng imkon beradi. Masalan, Fransiyada davlat nohukumat tashkilotlarini hukumat siyosatini shakllantirishga faol jalb qiladi, vazirlik va idoralar huzurida tashkil etilgan kengashlar faoliyatning boshqa shakl va usullari orqali fuqarolik institutlari bilan hamkorlikni samarali yoʻlga qoʻyadi. SHuning bilan bir qatorda Fransiyada fuqarolik jamiyati institutlari taraqqiyotini monitoring qilish usullarini muntazam ravishda yangilab borilishi, jamoat birlashmalarining mamlakat hayotida tobora ortib borayotgan oʻrni masalalarini oʻrganish hamda ularning davlat boshqaruvi organlari bilan hamkorligini tahlil qilish uchun qulay imkoniyatni yaratib bermoqda. Bunda Evropada istiqbolni belgilash va xavfsizlik instituti hamda Fransiya va Evropa Ittifoqining fuqarolik jamiyati taraqqiyoti masalalari bilan shugʻullanuvchi boshqa tahliliy markazlarining samarali faoliyati eʼtiborga molikdir¹⁶⁴. AQSHda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi dolzarb masalalarni echishda davlat organlari va NNTlarning oʻzaro hamkorlik faoliyatini takomillashtirish shakl-tamoyillari va yoʻnalishlariga jiddiy eʼtibor qaratiladi. SHu bilan birga bu mamlakatda davlat

hokimiyati organlari faoliyati, ular tomonidan qonunchilik aktlarining bajarilishi yuzasidan jamoatchilik nazoratini olib borish mexanizmi va tajribasi ham o'ziga xos ravishda takomillashtirilgan. SHuningdek, AQSHdagi davlat va fuqarolik jamiyatining o'zaro ijtimoiy hamkorligi tashkiliy-huquqiy mexanizmlarining takomillashuvi davlat rivojlanishining dolzarb masalalari echimidanafaqat aholining ijtimoiy-iqtisodiy faoligini oshiradi, balki davlat organlari uchun umumdavlat miqyosidagi dolzarb masalalarni echish imkoniyatlariga sharoit yaratadi. Bunday jiddiy strategik masalalarni ishlab chiqishda Xalqaro munosabatlar Milliy demokratik instituti, Djon Xopkins Universiteti qoshidagi fuqarolik jamiyatini o'rganish Markazi, Notijorat huquqlar Xalqaro markazi va boshqa shu kabi ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda nodavlat tashkilotlarining o'rni katta hisoblanadi. AQSHda hukumat faoliyati ustidan parlament nazoratini kuchaytirish tizimi ancha rivojlangan.

3.Rivojlangan SHarq mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotini modernizatsiyalashda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni. YAponiyada fuqarolik jamiyatini aniq belgilarini namoyon etuvchi qarashlar asosan XIX asrning oxirlaridan boshlab ilgari surilgan. YAponiyada fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati asosan 1960 yildan boshlab rivojlangan bo'lsada aynan 2006 yildan boshlab rivojlangan G'arb davlatlaridan farq qiladigan o'ziga xos fuqarolik jamiyati modelini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan. YAponiyada rivojlantirilayotgan fuqarolik jamiyati "ongli va mas'uliyatli faoliyat yuritish" tamoyiliga asoslangan. SHuningdek, "davlat-iqtisod (bozor)-fuqarolik jamiyati" modeli ustuvor ahamiyat kasb etadi. YAponiyada joylardagi davlat hokimiyati organlari NNTlar orasida ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal etishga qaratilgan turli dastur va loyihalarni e'lon qilishni ko'zda tutuvchi tanlovlarni o'tkazish huquqiga ega. Hozirgi davrda YAponiyada fuqarolik jamiyati institutlari asosan quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Ijtimoiy sarmoyalarni shakllantirish va ko'paytirish;
2. Aholiga nisbatan qo'llanilayotgan ijtimoiy xizmatlarni kengaytirishni qo'llab quvvatlash;
3. Jamiyatdagi turli maqsadli faoliyat bilan shug'ullanayotgan muayyan guruhlarni qo'llab quvvatlash va mehnat uyushmalari faoliyatini kengaytirish;
4. YAponiyada hududiy assotsiatsiyalar faoliyatini kuchaytirish va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga erishish;
5. YAponiyada mavjud siyosiy tizim va partiyalar faoliyatini takomillashtirish;
6. Davlat va bozor munosabatlaridan mustaqil bo'lgan iste'molchilar jamiyatini rivojlantirishga erishish;
7. Atrof-muhitni muxofaza qilish, axoli salomatligini yaxshilash va mavjud demografik muammolarni oqilona hal etish;
8. Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz va ekologik muammolarni tadqiq etuvchi muassasalar faoliyatini takomillashtirish va h.k..

Yaponiyadan farqli ravishda Xitoyda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning retrospektiv xususiyatlari va siyosiy islohotlar tadriji bu hududa yashovchi insonlarni fuqarolik madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu erda eng muhim narsa shuki Xitoyda fuqarolik jamiyati tizimida "bozor" va "ijtimoiy" sohani o'zaro aloqadorlikda bosqichma-bosqich rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Xitoyda davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish asosan 1949 yildan boshlab asosiy bosqichni bosib o'tgan bo'lsada, avvalo fuqarolik jamiyati institutlarining dastlabki tuzilmalari faoliyati asosida Xitoy ma'muriy tizimini mustahkamlashga e'tibor qaratilgan. 1989 yildan boshlab Xitoyda fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati keng miqyosda tashkil etilgan. Xitoyda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida bir qancha to'siqlar mavjud, ulardan biri – xitoy madaniyatida fuqarolik jamiyati an'analarning oldin mavjud bo'lmaganligi. Buning echimi, kaliti Xitoy "xalq jamiyati"ni "fuqarolik" jamiyatiga – "xalq"ni "fuqaro"ga almashtirish kerak. Xitoyning siyosiy jihatdan rivojlanishi fuqarolarda fuqaroviy ong va fuqarolik madaniyatini tarbiyalash, siyosiy tizimni isloh qilish va demokratiyani rivojlantirish bilan xarakterlanadi. Xitoy sotsiologlarining fuqarolik jamiyati tushunchasiga munosabati ham o'ziga xosdir. CHunki bu mamlakatda fuqarolik jamiyati nodavlat va davlatdan tashqari

tashkilotlar sifatida jamoaviy o'z-o'zini boshqarish asosni tashkil qiladi. Ularning fikricha, fuqarolik jamiyati – asta-sekin qudratli davlatning bozor va ijtimoiy munosabatlar sohasidan chetlashtirilishi, fuqarolik jamiyatining muhim komponentlaridan biri fuqaroviy-ijtimoiy tashkilotlar kabi shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liqdir. Xitoyda fuqarolik jamiyati shakllanishi tarixi – buyuk va qudratli davlatning iqtisod va ijtimoiy munosabatlar sohasidan chetlashishi, fuqarolik jamiyatining yana bir muhim komponenti, fuqaroviy-ijtimoiy tashkilotlarning paydo bo'lishi va rivoji bilan bog'liq. SHu sababli, bugungi xitoy olimlari Xitoyda siyosat va ma'muriy boshqaruvda yangi tendensiyalarni shahar va qishloq joylariga tadbiiq qilish orqali fuqarolik jamiyatini rivojlantirish mumkinligini alohida ta'kidlab o'tmoqdalar¹⁶⁶. Xitoyda mavjud bo'lgan barcha shahar va mikrorayonlarni jamoat tashkilotlari sayi harakatlari bilan rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. SHuning uchun ham bu tashkilotlarning demokratik o'z-o'zini boshqarish asoslarining yaratishdagi o'rni beqiyos hisoblanadi. Oxirigi o'n yilliklarda Xitoy siyosiy boshqaruvida jiddiy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Xususiy sektor va nodavlat tashkilotlarning xitoyliklar hayotida tobora ahamiyati oshib borayotganligi sababli davlat siyosiy boshqaruv sohasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Xususan, partiya va hukumat rahbarlarining demokratik asosda saylanishi tartibi XXR hududlarida samarali davlat boshqaruvini amalga oshirishga ko'maklashmoqda. O'z navbatida Xitoy davlati boshqaruvida qayta aloqa tamoyilini amalga oshirishga harakat qilinmoqda. Bunda alohida e'tibor har nima bo'lgan ham davlatning umumiy siyosiy barqarorligiga erishishga qaratilmoqda¹⁶⁷. Uzoq SHarqda konfutsichilik ana'alarini saqlab qolgan va milliy qadariyatlar tizimiga qat'iy amal qiladigan davlat Janubiy Koreya hisoblanadi. Bu davlatda fuqarolik jamiyati jamoaviylik tamoyiliga asoslangan holda rivojlantirib borilmoqda. Fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishi bilan bir qatorda davlat va jamiyat munosabatlarini modernizatsiya qilishda muhim o'rinni egallaydi. Janubiy Koreyada fuqarolik jamiyatini rivojlantirish maqsadida liberal demokratik tamoyilarni ana'naviy jamiyat boshqaruvi me'yorlari bilan uyg'un holda tadbiiq qilishga alohida e'tibor qaratilgan. SHuning bilan bir qatorda bu mamlakatda rivojlanayotgan fuqarolik jamiyati institutlari “xukumat-fuqaro-huquq” modelidan kelib chiqqan holda faoliyat yuritadi. Insoniyat tarixida katta hududlarni egallagan rivojlangan mamlakatlar bilan bir qatorda kichik davlatlar ham mavjud. Singapur aynan shunday shahar-davlat hisoblanadi. Singapur qishloq xo'jaligi yoki biror tabiiy resurslariga ega emas, ammo suvni ham import qilishga majbur bo'lgan Singapur o'z mahsulotlarini Rossiyadan uch barobar ko'p miqdorda eksport qiladi. Siyosatshunos N. Gardele bu haqida shunday yozadi: «Ehtimol butun er yuzida Singapurchalik tartibli, yuqori texnologiyalar, boy o'rtacha sinf, madaniyat va tolerantlik bilan XXI asrga qadam qo'yishga tayyor shahar-davlat bo'lmasa kerak. Hali 1965 yilda ham Singapur iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan CHili, Argentina va Meksika bilan bir darajada turgan edi, endilikda esa bu mamlakatda ishlab chiqarishi aholi jon boshiga yuqoridagi mamlakatlardan 5 barobar ko'p. Ichki yalpi mahsuloti — 136 milyard dollarni tashkil etadi. Daromadi bo'yicha aholi jon boshiga 45 ming dollardan ziyodni tashkil qilayotgan bu mamlakat jahonda etakchilik qilmoqda. Xalqaro ilmiy tadqiqot markazlari tomonidan o'tkazilgan so'rovlar natijasida Singapurda korrupsiya va jinoyatchilik ko'rsatkichi jahonda eng quyi darajada ekanligi aniqlangan. Singapur respublikasi – qirq yillik milliy suverenitetidan keyin rivojlanayotgan emas, “rivojlangan mamlakat” maqomini olgan Janubiy-SHarqiy Osiyodagi yagona mamlakatlardan biri hisoblanadi¹⁶⁸. Hozirgi davrda Singapur – yuqori farovonlikdagi hayot tarziga ega yirik ishlab chiqarish markazidir. Bu erda siyosiy jarayon uch ketma-ket bosqich bo'yicha rivojlanib borgan. Birinchi bosqichda avtoritar rejim joriy etilgan bo'lsa, ikkinchi bosqichda esa iqtisodiy rivojlanishga urg'u berilgan, shuningdek jiddiy siyosiy masalalar ayni shu bosqichda hal etilgan. Uchinchi bosqichda 14 – ishlab chiqarish modernizatsiyasi amalga oshirilgan va siyosiy tizim yanada takomillashtirilgan. Siyosiy jarayoning asosiy ishtirokchisi sifatida davlat, fuqarolik jamiyati, siyosiy partiya va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligi bu davlatda yaxshi yo'lga qo'yilgan. Singapur davlatida ijro hokimiyati qonun chiqaruvchi hokimiyat ustidan nazorat o'rnatgan. CHunki aynan davlat vazirliklar orqali muhim strategik

qarorlarni qabul qilish va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy sohalar ustidan nazoratni amalga oshirish va monopoliya huquqlaridan foydalanadi. Hukumat va jamiyat bilan vositachi sifatida aynan siyosiy partiyalar faoliyat olib boradi. Singapurda Evropa namunasi asosida ko'p partiyaviylik va xalq harakati ustunlik qiladi. Singapurda barcha partiyalar konstitutsion-huquqiy rasmiylashtirilgan va qonuniy maqomga ega bo'lib siyosiy jarayon va demokratiyaning ajralmas atributi hisoblanadi¹⁶⁹. Singapur davlatining keyingi rivoji jamiyatni demokratlashtirish bilan bog'liq. Oxirgi yiliarda bu erda demokratiyani takomillashtirish davlat strategiyasi aniqlab olindi. Bular quyidagi islohotlarni amalga oshirishda o'ziga xos o'rinni egallaydi: - jamiyatning ijtimoiy yaxlitligini mustahkamlash; - yagona singapur miliatini shakllantirish; - iqtisodiy taraqqiyot, ta'lim tizimini modernizatsiyalash; korrupsiya bilan kurash. Mazkur yo'nalishlar demokratik jamiyat qurishning asosiy sharti hisoblanadi. Davlat bilan birga siyosiy tuzilma tashqarisida shakllanuvchi fuqarolik jamiyati bu davlatda katta o'rin tutadi. Singapur hukumati demokratik, biroq o'ta markazlashgan va qat'iy boshqariluvchi davlat doirasida xalq mandatini saylovlar orqali qo'lga kiritib borgan. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot esa demokratik qadriyatlarning shakllanishiga asos bo'lgan, hukumat tepasiga yangi siyosiy etakchilar avlodining kelishi bu davlatda o'ziga xos fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga sharoit yaratib berishi mumkin¹⁷⁰. Singapurda samarador davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda quyidagi islohotlarga alohida e'tibor qaratilgan: Birinchidan, hukmron partiya hanuz yirik siyosiy partiyaligicha qolmoqda. CHunki u turli sohalarida davlat boshqaruvidagi noyob tajribasiga ega. Ikkinchidan, iqtisodida bozor tamoyiliar amal qiladi, biroq davlat asosiy xalq xo'jaligi tarmoqlarini boshqaradi va nazorat qiladi. Uchinchidan, boshqaruv organlarining, davlat muassasalariga eng munosib kadrlarni to'g'ri tanlashi va taqsimlashi samarali natijalarni bermoqda. To'rtinchidan, puxta o'ylangan ta'lim tizimi ijtimoiy mobiilikning muhim omili sifatida xizmat qilib qabul qilinagan qarorlarning yuqori professionailik darajasini ta'minlangan. Beshinchidan, milliylik masalasining hal etilgan va etnik diskriminatsiya yo'q, etnik teng huquqlilik jamiyat barqarorligining muhim sharti sifatida qaror topgan. Oltinchidan, ma'naviyaxloqiy asos sifatida, mamlakat siyosatiga o'z ta'sirini o'tkazuvchi – insoniy munosabat, muomala, tartib-intizom va o'zarokelishuvga katta e'tibor qaratilgan. Ettinchidan, Singapurning iqtisodiy rivoji va boshqa ijtimoiy muammolarning hal etilishi omma siyosiy hayotini faolashtirgan va mahalliy o'z-o'zini boshqarish, zamonaviy parlamentarizmni rivojlanishiga asos bo'lgan. Siyosiy barqarorlik o'z navbatida samarali iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. Davlat iqtisodiyot sohalarini keng miqyosda qamrab olgan bo'lsada bu mamlakat jahon hamjamiyatidan uzib qo'yilmagan. U boshqa mamlakatlar va umuman xalqaro tashkilotlar bilan samarali hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ygan. Bu mamlakat mana bir necha o'n yilardan beri o'z yo'ldan borish va bu yo'ldan qaytmaslik tamoyiliga qattiq amal qiladi. Bu yo'lning mazmun-mohiyati – jamiyatning konkret-tarixiy sharoitini, milliy, diniy, madaniy xususiyatlarini hisobga olish; iqtisodiy taraqqiyotga an'anaviy axloqiy va madaniy qadriyatlar bilan uyg'unlikda erishishdan iborat. Singapur ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, yaqin orada uningijtimoiy-siyosiy hayotida biror bir jiddiy o'zgarish yuz berishi amri mahol. CHunki hukumat tuzilmalaridagi o'zgarishlar asta-sekin, shakllanib bo'lgan va bunday o'zgarishlar siyosiy tizimga dahl qilmagan holda amalga oshirilgan. Hukumat rahbarlarining hukumat tuzilmalaridagi o'zgarishlarni ko'pchilik aholining hurmat va e'tirofiga sazovor bo'lgan an'anaviy siyosiy institularni saqlab qolish bilan birgalikda amalga oshirishi, mavjud hukumat faoliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlanishiga sabab bo'lmoqda.

Fuqarolik jamiyati institutlari tizimida o'zini o'zi boshqarish organlari (mahalla)ning o'rni beqiyosdir. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "...o'zini o'zi boshqarish organlari - bizning kelajagimiz. Fuqarolik jamiyatini qurmoqchi ekanmiz, uning asoslarini tashkil etuvchi poydevor mana shu organlar bo'ladi. Biz bugun ana shu asoslarni qurishni boshladik". Ko'pchilik mamlakatlardan farqli o'laroq, mahalla instituti yurtimizda ming yillar davomida sinalgan va chuqur ildiz otgan, aholini birlashtirib turadigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib kelmoqda. Ayniqsa, uning hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xalqimizning urf-odatlari,

an'analari va qadriyatlarini saqlab qolish, ularni jipslashtirish kafolati sifatida maydonga chiqayotganligini yaqqol ko'rib turibmiz. O'zbekistonda fuqarolar o'zini o'zi boshqaruvini amalga oshirishda mahalla o'rnak bo'ladi. Mahalla o'zbeklarning tarixan shakllangan jamiyat taraqqiyotini yuksaltirish uchun yagona maqsad bilan yashab, faoliyat ko'rsatish makoniga aylangan. U o'zbek xalqining turmush tarzi, ruhiyati, ijtimoiy hayotining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi, milliy an'analarni, urf-odatlarini, axloqiy-ma'naviy qadriyatlarini avlod-dan-avlodga etkazuvchi muqaddas maskan bo'lib kelgan. Mahalla insonlarning miliati, yoshi, jinsi, dini, irqi, tili, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar ularni ezgulik yo'lida jipslashtiruvchi va birlashtiruvchi katta va muqaddas oila hisoblanadi. Mahalla sharqona an'analari, urf-odatlar va marosimlarni jamoada amalga oshirib, avlod-dan-avlodga etkazib kelmoqda. Mahalla faollari an'anaviy, oilaviy to'ylar, bayramlar, motam marosimlarini o'tkazish bilan bog'liq tashkiliy ishlarni amalga oshirishda bosh-qosh bo'lishadi. Ularni dabdabasiz, isrofgarchiliksiz, ortiqcha xarajatlarsiz, ixcham qilib o'tkazish, mahalla oqsoqoli va maxsus mutasaddi komissiyalarga bog'liq. Mahallada o'tayotgan har bir tantana yoki marosim uchun mahalla ahlining kattayu kichigi birday mas'uldir. Bunday tadbirlarda kattayu kichikka, boyu kambag'alga, mansabdoru oddiy fuqaroga bir xil hurmat va ehtirom ko'rsatiladi. Chunki mahallaning barcha a'zosi yagona, teng huquqli va mustahkam bitta oila hisoblanadi. Mahallada kelajak avlodimiz tarbiya topadi. Bu erda o'sayotgan har bir yigit-qizning axloq-odobi uchun butun mahalla ahli mas'uldir. SHuning uchun ham "Bir bolaga etti qo'shni ota-ona", "Bir bola tarbiyasi uchun etti mahalla ota-ona" kabi naqlar bejiz paydo bo'lmagan. YOshlarning har bir xatti-harakati barchaning diqqat-markazida bo'ladi. Mahalladoshlarning har bir yosh taqdiriga javobgarligi, ularni nazorat qilishi – barkamol insonni tarbiyalab etishtirishning negizidir. Xulq-odobi yaxshi har tomonlama namunali farzand mahallaning obro'sidir, noqobil, axloqan nomaqbul farzand esa mahalla uchun qora dog'idir. Mahalladan yurtga taniqli insonlar etishib chiqsa, butun mahalla ahli, ularning avlod-ajdodlari g'ururlanadilar. Mahalla tuzilmasi va funksiyasi vaziyatga qarab o'zgarib turgan, ammo u o'zini o'zi boshqarish tamoyilini saqlab qolgan, o'z hududida istiqomat qiluvchi kishilar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirib turgan. Mustaqillik yillarida mahallalar jamiyatning moddiy-ma'naviy asoslarini yaratish tayanchiga aylanib, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-siyosiy masalalarni hal etib, fuqarolar yig'inida demokratiya tamoyillarini shakllantirish, inson omilini qadrlash makoni sifatida tiklanmoqda. Mahalla, umuman, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organalarining fuqarolik jamiyatidagi roli ularning muayyan hududdagi aholinini birlashtirishi, uni yagona jamoaga aylanishi va faoliyat ko'rsatishiga xizmat qilishidadir. Bugungi kundagi zamonaviy tadqiqotlarda munitsipal tuzilmaning aholisi – "hududiy ommaviy jamoa", "hududiy jamoa", "mahalliy hamjamiyat" tushunchalari bilan belgilanadi. V.E. CHirkinning ta'rificha, hududiy ommaviy jamoa – aholini hududiy mansublik belgisi bo'yicha tashkil etishning maxsus shakli va odamlarning fuqaroligi va yoshidan qat'i nazar maxsus uyushmasidir. Hududiy ommaviy jamoa sifatida u davlatni tashkil etgan jamiyatlar, ularning ichida tuzilishi mumkin bo'lgan va tashkil etilayotgan boshqa hududiy ommaviy jamoalar: federatsiya sub'ektlari, siyosiy avtonomiyalar, munitsipal tuzilmalarning aholisi (xalqi)ni ajratadi²¹¹. Hududiy jamoa a'zolarining o'zaro aloqalari murakkab kommunikatsiyalar tizimidan iborat. Nikolas Lumanning fikricha, kommunikatsiya butunlay ongga bog'liq bo'lib, ya'ni kommunikatsiyaning o'zi emas, balki ongning axborotni qabul qilish funksiyasini bajaradi. Ushbu holat o'zini o'zi boshqarishda alohida insonning ishtiroki, uning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish masalalariga ham alohida e'tibor qaratishni taqozo qiladi. O'zbekiston Respublikasida "Jamiyatda aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish Milliy dasturi"ning qabul qilingani mazkur masalani hal qilishning tashkiliy-huquqiy asoslarini belgilab berdi. Faol shaxslargina o'z manfaatlarini anglab, ularni bevosita o'zlari yoki turli guruhlarga, xususan hududiy jamoalarga uyushgan holda amalga oshiradilar. Fuqarolarning uyushganlik darajasi, o'zaro aloqalarining yaqinligi, hududiy jamoalarning turli ko'lamda tashkil etilishiga qarab farqlanishi tabiiy holdir. Aynan ushbu holat turli ko'lamdagi hududiy jamoalarning faoiligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eng quyi qishloq, shaharcha, mahalla jamoalari a'zolari

aloqalarining yaqinligi, ularning boshqaruvdagi bevosita ishtiroki tufayli, hududiy hamjamiyatlarni shakllantiradi. Aynan shunday hamjamiyatlar manfaat guruhlarini tashkil etib, hududiy o'zini o'zi boshqaruvchi sub'ekt hisoblanadi. Bundan har bir hududiy jamoa, uning ko'lamidan qat'i nazar, rivojlangan kommunikatsiyalar tizimiga ega bo'lishi lozim degan xulosa kelib chiqadi. Hududiy jamoalarning faolligi ular tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Bunday institutlar, xoh ijtimoiy, xoh siyosiy bo'lsin, ijtimoiy guruhlarga siyosat sohasida o'z manfaatlarini tartibli qondirish imkonini beradi. Ular munosabatlarni barqarorlashtirib, individlar va guruhlar yurish-turishini tartibga solib, ularning harakatlarini muvofiqlashtiradi va integratsiyalashuvini ta'minlaydi. Ijtimoiy institutlar, avvalo, muassasalar tizimi bo'lib, ularda ijtimoiy guruh a'zolari tomonidan tayinlangan yoki saylangan muayyan shaxslar jamiyat va individual manfaatlarini qondirish, shuningdek guruhning boshqa a'zolari yurish-turishini tartibga solish maqsadida umumiy boshqaruv funksiyalarini bajarish vakolatini oladilar. Fuqarolar yig'inlari bunday institut vazifasini o'taydi. 2015 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra respublika hududida 9 787 ta fuqarolar yig'ini faoliyat ko'rsatmoqda, jumladan, 189 ta shahar fuqarolar yig'ini, 1295 ta qishloq, 157 ta ovul va 8 146 ta mahalla fuqarolar yig'inlaridir. O'rta hisobda har bir fuqarolar yig'ini 3 mingga yaqin kishini qamrab oladi. Bugungi kunda fuqarolar yig'ini raisi lavozimida 1255 nafar ayol faoliyat yuritib, umumiy raislar sonining 12,8% ni tashkil etadi. Aksariyat fuqarolar yig'ini raislari (54,6 %) oliy ma'lumotga ega bo'lib, hududlar miqyosida eng yuqori ko'rsatkich Qashqadaryo viloyatida - 72,3%, Qoraqalpog'iston Respublikasida - 77,1%, Toshkent shahrida - 77% ni tashkil etadi. Hozirgi kunda har bir fuqarolar yig'inidagi shtat lavozimida fuqarolar yig'ini raisi, diniy ma'rifat va ma'naviy-ahloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchi, ma'sul kotib va "Mahalla posboni" jamoat tuzilmasi rahbari - jami 40 mingga yaqin kishi faoliyat ko'rsatmoqda. Undan tashqari, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatida jamoatchilik asosida fuqarolar yig'inining obro'li va hurmatga sazovor a'zolari o'rtasidan saylangan maslahatchilar faoliyat yuritadi, ular faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha saylangan komissiyalarga rahbarlik qiladi. Ularning soni 100 ming kishiga yaqin. O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'llab quvvatlashda Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondining roli katta. Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondi 1992 yilda tashkil etilgan bo'lib, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini mustahkamlashda, ularning qonunchilikda belgilangan huquq va vakolatlarini samarali tatbiq etishda, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi o'rnini yuksaltirishga ko'maklashadigan etakchi jamoat tashkiloti 174 hisoblanadi. Ushbu jamoat fondi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha Respublika kengashi ishchi organi maqomiga ega. O'z navbatida "Mahalla" xayriya jamoat fondining hududiy bo'linmalari maqomiga ko'ra fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha hududiy kengashlar ishchi organlari hisoblanadi. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari faoliyati mamlakat aholisi tomonidan keng miqyosda qo'llab- quvvatlanishga va Hukumatning yuksak e'tirofiga sazovor bo'lmoqda. 2010-2013 yillar davomida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining 150 nafarga yaqin xodimi turli davlat mukofotlariga sazovor bo'lgan. 2014 yilda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari 27 nafar xodimi davlat mukofotlari bilan taqdirlandi. 2014 yil 21 dekabrda bo'lib o'tgan saylovlarda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining 692 nafar xodimlari xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlari deputatligiga, 29 nafari viloyat Kengashi deputatligiga va 3 nafari Oliy Majlis Senati a'zolariga saylanganlar. Bu fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida bugungi kunda hurmat va ehtiromga loyiq insonlar faoliyat yuritishayotganini ko'rsatadi.

2. Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining mustaqilligi ularning mahalliy hokimiyat organlari bilan munosabatlarida aks etadi. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunining 3-moddasiga muvofiq fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi fuqarolarning mahalliy ahamiyatga molik masalalarni o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda hal qilish borasidagi O'zbekiston

Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan mustaqil faoliyatidir. Mazkur Qonun 8-moddasining ikkinchi qismida esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi va qonun bilan berilgan o'z vakolatlarini tegishli hudud doirasida amalga oshirishi mustahkamlangan. "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasida mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari belgilangan. Mazkur moddaga muvofiq xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli hududda o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishlari, o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yo'naltirib turishlari belgilangan. Ushbu Qonunning 1-moddasida esa Xalq deputatlari Kengashi va hokim davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlashi belgilangan. Mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari turli masalalar yuzasidan o'zaro munosabatlarga kirishadilar. Ushbu munosabatlar fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'llab-quvvatlash, mahalliy boshqaruvdagi ishtirokini ta'minlash, shuningdek mahalliy hokimiyat organlarini o'zini o'zi boshqarishni yo'naltirishdan iboratligi ayon bo'ldi. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunning 7-moddasiga muvofiq davlat organlari fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur sharoit yaratadi, qonun hujjatlari bilan berilgan vakolatlarni amalga oshirishda ularga ko'maklashadi. Ushbu moddaga binoan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, xususan hukumat va parlament boshqa davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatiga aralashmasligini ta'minlaydilar. Bunday faoliyat qonunlar va boshqa qonun hujjatlarida, dasturlarda tegishli me'yorlarni hamda choralarni belgilash, ularning ijrosini ta'minlashdan iborat. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishini tashkil etish barcha davlatlarda dolzarb masalardan biri hisoblanadi. Masalan, Italiya Respublikasi Konstitutsiyasining 5-moddasida mahalliy avtonomiyani tan olishi va uning rivojlanishiga ko'maklashishi konstitutsiyaviy tuzum tamoylli sifatida belgilangan².

O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarishni o'rganish ko'plab muammolarning mavjudligi, ularni hal qilish borasida metodik ko'rsatmalar, mahalla raislari (oqsaqollari), ularning maslahatchilari va faollari malakalarini oshirish va boshqa masalalarda ko'maklashishga muhtojligi ayon bo'ladi. Ushbu va boshqa masalalarni hal qilishda mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ko'maklashishning shakl va uslublarini takomillashtirish ehtiyoji namoyon bo'lmoqda. O'zbekistonda mahalla faoliyatini tashkil etish, uni rivojlantirishga ko'maklashishga alohida e'tibor berilmoqda. Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining o'n yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida 2003 yilni "Obod mahalla yili", - deb e'lon qilib, "... mahallaning hayotimizdagi mavqei yuksak, uning qonuniy, huquqiy asoslari har tomonlama mustahkam bo'lib rivoj topsa, bu idorani jamiyatimiz siyosiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotining ajralmas bir qismi, quyi boshqarish tizimi sifatida nechog'li kuchaytirsak, buning uchun barcha moddiy-moliyaviy sharoitlarni tashkil qilib bersak, o'ylaymanki, bu o'z oldimizga qo'ygan oliy maqsadlarga erishish yo'lida katta qadam bo'ladi"²¹⁵, deb ta'kidladi. 2013 yilning oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kursini tashkil etish to'g'risida»gi qarori amaliy choralardan biri bo'ldi. Ushbu qarorga muvofiq har bir hududda tashkil qilingan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kurslari o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish, bu borada mavjud muammolarni hal etishga katta ko'mak bo'ldi. 2014 yil mobaynida ushbu o'quv kurslarida, jami o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining 35% ni tashkil etuvchi 13 ming 983 nafar xodimlar malaka oshirib, o'quv kurslarining sertifikatlarini qo'lga kiritishdi. O'zbekistonda ham demokratik davlatlar kabi fuqarolar yig'inlarining ijtimoiy-siyosiy funksiyalari e'tiborga olinib, ularning davlat va mahalliy boshqaruvdagi ishtiroki, bu borada

6Конституция Италиянской Республики // <http://www.italia-ru.it/node/4657> 7Каримов И.А. Наётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи 2002 йил 6 декабрь сони. 176 mahalliy

hokimiyat organlarining vazifalari alohida e'tirof etiladi²¹⁶. Masalan, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning 1-moddasida xalq deputatlari Kengashi va hokim O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlashi belgilangan. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunning 11-moddasida esa yilning har choragida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitishi mustahkamlangan. Bu borada tuman (shahar) hokimlari tomonidan 2013 yilning birinchi choragida fuqarolar yig'inlariga 4757 marotaba, ikkinchi choragida 6459 marotaba, uchinchi choragida 5407 marotaba hisobotlar taqdim etilganini qayd etish lozim. SHuningdek, xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, bandlikka ko'maklashish, kommunal xizmatlar ko'rsatish sohasidagi vakolatli davlat organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar bo'yicha hisobotlari ham tizimli ravishda eshilib borilmoqda. SHu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Shaharsozlik kodeksining 10-moddasida fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoat birlashmalarining shaharsozlik faoliyati sohasidagi qarorlarning muhokamasi va qabul qilinishidagi ishtiroki tartibga solingan²¹⁸. Mazkur moddaga ko'ra fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoat birlashmalari yashash va faoliyat ko'rsatish muhitining holati, taxmin qilinayotgan o'zgarishlari, aholi punktlarining bosh rejalari, uy-joy-fuqarolik ob'ektlarining qurilishi, rekonstruksiyasi, hududlarning obodonlashtirilishi, muhandislik va transport kommunikatsiyalarining o'tkazilishi to'g'risida o'z vaqtida va ishonchli, to'liq axborot olish hamda shaharsozlik faoliyati haqidagi o'zga axborotni olish huquqiga ega. Davlat organlari fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalarining manfaatlariga daxidor, shaharsozlik faoliyati masalalariga taalluqli murojaatlarini o'z vakolatlari doirasida ko'rib chiqadilar va ularga belgilangan muddatlarda asosli javoblar taqdim qiladilar. Barcha fuqarolar yig'inlari tegishli hududda qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining ijro etilishi, shu jumladan tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi, kommunal xizmat ko'rsatish tashkilotlari tomonidan kommunal xizmatlar ko'rsatish sifati, imoratlar qurish hamda hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni saqlash qoidalariga rioya etilishi, erlardan foydalanish va ularni muhofaza etish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi. Ushbu vakolatlari doirasida fuqarolar yig'inlari davlat va mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini yaxshilash va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish bo'yicha takliflar beradilar, ya'ni mahalliy boshqaruvni amalga oshirishda ishtirok etadilar. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan tegishli prokurorlar axborotini tinglash ham ularning mahalliy boshqaruvda amaliy ishtirokini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi 2001 yil 29 avgustda yangi tahrirda qabul qilingan „Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni 5-moddasining beshinchi qismiga asosan viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar xalq deputatlari tegishli Kengashlariga, zarurat bo'lgan hollarda esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga qonuniylikning hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to'g'risida har yili axborot beradilar. Bu norma prokuratura organlarining vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilishga keng jamoatchilikni jalb qilishi uchun huquqiy zamin yaratadi. Prokuratura organlarining axborotini eshitish davlat organlari faoliyatining oshkoraligini ta'minlash barobarida, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari e'tiborini dolzarb masalalarga qaratish, fuqarolar faoliligini oshirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga xizmat qiladi. Holbuki qonunlar ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish ular ijrosini ta'minlash va takomillashtirishning muhim shartlaridan biridir. Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra "Ijtimoiy boshqaruv tizimida nazoratning o'zi qaytma aloqaning muhim turi bo'lib, u orqali hokimiyat sub'ektlarining amldagi ahvol, qarorlar ijrosi to'g'risida axborot oladilar"²²⁰. Mahalliy hokimiyat organlarining o'zini o'zi boshqarishni yo'naltirishi o'z vakolatlari doirasidagi

masalalar yuzasidan umummajburiy qarorlar qabul qilishi, ular va boshqa normativhuquqiy hujjatlar ijrosini nazorat qilishdan iboratdir. Barcha davlatlarda, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan ularga o'tkazilgan davlat organlari vakolatlari ijrosi ustidan nazorat amalga oshiriladi hamda ularning qonunga zid qarorlarining sud organlari tomonidan bekor qilinadi. Bunday nazoratga ehtiyoj O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti tomonidan o'tkazilgan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni monitoringi natijalaridan ham ko'rish mumkin. Monitoring davomida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda ko'rilgan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining qarorlarini haqiqiy emas, deb topish haqidagi fuqarolik ishlari yuzasidan umumlashmasi tahliliga ko'ra, sudlarish yurituviga kelib tushgan jami 14 ta fuqarolik ishlaridan 12 tasi yoki qariyb 86 foizi qanoatlantirilgan. 3. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish huquqiy asoslarining rivojlanishi Mustaqillikka erishilishi bilan O'zbekistonda mahalla institutiga mustahkam huquqiy poydevor yaratishning faol jarayoni boshlandi. Birinchi huquqiy hujjat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bo'ldi, uning 105-moddasida quyidagicha belgilab qo'yilgan: "SHaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning masla-hatchilarini saylaydi". Konstitutsiyaning ushbu qoidasi mahallaning huquqiy asoslarini yanada rivojlantirish uchun dasturulamal bo'lib xizmat qildi. SHunday qilib, 1993 yil 2 sentyabr kuni "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun ilk marta qonunchilik darajasida mahalla faoliyatini tartibga soldi, ya'ni uning huquqiy maqomini belgilab berdi. Fuqarolarning moddiy mustaqilligi va siyosiy-huquqiy ongi oshishiga sabab bo'layotgan demokratik islohotlar chuqurlashib, bozor munosabatlari rivojlanib borgani sari mahalla institutining huquqiy asoslarini takomillashtirish zarurati tug'ildi. Natijada 1999 yil 14 aprel kuni "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Unda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish huquqi bevosita mustahkamlab qo'yildi, mahalla faoliyatining asosiy tamoyillari, uning faoliyatini qo'llab-quvvatlashga davlat kafolati belgilab berildi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakolatlari kengaytirildi. 2004 yil 29 aprel kuni «Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi qonun mahalla faoliyatini demokratlashtirish yo'lidagi ulkan qadam bo'ldi. Ushbu qonunda, birinchidan, fuqarolar yig'ini organlariga saylovning demokratik tamoyillari belgilab berildi va mahalla organlariga saylov tizimi barpo etildi, ikkinchidan, saylov jarayonining barcha bosqichlari batafsil tartibga solindi, uchinchidan, qonun darajasida mustahkam huquqiy kafolat yaratildi. Mahalla o'z faoliyatini moliyalashtirish bo'yicha ham davlat ko'magini ola boshladi. SHunday qilib, rais, mas'ul kotib, "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmasi rahbari va fuqarolar yig'inlarining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisidan iborat to'rt nafar mas'ul shaxs ishi, shuningdek, mahallaning qo'shimcha xarajatlari davlat hokimiyatining mahalliy organlari byudjetidan moliyalashtirilmokda. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan "Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari konsepsiyasi"ni hayotga tatbiq etishda eng muhim tashkiliy-institutsional bo'g'inga aylandi. Olib borilgan tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, 2003 yilning o'zidayoq fuqarolarning umumiy hisobda 65,1%i o'z oilasi yoki o'zlarining muammolarini hal etish borasida fuqarolar yig'inlariga murojaat qilib turgan222 . Bu ko'rsatkich bugun yanada mustahkamlanmoqda. Bir so'z bilan aytganda mahalla aholiningishonchini to'la oqlamoqda. Darhaqiqat, mahalla - O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim instituti. Aynan mahalliy hokimiyat vakolatlarini bir qismi ushbu institutga olib berilgani, uning ahamiyati oshib borayotganidan dalolat beradi. Mahallaning boshqaruvi milliy va davlatchiligimiz tajribasidan kelib chiqib, rais, ya'ni oqsoqol tomonidan amalga oshirilmoqda. Oqsoqollar va uning maslahatchilari har 2,5 yilda bir necha nafar nomzod orasidan aholi vakiliari tomonidan demokratik tarzda saylov asosida o'z vazifasini bajarishga kirishadi. CHunonchi, 2013 yil noyabr-dekabr oylarida o'tkazilgan saylovlardagi vakillar yig'ilishlarida 32292 nafar nomzod ko'rib chiqilgani, ulardan 9756 nafar (bir o'ringa o'rtacha

3,3 nafar nomzod) eng munosiblari saylangani ham fikrimizni tasdiqlaydi. 18 foiz holatda esa fuqarolar yopiq ovoz berish huquqidan foydalanishdi. SHuningdek, 99618 nafar fuqarolar yig'inlari raislari maslahatchilari saylandi²²³. O'tgan davr mobaynida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tarkibida bir qator tuzilmaviy o'zgartishlar kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 25 maydagi "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi Farmoni asosida 2004 yilning 1 iyulidan boshlab fuqarolar yig'ining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisi lavozimi joriy etildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 19 apreldagi qarori asosida fuqarolar yig'inlarida "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmalari faoliyatining yo'lga qo'yilishi hududlarda osoyishtalikni mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olishda, fuqarolar xavfsizligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, hozirda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarida tashkil etilgan ushbu jamoatchilik tuzilmalari safiga 50 mingdan ortiq posbonlar jalb etilgan. Ularning samarali faoliyati natijasida 2011 yilda 2254 ta, 2012 yilda 2331 ta mahallada jinoyat sodir etish holatlariga yo'l qo'yilmadi²²⁴. Bugungi kunda aholining kundalik hayoti, atrof-muhit bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina yo'nalishlar fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari orqali hal etilmoqda. Ular aholining ijtimoiy nochor qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, tegishli hududda qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish, to'ylar va boshqa marosimlar o'tkazish bo'yicha tavsiyalar beradi, atrof-muhitni muhofaza etadi, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish tadbirlarini o'tkazadi, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarini tashkil etadi, qayta tashkil etadi va tugatadi, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantiradi, guzarlar barpo etadi, kommunal to'lovlarni to'lanishiga ko'maklashadi, kam ta'minlangan yoshlarning nikoh tuzishida va to'y tadbirlarini o'tkazishida moddiy yordam ko'rsatadi, oilaviy tadbirkorlik sub'ektlarini bankdan kredit olishiga kafil bo'ladi va h.k²²⁵. Darhaqiqat, olib borilgan islohotlar natijasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyat qamrovi kengaydi. Buni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar misolidan ham ko'rish mumkin. 2013 yilda yangi tahrirda qabul qilingan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunga ko'ra fuqarolar yig'inlaridagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha komissiyalar ro'yxati quyidagilardir: - yarashtirish komissiyasi; - ma'rifat va ma'naviyat masalalari bo'yicha komissiya; - ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha komissiya; - xotin-qizlar bilan ishlash bo'yicha komissiya; - voyaga etmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo'yicha komissiya; - tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalari bo'yicha komissiya; - ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha komissiya; - jamoatchilik nazorati va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha komissiya. Tegishli hududdagi muammolarning dolzarbligiga qarab, fuqarolar yig'ini tomonidan fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha boshqa komissiyalari ham tuzilishi mumkin²²⁶. Komissiyalar turli sohalardan iborat tarkibda fuqarolar yig'ini faoliyatiga ko'maklashadi. Bunday komissiyalar 2011 yilning o'zidayoq 50 mingdan ortiq edi²²⁷. Ular boshqa funksiyalar bilan birga, turli tashkilotlar ustidan jamoatchilik nazoratini ham olib boradi. Xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitish amaliyotining tobora takomillashib borishi, o'z navbatida, hududlarda qonun hujjatlarining ustuvorligini ta'minlash, aholi, ayniqsa, yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirish, eng muhimi, fuqarolarning turmush farovonligini oshirish tizimini yanada takomillashtirishda alohida o'rin tutmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 9 iyuldagi "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari mehnatini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Namunali, fuqarolik jamiyatiga xos loyihalarni amalga oshirayotgan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash ularga zarur yordam ko'rsatish masalalari mamlakatimizda muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan bir qator ijtimoiy dasturlarda o'z aksini topganligini alohida qayd etish lozim. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov 2012 yil

12 noyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida ilgari surgan "Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish zarurligini ta'kidlagan edi. Bunda mahallani aniq yo'naltirilgan asosda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, xususiy tadbirkorlik va oilaviy biznesni rivojlantirish markaziga aylantirish, shuningdek, uning davlat boshqaruv organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati olib borish tizimidagi vazifalarini yanada kengaytirishga jiddiy e'tibor qaratish lozimligini alohida ta'kidlab o'tdi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2013 yil 30 sentyabrda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashini tashkil etish to'g'risida", 2013 yil 7 oktyabrda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari qabul qilindi. Ushbu qarorlar bilan sohaga oid 15 ga yaqin nizomlar tasdiqlangan bo'lib, ular mahallalarda ma'naviy muhit barqarorligini, miliatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash, yoshlarni ona-vatanga va milliy istiqlol g'oyasiga sadoqat ruhida tarbiyalash, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarning samaradorligini yanada oshirishga ko'maklashish, fuqarolar yig'inlaridagi jamoatchilik tuzilmalari faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilganligi bilan e'tiborlidir. SHu jumladan, fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha 8 ta komissiyasi faoliyatiga oid tasdiqlangan namunaviy Nizomlarning amaliyotga tatbiq etilishi mahallalar ishiga keng jamoatchilikni jalb etishga katta turtki beradi. Ayni paytda, davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 1992 yilda Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondining tashkil etilganligi va o'tgan yillar mobaynida uning faoliyatini takomillashtirishga bo'lgan e'tibor mahallalarda milliy qadriyatlarni e'zozlash va targ'ib etish, madaniy-ma'rifiy ishlarni keng yo'lga qo'yish, shuningdek, aholini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan mustahkamlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash sohasida keng ko'lamli chora-tadbirlarning amalga oshirilishini ta'minlamoqda. Xususan, ushbu jamoat tashkiloti tomonidan fuqarolar yig'inlariga uslubiy ko'maklashish maqsadida 2006 — 2013 yillar davomida 30 dan ortiq qo'llanma va adabiyotlar tayyorlanib, barcha fuqarolar yig'inlariga etkazib berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 25 avgustdagi "Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida, birgina 2013 yilning o'tgan davri mobaynida mahallalarda 245 mingga yaqin ma'rifiy-madaniy tadbirlarning tashkil etilishi va o'tkazilishida Fondning hududiy tuzilmalari 181 tomonidan mahallalarga uslubiy-amaliy yordamlar ko'rsatildi. SHuningdek, bu borada fuqarolar yig'inlarida jamoatchilik asosida 7 mingga yaqin targ'ibot guruhlari faoliyati samarali yo'lga qo'yildi, 6 mingdan ortiq mahallalarda "Ma'naviyat xonalari", 3400 dan ziyod axborot-resurs markazlari tashkil etildi. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining sohaga oid qonun hujjatlari ijrosini ta'minlashdagi faoliyatini o'rganish, ularning ilg'or tajribasini keng ommalashtirish maqsadida "Eng namunali fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari", "Fuqarolar yig'inlarining eng namunali diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisi" kabi ko'rik-tanlovlarning an'anaviy tarzda har yili o'tkazilishi va unda qariyb barcha fuqarolar yig'inlarining ishtiroki ta'minlanmoqda. SHuningdek, mahalla yoshlari o'rtasida sportni, ayniqsa, bolalar sportini rivojlantirish maqsadida hamkor tashkilotlar bilan birgalikda "Futbolimiz kelajagi", "Mahallamiz pahlavonlari", "Otam, onam va men — sportchilar oilasi" kabi sport musobaqalari muntazam tashkil etilib kelinmoqda. Birgina joriy yilda 9 mingga yaqin fuqarolar yig'inlarida o'tkazilgan mazkur sport musobaqalariga qariyb 2 millionga yaqin bolalar va o'smirlar jalb etildi. Ayni paytda, mahallalarda bolalar maydonchalari faoliyatini yo'lga qo'yish va rivojlantirish maqsadida 2013 yilda "Mahalla" fondi hisobidan jami 106 ta bolalar maydonchasi qayta ta'mirlandi, 41 tasi yangi qurildi, 2985 ta bolalar maydonchasi obodonlashtirildi. Bundan tashqari, hududlarda 172 ta minifutbol, voleybol, basketbol maydonchalari qurib bitkazilib, foydalanishga topshirildi. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash borasida Fond hisobidan 2006 - 2013 yillar mobaynida 4936 ta fuqarolar yig'ini zamonaviy kompyuter jamlanmasi, 5075 tasi mebel jihozlari bilan ta'minlandi. SHuningdek, 724

ta mahalla binolari joriy, 120 tasi kapital ta'mirlandi va 92 tasi rekonstruksiya qilindi, namunaviy loyihalar asosida 74 ta mahalla guzari qurib, ishga tushirildi. Fuqarolar yig'inlari hududida istiqomat qilayotgan ota-onalarning yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha ularning huquqiy, ma'naviy-axloqiy va fiziologik bilimlarini oshirishga ko'maklashish maqsadida 8700 dan ortiq fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qoshida "Ota-onalar universitetlari"ni tashkil etishga ko'maklashildi. O'tgan davr mobaynida ushbu jamoatchilik tuzilmalari tomonidan 45 mingdan ortiq tadbirlar o'tkazildi. Fond faoliyatida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada birgina 2011 - 2013 yili davomida Fond hisobidan 16 mingdan ortiq oilaga moddiy yordam ko'rsatildi. 31300 ga yaqin fuqarolarga oziq-ovqat va kiyim-kechaklar, 2600 dan ortiq ehtiyojmand oilalarga bir boshdan qoramol olib berildi. 5 mingdan ziyod ehtiyojmand oilalardan bo'lgan yoshlarga, shu jumladan, ularga nikoh va to'y tadbirlarini o'tkazishda qo'shimcha moddiy yordam ko'rsatildi. Har yili mahallalar hududlarini obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish, muqaddas qadamjolarini tartibga keltirish maqsadida umumxalq xayriya hasharlari an'anaviy tarzda tashkil etiladi. Istiqlol yiliarida bunyodkorlik va tashabbuskorlik, ezgulik va shijoat timsoliga, ma'naviy hayotimizning uzviy qismi sifatida umummilliy an'anaga aylangan ushbu tadbirda 18 millionga yaqin fuqarolar, shu jumladan, 10 milliondan ortiq yoshlar ishtirok etmoqda. Birgina mamlakatimiz mustaqilligining 22 yilligi munosabati bilan joriy yilning 24 — 25 avgust kunlari o'tkazilgan umumxalq xayriya hashari kunlarida 960 ta ziyoratgoh va 9 mingdan ortiq 182 qabristonlar, 33,3 ming gektar maydon obodonlashtirildi, 40 mingga yaqin oilalarning uy-joylari ta'mirlandi, 566 ta yangi bog' tashkil etildi. Mahallalarda aholi bandligini ta'minlashga ko'maklashish borasida keng qamrovli choratadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash maqsadida Fondning hududiy tuzilmalari hamda fuqarolar yig'inlari tomonidan joriy yilning o'tgan davrida 9 mingdan ortiq targ'ibot-tashviqot tadbirlari o'tkazildi, mahallalarda 41 mingdan ortiq maishiy xizmat ko'rsatish shoxobchalarini tashkil etish, hududlarda 112 mingdan ziyod yangi ish o'rinlarini yaratishga ko'maklashildi. Ayni paytda, fuqarolar yig'inlari hududida tadbirkorlik faoliyatini, jumladan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida maslahat markazlari tashkil etilmoqda. Bu borada manfaatdor vazirlik va idoralar tomonidan 2013 yilning 24 iyunida ushbu markazlarning namunaviy Nizomi qabul qilinib, amaliyotga tatbiq etildi²²⁸. Konsepsiyada belgilangan vazifalar ijrosi sifatida "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahriri qabul qilindi va 2013 yilning 23 aprel kuni matbuotda e'lon qilindi. Ushbu qonun bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirishda, jamoatchilik nazorati sohasida, xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish borasidagi vakolatlari kengaytirildi. Aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida qonunga fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari bilan birgalikda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj kam ta'minlangan oilalar, yolg'iz keksalar, pensionerlar va nogironlarni aniqlash, fuqarolarning bandligiga ko'maklashish, fuqarolar yig'ini hududida yashovchi fuqarolarni ish bilan ta'minlash haqidagi me'yorlar kiritildi. Qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga jamoatchilik nazoratini amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha vakolatlar berish bilan bir qatorda, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish shakllari hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kafolatlarini belgilovchi alohida modda kiritildi. Mahallani xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish markaziga aylantirish borasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlariga fuqarolar yig'ini hududida xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirishga ko'maklashish, tegishli maslahat markazlarini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilish bo'yicha qo'shimcha vakolatlar berildi. Xususan, fuqarolar yig'inlari huzuridagi maslahat markazlari tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilmoqchi bo'lgan fuqarolar yig'ini hududida yashovchilar uchun qisqa muddatli kurslar tashkil

etib, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlari uchun mavjud imtiyozlar va preferensiyalar haqida ma'lumotlar beradi, fuqarolar yig'ini hududida yashovchilarga tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda har tomonlama ko'maklashmoqda. Konsepsiyada "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari [228http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/](http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/) 183 raislari saylovi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha oqsoqollar va ularning maslahatchilari eng munosib fuqarolar ichidan saylanishini, fuqarolar ijtimoiy faoiligini kuchaytirishda mahallaning ahamiyati va roli oshirilishini ta'minlaydigan o'zgartish va qo'shimchalar kiritish taklif etilgan edi. Konsepsiyadagi ana shu vazifalarning ijrosi doirasida 2013 yil 22 aprelda "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni ham yangi tahrirda qabul qilindi²²⁹. Mazkur Qonunning asosiy maqsadi fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini saylash borasidagi fuqarolarning huquqlarini to'laroq ta'minlashga qaratilgan tegishli huquqiy kafolatlarni yanada kengaytirishdan va bu bilan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 32-moddasida mustahkamlangan "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini-o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi"²³⁰ – kabi me'yorlarni hayotga to'liq joriy etishdan iborat. Yangi tahrirda qabul qilingan "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi qonunga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalar saylov tizimini yanada demokratlashtirish orqali fuqarolarning saylov huquqlarini ta'minlashga shart-sharoitlar yaratib saylovlarni samarali o'tishiga va bularning natijasi sifatida fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini eng munosiblarini saylab olishga xizmat qilmoqda.

4.Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari.

Mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bajaradigan vazifalar doirasini kengaytirish, ularga davlat vakolatlarining bir qismini bosqichma-bosqich topshirish lozim. Bunda eng muhimi, aholining kasb va ijtimoiy tarkibi manfaatlarini yanada to'laroq ifodalash va himoya qilishda nodavlat, jamoat tuzilmalarining huquq va mavqelarini oshirish darkor. "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" degan siyosiy qurilish dasturining mohiyati ana shunda yaqqol namoyon bo'ladi. Aynan shunday yondashuv fuqarolarning o'zlariga o'z hayoti va butun jamiyat hayotini boshqarishda va tashkil etishda keng ishtirok etish uchun imkoniyat yaratadi. Bu esa fuqarolik jamiyati tamoyillariga to'la mos keladi²³¹. Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish konsepsiyasi nafaqat mamlakatimizdagi islohotlar uchun ilmiy-amaliy asos²³², balki umuman, davlatchilik taraqqiyotidagi o'ziga xos ta'limotga aylandi deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu konsepsiyaning o'zbek xalqi madaniyati va umum e'tirof etilgan demokratik qadriyatlar uyg'unligida shakllanganligi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning ²²⁹Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 йил 29 апрель, 17-сон, 220-модда ²³⁰Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, N 1, 4-модда. ²³¹Ислом Каримов. Бизкелажагимизни ўзқўлимиз билан қурамыз. Т. 7. Т.: Ўзбекистон, 1999. Б. 389. ²³²Шарифходжаев М., Рахимов Ф. Человек определевший эпоху. – М.: Книжный дом газеты «Труд», 2004. С. 14-18; Рахманова С.Н. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришга оид баъзи масалалар. // Ўзбекистонда миллий давлатчилик назариюсининг тарихий-фалсафий ва ҳуқуқий асослари (илмий-назарий мақолалар тўплами). – Т, 2005. 153- 154-б. 184 муvaffaqiyatiga xizmat qilmoqda. Zero, har qanday yangilanish, hattoki liberallashtirish ham xalqning manfaatlariga xizmat qilishi lozimligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Darhaqiqat, O'zbekistondagi hayotiy islohotlarning nazariy jihatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Birinchi chaqiriq Oliy Majlisining XIV (1999), Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining I sessiyalaridagi (2000) va Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2005) ma'ruzalarida yaxlit konsepsiya shaklida bayon qilingan bo'lsa, ularni ro'yobga chiqarish masalalari aniq dasturlar asosida amalga oshirilmoqda.

Mazkur konsepsiyalar g'oyalari o'zbek xalqi madaniyati bilan umum e'tirof etilgan qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashga zarur nazariy asos bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ro'yobga chiqarishni, siyosiy va iqtisodiy sohalarda keng erkinlashtirishni, davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirishni ta'minlash uchun zarur qonuniy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 10 iyun 1999 yili 296-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorda XXI asr dastlabki yillarida islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish dasturlari hamda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarida islohotlarni amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Ularning ijrosini ta'minlash maqsadida mazkur qarorning birinchi bandida mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish hukumat, davlat organlari va jamoat tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri deb mustahkamlandi. Davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yuzasidan dasturlar turkumi alohida bandda ma'qullandi²³³. Bular: "Jamiyat hayotining barcha tomonlarini isloh qilishning ishlab turgan qonunchilik-me'yoriy bazasini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dasturi", "Davlat organlarining funksiyalarini fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga va hukumatga qarashli bo'lmagan jamoat tashkilotlariga bosqichmabosqich berish konsepsiyasi", "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari, "Sud-huquq sohasini isloh qilishni chuqurlashtirish", "Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish" dasturlaridir. Belgilangan dasturlarning barchasi O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish uchun qulay zamin yaratadi. Lekin liberalizmning g'arbcha talqini tarafdorlari ushbu dasturlarda xususiy mulkdorlar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida hech qanday tadbirlar belgilanmaganligini aytishlari mumkin. Xususiy mulkchilik O'zbekistonda ham demokratik huquqiy davlatning asosiy omili sifatida e'tirof etilib, uni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari alohida iqtisodiy sohadagi islohotlar dasturlarida belgilangan. SHuning uchun ham ko'pchilik o'zbek olimlarining erkinlashtirishga oid fikrlarida xususiy mulkchilikni rivojlantirish g'oyalari alohida e'tibor berilmaydi. ²³³Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 10 июндаги 296-сон қарорига 1-илова. 185 Darhaqiqat, O'zbekistondagi hayotiy islohotlarning nazariy jihatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Birinchi chaqiriq Oliy Majlisining XIV (1999), Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining I sessiyalaridagi (2000) va Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2005), Birinchi chaqiriq Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2010) ma'ruzalarida yaxlit konsepsiya shaklida bayon qilingan bo'lsa, ularni ro'yobga chiqarish masalalari aniq dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur konsepsiyalar g'oyalari o'zbek xalqi madaniyati bilan umum e'tirof etilgan qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashga zarur nazariy asos bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ro'yobga chiqarishni, siyosiy va iqtisodiy sohalarda keng erkinlashtirishni, davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirishni ta'minlash uchun zarur qonuniy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 10 iyun 1999 yili 296-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorda XXI asr dastlabki yillarda islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish dasturlari hamda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarida islohotlarni amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Ularning ijrosini ta'minlash maqsadida mazkur qarorning birinchi bandida mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish hukumat, davlat organlari va jamoat tashkilotlarining eng muhim

vazifalaridan biri deb mustahkamlandi. Davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yuzasidan dasturlar turkumi alohida bandda ma'qullandi²³⁴. Bular: "Jamiyat hayotining barcha tomonlarini isloh qilishning ishlab turgan qonunchilik-me'yoriy bazasini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dasturi", "Davlat organlarining funksiyalarini fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga va hukumatga qarashli bo'lmagan jamoat tashkilotlariga bosqichmabosqich berish konsepsiyasi", "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari, "Sud-huquq sohasini isloh qilishni chuqurlashtirish", "Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish" dasturlaridir. Belgilangan dasturlarning barchasi O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish uchun qulay zamin yaratadi. Lekin liberalizmning g'arbcha talqini tarafdorlari ushbu dasturlarda xususiy mulkdorlar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida hech qanday tadbirlar belgilanmaganligini aytishlari mumkin. Xususiy mulkchilik O'zbekistonda ham demokratik huquqiy davlatning asosiy omili sifatida e'tirof etilib, uni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari alohida iqtisodiy sohadagi islohotlar dasturlarida belgilangan. SHuning uchun ham ko'pchilik o'zbek olimlarining erkinlashtirishga oid fikrlarida xususiy mulkchilikni rivojlantirish g'oyalari alohida e'tibor berilmaydi.

Adabiyotlar.

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishiangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.
4. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.O'zbekiston 2017. 104 b.
5. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003
6. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston, 2010
7. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapess, 2015
8. O'tamurodov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T. Turon zamin ziyo. 2017. 23 b.t.

12-mavzu. Jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqligi.

Reja:

1. Jamoatchilik nazoratining mohiyati
2. Jamoatchilik nazoratining shakllari

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Jamoatchilik nazorati bo'lmagan yoki jamoatchilik nazorati etarli darajada kuchga ega bo'lmagan mamlakatda fuqarolik jamiyati shakllanishini ham tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun mamlakatimiz Konstitutsiyasida jamoatchilik nazoratining mamlakatimiz fuqarolari davlat boshqaruvida ishtirok etishlarining muhim vositasi ekani e'tirof etilmoqda. Mamlakatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2010 yil 12 noyabrda e'lon qilgan —Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasida jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurligi alohida ta'kidlandi: —Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tizimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratishga qaratilgan «O'zbekiston Respublikasida jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonunni qabul qilish fursati etdi.¹

Jamoatchilik nazoratini tashkil qilish masalalarini tahlil qilishdan avval —jamoatchilik nazoratini tushunchasining turdosh tushunchalar bilan umumiy jihatlari va tafovutlarini aniqlab olish lozim. **Hozirgi kunda matbuotda va ilmiy adabiyotlarda —jamoatchilik nazoratini, —ijtimoiy nazoratini, —fuqarolik nazoratini kabi atamalar ishlatilmoqda.** Tahlil shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur atamalar ko'pincha sinonim sifatida va ba'zan noo'rin qo'llanilmoqda.

—Jamoatchilik nazoratini va —fuqarolik nazoratini tushunchalari bir-biriga juda yaqin tuyuladi. Aslida ular o'rtasida umumiyliklar bilan bir qatorda jiddiy tafovutlar ham mavjud. Ular o'rtasidagi tafovutlar avvalo shundan iboratki, harbiy yuristlarning fikriga ko'ra, fuqarolik nazorati armiya faoliyati ustidan jamoat tashkilotlari olib borayotgan nazoratni anglatadi. Masalan, bizning mamlakatimizda Mudofaa vazirligi qoshida tuzilgan Jamoatchilik kengashi ana shunday nazoratni amalga oshiradi. Shu ma'noda fuqarolik nazorati noharbiy tashkilotlar tomonidan Quroili kuchlar faoliyatining mamlakatimiz qonunlariga mosligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilishni bildiradi. *Ikkinchidan*, fuqarolik nazorati alohida shaxslar tomonidan Quroili kuchlar faoliyatining Konstitutsiyaga, xalqaro shartnomalarga mosligi, shuningdek, Quroili kuchlar tizimidagi ijtimoiy masalalarning huquqiy me'yorlarga mosligi ustidan o'tkaziladigan nazoratni ham bildiradi.—Jamoatchilik nazoratini va —fuqarolik nazoratini tushunchalari o'rtasidagi tafovut xuddi mana shu o'rinda ko'rinadi. Fuqarolik nazoratini hech bir jamoat birlashmasiga a'zo bo'lmagan fuqaro ham amalga oshirishi mumkin. Jamoatchilik nazoratini esa alohida fuqarolar emas, jamoat birlashmalari va ularning vakillari amalga oshiradi.

—Jamoatchilik nazoratini va —ijtimoiy nazoratini tushunchalari o'rtasidagi tafovut avvalo, shundaki, —ijtimoiy nazoratini tushunchasi mazmun doirasiga ko'ra —jamoatchilik nazoratini tushunchasidan kengroq. Bu tushuncha tarkibiga —jamoatchilik nazoratini tushunchasidan tashqari davlat nazorati va fuqarolik nazorati ham kiradi. Chunki ular ham mohiyatan ijtimoiy nazoratning ko'rinishlaridir.

Jamoatchilik nazoratiga turli-tuman ta'riflar berilgan. Jamoatchilik nazoratining asosiy xususiyatlarini qamrab oladigan quyidagicha ta'rifdan foydalanish o'rinli bo'ladi: **—Jamoatchilik nazorati** — jamoat birlashmalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini aniqlash va baholash bo'yicha yuritadigan faoliyat.

Hozircha mamlakatimizda —Jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonun qabul qilinmagan bo'lsa ham, shunday qonun loyihasi keng jamoatchilik muhokamasiga taqdim qilindi. Muhokama qilinayotgan Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagicha ta'riflanadi: —Jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagilardan iborat:

- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlash;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatida qonuniylikni ta'minlash;
- jamiyat manfaatlarini himoya qilish.

Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagicha tavsiflanadi: —Jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagilardan iborat:

- davlat organlari va jamiyatning o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimini ta'minlash;

- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlarga, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi va ularning ta'minlanishi ahvoli to'g'risida fuqarolarni xabardor qilish;

- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunga rioya qilmaslik holatlarini aniqlash va keng jamoatchilikni xabardor qilish, ularni jamoatchilik yordamida bartaraf etish, jamiyatda ijtimoiy adolat printsipini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash sohasida fuqarolik jamiyati institutlari va davlat organlarining hamkorligi.

Fuqarolik jamiyati institutlari o'z tashabbuslari bilan shakllanadigan va o'zini o'zi boshqaradigan institutlar hisoblanadi. Lekin ana shu o'zini o'zi boshqaradigan institutlar o'ziga o'xshash boshqa institutlar bilan mutanosib ravishda faoliyat yuritishlari uchun ular muayyan

darajada rivojlangan bo'lishlari kerak. Shuning uchun ham, fuqarolik jamiyati institutlari o'sha muayyan darajaga etgunlaricha ularga davlatning madadi zarur bo'ladi.

2014 yilda Konstitutsiyamizga kiritilgan o'zgarishlar jamoatchilik nazoratiga konstitutsiyaviy maqom berdi. **Konstitutsiyamizning 32-moddasi endi quyidagi** tahrirda bayon qilindi: —O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakiliari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.² Fuqarolarimizning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etishlari davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshirilishining Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yilishi jamoatchilik nazoratiga mamlakatimizda qanchalik katta ahamiyat berilayotganining belgisidir. Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq tarzda rivojlanib boradi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgan sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyatlar va istiqbollar paydo bo'ladi. Ikkinchi tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishiga olib keladi. Rivojlangan va keng quloq yoygan jamoatchilik nazoratini fuqarolik jamiyatisiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ham jamoatchilik nazoratisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Fuqarolik jamiyati jamoatchilik nazorati rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishining sababi shundaki, tom ma'nodagi samarali, mustaqil va xolis jamoatchilik nazoratini iqtisodiy va siyosiy jihatdan erkin fuqarolar va ularning birlashmalarigina amalga oshirishi mumkin. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va modernizatsiyalash sharoitida jamoatchilik nazorati mazmunida ana shunday o'zgarishlar o'z ifodasini topadi. Bu esa faoliyat sub'ekti bo'lgan har bir shaxs o'z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish bilan birga, boshqalardan, davlat hokimiyati organlaridan ularning zimmasidagi majburiyatlarni, vazifalarni bajarishlarini talab qilishi mumkinligini anglatadi.

Mamlakatning barqaror rivojlanishida jamiyat va shaxsning munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri bo'lgan davlat nazorati muhim rol o'ynaydi. Ayni paytda, jamiyat, undagi fuqarolik institutlari va barcha fuqarolar jamoatchilik nazorati orqali davlat va boshqaruv sub'ektlarining faoliyatini mavjud ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar, huquqiy andozalar yordamida nazorat qiladi. Jamoat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari bilan birga nazorat ishlarini olib borishlari va zarur hollarda davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib borishlari ham mumkin. Bu ikki vaziyatbir-birini inkor qilmaydi. Davlat boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining zarurligini buyuk allomalar va faylasuflar asoslab berishgan. *Masalan, Aristotel o'zining asarlarida xalqning mansabdor shaxslar va hukmdorlar ustidan nazoratini davlatning siyosiy baqarorligi hamda gullab-yashnashining eng muhim shartlaridan biri deb hisoblagan*³.

*Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida ham hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga so'zsiz buysunishlari zarurligi alohida ta'kidlanadi.*⁴

Sh.Monteske jamiyat hukumatsiz mavjud bo'la olmasligi, lekin mavjud qonunlar fuqarolarga hukumat faoliyati ustidan nazorat olib borish imkoniyati berishini ta'kidlaydi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yuboradi. Qonunda jamoatchilik nazoratining turlari, shakllari va subektlarini, nazorat predmetini, uni amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini, shuningdek, mazkur sohada amaldagi qonun hujjatlarini ijro etmagani uchun mansabdor shaxslarning javobgarligi shartligini belgilab qo'yish zarur.⁵

Davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiq-oshkoraligi jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratadi. Xuddi shuni hisobga olib, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish maqsadida Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini

ta'minlash to'g'risidagi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorni bajarish yuzasidan Samarqand va Buxoro viloyatlarida davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash bo'yicha eksperiment o'tkazildi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ikki yo'nalishda olib borilmoqda. Birinchidan, davlat o'zining bosh boshqaruv sub'ekti maqomini saqlagan holda jamoat tashkilotlari bilan aloqalarni yangi asosga o'tkazmoqda. Endi, davlat o'zining muayyan funksiyalarini jamoat tashkilotlariga o'tkazmoqda, bir qator vakolatlarini, huquq va resurslarni ularga bermoqda. Shu yo'l bilan davlat jamoat tashkilotlarining o'zini o'zi boshqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, jamiyat jamoat tashkilotlarini rivojlantirish orqali ularningulgan salohiyatlarini mamlakatni boshqarish yo'nalishida faollashtirmoqda.

Kontseptsiyada belgilangan tadbirlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik nazorati yordamida davlat organlariga xalaqit bermagan hoida davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga, korruptsiyaga qarshi salohiyatini oshirishga, fuqarolarga ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga katta yordam ko'rsatadi. Jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda huquqiy me'yorlar poydevor vazifasini bajaradi. Huquqiy me'yorlarning asos vazifasini bajarishi jamoatchilik nazoratining har bir qadami mavjud qonunlar asosida qo'yilishini taqozo etadi. Jamoatchilik nazoratining mohiyat jihatidan huquqiy nazorat ekani fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismi bo'lgan huquqiy davlatning mohiyatiga to'la mos keladi. Ayni paytda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, huquqiy davlatni yaratish yo'lida amalga oshirilayotgan jamoatchilik nazoratining o'zi ham mavjud qonuniy me'yorlarga asoslanishi lozim. Davlat organi o'zining nazorat funksiyalarini amalga oshirishda jamoatchilik nazorati sub'ektlaridan kelib tushadigan axborotdan foydalanadi, jamoatchilik nazorati esa, o'zining funksiyalarini ko'pincha tegishli davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshiradi. Ana shunday o'zaro bog'liqlik mamlakatimizda —Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash to'g'risidagi qonun loyihasini muhokama qilish jarayonida hamda mazkur qonun loyihasini hayotga tadbiriq qilish bo'yicha Buxoro va Samarqand viloyatlarida o'tkazilgan eksperiment davomida o'zining yorqin ifodasini topdi.

NNTlarning vujudga kelishi ob'ektiv voqelikning in'ikosi bo'lib, hatto eng rivojlangan demokratik mamlakatlarda ham davlat o'zining fuqarolariga o'z organlari va mansabdor shaxslarining suiiste'molliklardan xoli ekaniga to'la kafolat berolmaydi.

Demokratiya fenomenining yirik tadqiqotchilaridan bo'lgan Aleksis de Tokvil demokratik tuzumning mohiyati hukumatning hokimiyatini cheklashda, deb talqin qilgan edi. Insonning huquqini hukumat emas, birinchi navbatda, qonun, shaxsning o'zi va jamiyat himoya qilishi kerak. Demokratik jamiyatda jamoat birlashmalarining vujudga kelishi jamiyatni boshqarish qonunlaridan biri bo'libgina qolmay, mutlaq zaruriy qonun hamdir. De Tokvilning fikriga ko'ra, —Dunyodagi mamlakatlar orasida eng demokratik mamlakat fuqarolari maqsadga etishishda o'zaro maslahatlashish asosida ish ko'radigan va mazkur jamoaviy harakat usulini boshqalardan ko'ra ko'proq qo'llaydigan mamlakatdir⁶. Huquqni himoya qilish bo'yicha tuzilgan jamoat tashkilotlari barcha mamlakatlarni tezkor, samarali va kam sarf bilan inson huquqlari muammosini hal qilishga ko'maklashadigan va hokimiyat organlari suiiste'molliklaridan himoya qiladigan tashkilotlarga bo'lgan ehtiyojni ifodalaydi. Demokratik mamlakatlarda tuzilayotgan NNTlar bir qator umumiy funksiyalarga ega. Fuqarolarning talablarini ifodalash; so'z erkinligini ta'minlash; jamoatchilikni davlatni boshqarish va demokratik jarayonlarda ishtirok etishga safarbar qilish kabilar ana shunday funksiyalar jumlasiga kiradi..

XX asr oxiriga kelib bir qator muammolarni hal qilishda, xususan, inson huquqlarini himoya qilishda NNTlarning ishtirokini ta'minlash xalqaro-huquqiy jarayonning uzviy tarkibiy qismiga aylandi. BMT doirasida inson huquqlariga oid asosiy hujjatlarni tayyorlashni NNTlarning ishtirokisiz tasavvur qilish qiyin.

JAMOATCHILIK NAZORATI QUYIDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARGA EGA:

- u jamiyat va uning alohida institutlarini boshqarish, jamiyatning barcha a'zolari ehtiyojlari va manfaatlarini uyg'unlashtirish shakli sifatida namoyon bo'ladi;

- mamlakatdagi turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini uyg'unlashtirishda va bu manfaatlar o'rtasida nizolar kelib chiqishining oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.
- jamiyatdagi tezkor hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalarni bajarishda jamiyatning kuch-g'ayratini birlashtirish va muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi.
- jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlarning bajarilishini kafolatlaydigan vosita hisoblanadi.

DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI FAOLIYATI USTIDAN JAMOATCHILIK NAZORATINI OLIB BORUVCHI INSTITUTLAR JUMLASIGA QUYIDAGILARNI KIRITISH MUMKIN:

- mamlakatdagi turli ijtimoiy-madaniy hamda kasbiy guruhlarining manfaatlarini himoya qiluvchi siyosiy partiyalar. Saylovchilar saylov jarayonida u yoki bu partiyaga ovoz berar ekan, ijroiya hokimiyati organlari faoliyatini bivosita nazorat qiladi. Ayni paytda, ular ovoz bermagan partiyalarning faoliyatiga ishonchsizlik bildirgan hisoblanadi;
- mehnatkashlarning manfaatlarini taqdim va himoya qilish maqsadida tuzilgan kasaba uyushmalari;
- notijorat xarakterga ega bo'lgan jamoat tashkilotlari va uyushmalarining turli-tumanligi. Mazkur uyushma va tashkilotlar davlat hokimiyati organlari oidida fuqarolarning huquq va manfaatlarini taqdim qilish va himoya qilish maqsadida tuziladi;
- mamlakatda jamoat-davlat tuzilmalarining mavjudligi. Bunday tuzilmalar qatoriga turli vazirliklar va idoralar qoshida tashkil etilgan jamoatchilik kengashlari va uyushmalarini kiritish mumkin;
- mamlakat hududida jamoatchilik hokimiyatining quyi bo'g'ini hisoblanadigan o'zini o'zi boshqarish organlarining mavjudligi. O'zbekistonda ana shunday organlardan hisoblanadigan mahalla institutining faoliyati aholini o'zining ehtiyoj va manfaatlarini qondirish va himoya qilish maqsadida uyushtirishga yo'naltirilgan bo'ladi;

Ijtimoiy taraqqiyotning umumiy qonuniyatlaridan biri shundaki, jamiyat o'sib va rivojlanib borishi jarayonida oddiy xalq va hokimiyat o'rtasidagi bevosita aloqalar murakkablashib boradi. Masalan, qishloq joylarda har bir fuqaro qishloq oqsoqoli bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatiga ega. Shaharlarda, ayniqsa, katta shaharlarda istiqomat qiluvchi fuqarolar bunday imkoniyatga ega emas. Bunday shaharlarda har doim vositachilar paydo bo'ladiki, ular bir tomondan, xalqning ehtiyoj va kayfiyatini yuqori idoralarga etkazib tursa, ikkinchi tomondan, hokimiyat faoliyati to'g'risida aholiga axborot etkazib turadi. Ana shunday vositachilar jumlasiga ommaviy axborot vositalari, reklama va piar agentliklarini kiritish mumkin. *Shundan xulosa qilib aytish mumkinki, xalq va hokimiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ikki turli bo'lishi mumkin:*

1. Unchalik katta bo'lmagan ijtimoiy tizimlar uchun xos bo'lgan bevosita o'zaro ta'sir.

2. Shaharlar va umuman, katta ijtimoiy tizimlarda hokimiyat va aholi o'rtasida bivosita o'zaro ta'sir vujudga keladi. Bunda vositachilik vazifasini ommaviy axborot vositalari, PIAR va reklama agentliklari kabilar bajarishadi.

Fuqarolik jamiyati shakllanishida fuqarolik jamiyati barcha institutlarining o'zaro aloqadorlikda ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat hokimiyati organlarining aholi oldidagi barcha majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini nazorat qilishdan iborat. Mamlakatni modernizatsiyalash, korruptsiyaga qarshi kurash kuchaytirilayotgan hozirgi sharoitdajamoatchilik nazoratining roli beqiyos darajada ortadi. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish mamlakatda qonunchilikni ta'minlashning kafolati vazifasini bajaradi. Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati turli ko'rinish, shakl va usullar yordamida o'tkaziladi. Jamoatchilik nazorati turlari va shakllarini to'la va chuqur anglash uchun quyidagi holat va hodisalar haqida aniq tasavvurlar hosil qilish lozim:

- davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tushunchasining mazmun va mohiyatini tahlil qilish;
- jamoatchilik nazoratini tartibga solib turuvchi hujjatlarni tahlil qilish;

- fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazorati olib borishdagi amaliy faoliyatlarini tahlil qilish.

Jamoatchilik nazorati muayyan shakllarda olib boriladi. Jamoatchilik nazorati shakllari xilma xil bo'lib ularning asosiylari quyidagilar:

- jamoatchilik ekspertizasi; - jamoatchilik monitoringi;
- jamoatchilik tinglovi;
- jamoatchilik surishtiruv;
- jamoatchilik muhokamasi;
- jamoatchilik kuzatuv.

Jamoatchilik nazoratining hozirgi sharoitda bizning mamlakatimizda eng ko'p qo'llanayotgan shakllaridan biri jamoatchilik tinglovidir. Mazkur shakl ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan u yoki bu muammoni hal qilishda turli ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini o'zaro kelishtirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik tinglovi quyidagi maqsadlarni ko'zlab o'tkaziladi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan muammolarni aniqlash va muhokama qilish;
- mazkur muammoni hal qilishdan manfaatdor bo'lgan tomonlarni aniqlash;
- manfaatdor tomonlarning mazkur muammo bo'yicha mavqeini qayd qilish va barcha tomonlar uchun maqbul bo'ladigan qaror variantini ishlab chiqish.

Jamoatchilik tinglovi ishtirok etayotgan barcha tomonlarning o'z fikr va dalillarini bayon qilishini ko'zda tutadi. Bunda ular muhokama qilinayotgan masalaga aloqador bo'lgan hujjatlar bilan tanishib chiqadi.

Jamoatchilik tinglovining ishtirokchilari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- mazkur muammoni kun tartibiga qo'yishda tashabbus ko'rsatgan tomon (investor, tayyorlangan loyilia muailiflari);
- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining, ma'muriyat, davlat nazorat idoralarining vakillari;
- muhokama qilinayotgan masaladan manfaatdor bo'lgan jamoatchilik, shu jumladan, jamoat tashkilotlarining vakillari.

Jamoatchilik tinglovini tashkil etish va o'tkazishga mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat tashkilotlari va birlashmalarining vakillari jalb etilishi lozim.

Jamoatchilik tinglovining ob'ekti jamiyatda vujudga kelgan muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan loyilia bo'lishi mumkin. Mabodo, loyilia tarkibida yopiq ma'lumotlar mavjud bo'lsa, loyilia muailiflari jamoat tinglovi uchun alohida ma'ruza tayyorlashadi. Shu bilan birga, muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan hujjatning qisqacha mazmuni ko'pchilik uchun tushunarli bo'lgan sodda tilda tayyorlangan bo'lishi zarur.

Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratining eng ko'p tarqalgan ko'rinishlaridan biri tuman va shaharlarda mahalliy hokimiyat organlari rahbarlari, xususan hokimlarning hudud aholisi oldida muayyan davr (chorak, yarim yil yoki yil) davomida rejalarning qanday bajarilayotgani to'g'risida axborot berishidir. Bunda hokimdan tashqari hududdagi aholiga xizmat ko'rsatadigan barcha tashkilot va muassasalarning rahbarlari hozir bo'lishadi. Tinglov davomida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda yo'l qo'yilgan kamchiliklar, rejadan orqada qolish, ko'rsatilayotgan xizmatlarning to'laligi va sifati singari masalalar ham muhokama qilinadi. Bunday tinglovlar mamlakatimizdagi barcha hududlarda an'ana tusini oldi.

Jamoatchilik tinglovi yakunlari bo'yicha tashkilotchi quyidagi vazifalarni bajarishi zarur:

- qaror loyiliasi bo'yicha tayyorlangan hujjatga tinglov jarayonida bildirilgan taklif va mulohazalar asosida tegishli o'zgarishlar kiritish; - jamoatchilik tinglovi natijalarini hujjatlashtirish.

Jamoat tinglovining asosiy hujjatlari quyidagilar: muhokama qilinayotgan loyiha, berilgan savollar hamda takliflar, ularga berilgan javoblar; jamoatchilik tinglovining bayonnomasi; tomonlarning kelishmovchiligi qayd etilgan yakuniy hujjat; loyihaga tinglov natijasida kiritilgan o'zgarishlar ro'yxati.

Jamoat tinglovining yakunlovchi hujjatini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilish tavsiya etiladi

Jamoatchilik tinglovi muammoga ekspertlarni jalb qilish, tinglov haqida ommaviy axborot vositalarida e'lon berish, jamoatchilik tinglovini o'tkazadigan joyni ijaraga olish kabi moliyaviy mablag'larni talab etadigan masalalar bilan bog'liq. Odatda, tegishli moliyaviy mablag' bu muammoni hal qilishdan manfaatdor tomon va hal qilish uchun buyurtma bergan buyurtmachi yoki investor tomonidan qoplanadi. Shuningdek, qo'shimcha mablag'lar (xayriya mablag'lari, jamoat tashkilotlari a'zolaridan tushgan badallar) ham jalb qilinishi mumkin.

Jamoatchilik ekspertizasi. —Ekspertizal tushunchasi muayyan masalani mutaxassislar tomonidan o'rganish va u haqda xulosalar berishni anglatadi. Ijtimoiy sohada shunday masala va muammolar mavjudki, ularni o'rganish va tadqiq qilish muayyan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bu qiyinchiliklar o'rganilayotgan masala va muammoning murakkabligi tufayli vujudga keladi. Shuning uchun ham, jamiyatda ekspertiza qilishga katta ehtiyoj mavjud.

Ekspertiza qilish, ko'pincha, biror bir hujjat, loyiha, bajarilgan ish natijalari haqida xulosa berishni anglatadi. Ijtimoiy ekspertiza mutaxassis (ekspert)lar tomonidan ob'ektning holatini tashxislash, uning haqidagi axborot to'g'riligi va ishonchliligini aniqlash, uning keyingi tadrijini, shuningdek, boshqa ob'ektlarga ta'sirini prognozlash hamda qaror qabul qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladigan tadqiqotdir.

EKSPERTIZA, JUMLADAN, JAMOATCHILIK EKSPERTIZASI TO'RT FUNKTSIYANI BAJARADI:

1. Diagnostik funktsiya. Mazkur funktsiya o'rganilayotgan ob'ektning holatini aniqlashni ifodalaydi.

2. Axborot-nazorat funktsiyasi. Mazkur funktsiya ob'ekt va uning atrofidagi muhit haqidagi axborotni o'rganish, uning to'g'riligiva ishonchliligini aniqlash. Agar axborotda noaniqlik va noto'g'ri ma'lumotlar bo'lsa, ularga tegishli tuzatishlar kiritishni bildiradi.

3. Prognostik funktsiya. Mazkur funktsiya o'rganilayotgan ob'ektning yaqin, o'rta va uzoq istiqbolda qanday holatga o'tish ehtimolini aniqlashni bildiradi.

4. Loyihalash funktsiyasi. Mazkur funktsiya o'rganilayotgan ob'ektning ekspertiza qilish natijalarini ijtimoiy loyihalash va qarorlar qabul qilishda qo'llashni nazarda tutadi.

Jamoatchilik ekspertizasining ob'ektlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati, ijtimoiy institut va jarayonlar, kontseptsiyalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'lishi mumkin. Jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish lozim bo'lgan ob'ektlarning barchasini sanab o'tish juda ko'p vaqt talab qiladi. Umumlashtirib aytganda, jamoatchilik ekspertizasining ob'ekti davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining qonunlarga mosligi yoki mos emasligidan tashqari, ijtimoiy, siyosiy ahamiyatga molik barcha faoliyat va jarayonlar bo'lishi mumkin. Lekin jahondagi mamlakatlar o'z taraqqiyotining turli bosqichlaridagi ehtiyojlaridan kelib chiqib jamoatchilik nazoratining turli qirralari yoki ob'ektlariga oid qonunlar qabul qilishi mumkin. Jamiyat, ijtimoiy guruh yoki alohida shaxslar hayoti va faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan har qanday hujjat va qarorlar ekspertizadan o'tkazilishi mumkin.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari qabul qilgan yoki qabul qilmoqchi bo'lgan qarorlar quyidagi hollarda ekspertizadan o'tkazilishi tavsiya etiladi:

-qabul qilingan yoki qilinayotgan qarorlarning aholi hayot faoliyatiga va turmush darajasiga o'tkazadigan ta'siri miqyosini aniqlash zarur bo'lganda;

-qabul qilingan qarorni amalga oshirishning oqibatlari turli ijtimoiy guruhlar, turli hududlar hayotida vujudga keltiradigan oqibatlari qay darajada turli-tuman bo'lishi mumkinligini aniqlash zarur bo'lganda;

-qabul qilingan qaror va hujjatlar to'g'risida turli-tuman, birbiriga zid fikrlar mavjud bo'lganda;

-qabul qilingan yoki tayyorlangan qaror etarli asoslanmaganda. Uning ijobiy va salbiy oqibatlari qanday bo'lishi aniq bo'lmaganda;

-qaror qabul qilayotgan organ mazkur qarorning oqibatlarini bashorat qilishga ehtiyoj sezganda;

-bir-biriga zid bo'lgan qaror variantlari mavjud bo'lganda.

Bizning mamlakatimizda jamoatchilik nazorati bo'yicha tayyorlangan qonun loyihasi bo'yicha o'tkaziladigan jamoatchilik ekspertizasining maqsadi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini, shuningdek, mazkur qarorlar fuqarolar manfaatlariga hamda jamoatchilik fikriga qay darajada mosligini aniqlashdan iborat.

Jamoatchilik ekspertisasi murakkab jarayon bo'lganligi tufayli, uning ob'ektivligi va xolisligiga erishishning asosiy yo'li ekspertlarning hamkorlikda ish olib borishidir.

Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli. Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli dastlab atrof-muhitdagi o'zgarishlarni o'rganishda qo'llangan. Masalan, O'zbekistonda nazoratning monitoring shakli Orolbo'yi mintaqasida bir qator holat va ko'rsatkichlarni kuzatish maqsadida o'tkazilgan. Jamoatchilik nazoratiga ekologiya sohasidan kirib kelgan mazkur usul, keyinchalik, jamiyat hayotining boshqa sohalarida ham qo'llana boshladi.

Mamlakatni modernizatsiyalash jarayonida mavjud muammolarni hal qilish yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Lekin, vujudga kelayotgan yangi muammolar taraqqiyotning yangi, yuqoriroq bosqichida, shu bosqichning talablariga mos ravishda hal qilinadi. Ana shunday muammolarni samarali hal qilish uchun jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tadrijini muntazam tahlil qilish zarurati vujudga keladi. Ana shunday tahlil talablariga jamoatchilik monitoringi to'la javob beradi. Ijtimoiy munosabatlar tadrijini tashxis qilish va bashorat qilish vazifasini bajaruvchi jamoatchilik monitoringi, ayni paytda, mazkur jarayonlarni boshqarish bo'yicha tezkor axborot olish imkonini ham beradi.

Jamoatchilik monitoringining boshqa tadqiqot usullaridan afzailigi shundaki, uning yordamida ijtimoiy ko'rsatkichlarning keng doirasi bo'yicha olinadigan ma'lumotlarni muntazam to'ldirib va uyg'unlashtirib borish imkoni paydo bo'ladi. Axborotlarni ana shunday to'ldirish va uyg'unlashtirish asosida muntazam yangilanib turuvchi axborot banki yaratiladi. Ayni mana shu afzailigi jamoatchilik monitoringining keng tarqalishi uchun asos yaratmoqda.

Jamoatchilik monitoringi jamoatchilik faoliligining yangi shakli bo'lib, muayyan tizimlar to'g'risida muntazam va ilgarilab boruvchi axborot olish imkonini beradi. Olingan axborotlarda tizimning holati monitoring ko'rsatkichlari yordamida ifodalanadi. Monitoring ko'rsatkichlari komplekslik va integrativlik mezonlari asosida shakllanadi. Komplekslik tushunchasi tizimning turli tarkibiy qismlari to'g'risida axborot olishni anglatadi, integrativlik mezoni olinayotgan axborotning o'sha tarkibiy qismlari o'zaro ta'sirini ifodalashni ta'minlaydi. Mazkur axborotlar tizimdagi miqdoriy va sifat o'zgarishlarni o'zaro aloqadorlikda ifodalaydi.

—Monitoringning tushunchasi muayyan ob'ektlarning holati to'g'risida maxsus tashkil etilgan tizimli kuzatishni anglatadi. Masalan, atrof-muhitni monitoring qilish tabiatdagi ob'ektlarning holati va ulardagi o'zgarishlarni kuzatishni anglatadi.

Jamoatchilik monitoringi nodavlat notijorat tashkilotlar va umuman, fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan davlat hokimiyati organlari faoliyatining amaldagi qonunchilikka mos yoki mos emasligini nazorat qilish maqsadida amalga oshiriladi. Jamoatchilik monitoringi davlat hokimiyati organlari faoliyatiga baho berish bilan birga, zarur bo'lgan hollarda ularni korrektsiya qilish imkonini ham yaratadi.

Jamoatchilik monitoringi quyidagi tamoyilarga asoslanib o'tkaziladi:

-tizimlilik va xolislik;

-qonuniylik va ochiqlik;

-olinayotgan ma'lumotlarning ishonchliligi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning maqsadi mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunday tavsiyalar monitoring natijalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish asosida qabul qilinadi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazish texnologiyasi o'zaro bog'liq va muayyan ketma-ketlikda tashkil etilgan harakatlar yig'indisi bo'lib, ularni

amalga oshirish manfaatdor shaxs va tashkilotlarga, birinchi navbatda, nodavlat notijorat tashkilotlarga ijtimoiy ahamiyatga molik mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bunday ishtirok aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlarning sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Jamoatchilik monitoringi bir necha usullardan foydalanib o'tkaziladi. Bunday usullar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: statistik tahlil; byudjet tahlil; huquqiy tahlil; so'rovnomalar; intervyu.

Monitoring o'tkazish dasturimuammoli vaziyatni tavsiflashni ham qamrab oladi. Monitoring ana shu vaziyatni statistik ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalarida chop etilgan ma'lumotlar, shuningdek, boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilishni nazarda tutadi. Ana shunday tahlil asosida ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarning mazmuni, maqsadga yo'naltirilganligi muammoni hal qilish uchun belgilangan tadbirlarning etarli yoki etarli emasligi, asoslanganligi, amalga oshirish mexanizmlari mavjudligi, jamoatchilik fikri hisobga olingani yoki olinmaganligi, uni tuzishda jamoatchilikning ishtirok etish darajasi baholanadi.

Jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning tashkiliy shakli tashabbuskor tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan loyiha hisoblanadi. Loyihada jamoatchilik monitoringini tashkil qilishning asosiy bosqichlari ifodalangan bo'ladi: tayyorgarlik ko'rish bosqichi, jamoatchilik monitoringi bo'yicha tadbirlarni tashkil qilish bosqichi, yakunlovchi bosqich.

Jamoatchilik muhokamasi. Jamoatchilik muhokamasi ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlarning loyihalari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining qaror, buyruq va farmoyishlari, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hujjat va materiallarni tahlil qilishga bag'ishlanadi. Amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'yicha jamoatchilik muhokamasi ularga o'zgarishlar kiritish, yoki ularni yangi tahrirda qabul qilish zarur bo'lgan hollarda jamoatchilik fikri hisobga olinishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qabul qillnadigan qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish odat tusiga kirdi. Milliy ong va milliy ma'naviyatning tiklanishi va rivojlanishi natijasida qonunlardan tashqari, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hodisalarni muhokama qilish ham ijtimoiy amaliyotda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Oliy Majlis fuqarolarning vakillik organi sifatida mamlakat hayotida muhim rol o'ynaydi. Shunday bo'lsa ham, Qonunchilik Palatasi hamda Senat a'zolari qonunlarning sifatli bo'lishi hamdaijtimoiy hayotda o'z o'rnini egallashini ta'minlash uchun, ularning loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazishga ehtiyoj sezadilar. Bundan tashqari, qonunlar legitimlikka ega bo'lishi uchun, keng xalq ommasini ularning muhokamasiga jalb qilish zarur bo'ladi.

Qonunlarning loyihalari bo'yicha loyiha mavzusi bo'yicha mutaxassis bo'lgan ekspertlar jalb qillnadi. Ayni paytda, qonunlarni qabul qilishda ekspertlardan tashqari, turli maqsadli guruhlarga murojaat qilish ham zarur bo'ladi. Bunday maqsadli guruhlarga mazkur qonunning qabul qilinishidan manfaatdor bo'lgan tomonlarni kiritish mumkin. Masalan, chorvachilikni rivojlantirishga oid qonun qabul qilinmoqchi bo'lsa, uning loyihasi muhokamasiga, birinchi navbatda, chorvadorlarning vakillari jalb qillinishi kerak. Bundan tashqari, chorva hayvonlariga em-xashak etkazib beruvchi dehqonlar, omuxta em etkazib beruvchi sanoat vakillarini ham jalb qilish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, chorvachilik mahsulotlarini iste'mol qiluvchi keng xalq ommasi vakillari ham ishtirok etishi shart bo'ladi. Mana shu bir qonun loyihasini muhokama qilishga jalb qillanganlar orasida bir necha maqsadli guruh vakillarini ko'rish mumkin. Sanab o'tilgan guruhlardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishga mamlakatimizdagi ijroiya va qonun chiqarish organlarining, shuningdek, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakillarini ham jalb etish maqsadga muvofiq. Bulardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishda fuqarolik jamiyatlari institutlari (kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, iste'molchilarning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar, huquqni himoya qiluvchi tashkilotlar, yoshlar tashkilotlarining vakillari ham) ishtirok etishi zarur bo'ladi. Sanab

o'tilganlardan tashqari, mamlakatdagi har bir fuqaro qonun muhokamasida ishtirok etishi mumkin.

Jamoatchilik muhokamasi o'z mohiyatiga ko'ra, ijtimoiy-siyosiy jarayon bo'lib, davlat boshqaruvida siyosiy qadriyatlarni, ya'ni fuqarolarning siyosatni ishlab chiqishdagi ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Davlat boshqaruvi uchun siyosiy qadriyatlardan tashqari, huquqiy qadriyatlar ham xos bo'lib, ular siyosiy qarorlar qabul qilish chegaralarini belgilab beradi, alohida fuqarolarning va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquqlarini himoya qiladi. Qarorlar qabul qilishda siyosiy va huquqiy qadriyatlardan tashqari, boshqaruv qadriyatlari ham mavjud bo'lib, ular qonunlarni amalga tadbqiq qilish jarayonida namoyon bo'ladi. Huquqiy qadriyatlar jumlasiga huquqning ustuvorligi, tenglik kabilar kirsqa, boshqaruv qadriyatlariga boshqaruv organlari faoliyatining samaradorligi, optimailigi kabilarni kiritish mumkin.

Jamoatchilik muhokamasini o'tkazishda ishtirokchilar oidindan ro'yxatdan o'tishlari, xulq-atvor qoidalariga hamda jamoatchilik muhokamasini o'tkazish reglamentiga amal qilishlari shart.

Muhokama qilinayotgan loyihani ko'rib chiqayotgan davlat hokimiyati organi yoki mahailiy o'zini-o'zi boshqarish organi jamoatchilik muhokamasi tashkilotchisini mazkur tavsiyalarni ko'rib chiqish muddati va tartibi to'g'risida oidindan xabardor qilishi shart.

Jamoatchilik surishtiruvi. Jamoatchilik surishtiruvi keng jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan va kam o'rganilgan, ayni paytda, jamoatchilik qiziqishini uyg'otgan muammoni atroflicha va batafsil tadqiq etish maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilikning qiziqishini uyg'otadigan masalalar jumlasiga jinoyatchilikni fosh etish yoki oldini olish, jamoat tartibini buzish, korruptsiya va adolatsizlikni fosh etish, odamlarning salomatligi va xavfsizligini himoya qilish, ijtimoiy muhim masalalar bo'yicha etarli ma'lumot asosida qarorlar qabul qilinishi uchun zarur bo'lgan axborotni ommalashtirish kabilarni kiritish mumkin.

Jamoatchilik surishtiruvning ob'ekti ko'pchilikni qiziqtirgan har qanday hodisa, voqea yoki tamoyil bo'lishi mumkin.

Boshlangan surishtiruvlarda mazkur muammoga qiziqqan jamoat tashkilotining har qanday a'zosi ishtirok etishi mumkin. Jamoatchilik surishtiruvini boshlagan jamoat tashkiloti jamoatchilik surishtiruvning etakchisi mavqeiga ega bo'ladi. Etakchi surishtiruvga foyda keltirishi mumkin bo'lgan mutaxasis va shaxslarni jalb etishi mumkin. Shu bilan birga, etakchi surishtiruvning har qanday bosqichida har qanday ishtirokchini surishtiruvdan chetlashtirishi mumkin. Bunda u chetlashtirishning sabablarini bayon qilishi lozim.

Etakchi tashkilotning qarorisiz masalani muhokama bosqichiga olib chiqishi mumkin emas. Shuning uchun masalani keyingi bosqichga olib chiqishdan avval etakchi avvalgi bosqichda barcha vazifalar bajarilganiga ishonch hosil qilishi lozim.

Surishtiruvning barcha bosqichlarini yopiq rejimda o'tkazish tavsiya etiladi. Bu esa, surishtiruv doirasidagi barcha masalalar, tahiiliar, tortishuvlar va boshqa materiallar faqatgina surishtiruv ishtirokchilariga ma'lum qilinishini anglatadi. Bundaycheklash oxirigacha tekshirilmagan axborot va materiallartarqab ketishining oldini olish maqsadida amalga oshiriladi. Biroq, surishtiruv jarayonida shunday vaziyat ham vujudga kelishi mumkinki, unda surishtiruv olib borilayotganiga jamoatchilikning e'tiborini tortish zarur bo'lib qoladi. Bunday hollarda surishtiruvga yangi odamlar, yangi ekspertlar va jurnalistlarni jalb qilishga to'g'ri keladi.

Surishtiruvning yakunlari bo'yicha tayyorlangan hujjat jamoatchilik muhokamasiga olib chiqiladi. Muhokama jarayonida biidirilgan taklif, mulohaza va e'tirozlar yakunlovchi hujjatda aks ettiriladi. Yakunlovchi hujjat ko'pchilik ovoz bilan ma'qullangandan keyin, u jamoatchilikka etkazilishi, ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati , huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.

3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.

4. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.O'zbekiston 2017.104 b

5. Sharifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003

6. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston, 2010

7. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapes, 2015

13-MAVZU. IJTIMOYIY SHERIKLIK.

Reja.

1. Ijtimoiy sheriklik-etuklik mezoni.

2. Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari.

Ijtimoiy sheriklik g'oyasi ijtimoiy va siyosiy sohada insoniyat kashf qilgan eng buyuk ixtirolardan biridir. Insoniyat ijtimoiy sheriklikning zurligini anglab etishi uchun ko'p asrlar kerak bo'ldi. Bu jarayonda uzoq davom etgan konfrontatsiyani, murossasiz kurashlarni, keskin ijtimoiy nizolarni boshdan kechirishga to'g'ri keldi.

—**Ijtimoiy sheriklik tushunchasi ijtimoiy fanlarga kirib kelganiga ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Bu tushuncha dastavval mehnat munosabatlari doirasida va ularni tartibga solish maqsadida yaratildi. Kapital bilan mehnat, ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar o'rtasidagi munosabatlar asrlar davomida rivojlanib kelayotgan bo'lsa ham, ularni tartibga soladigan ijtimoiy sheriklikning zarurligi va mumkinligini XIX asrning oxirlari-XX asr boshlariga kelibgina anglay boshlandi. Bu davrgacha ijtimoiy mehnat jarayonlaridagi ziddiyatlar goh pasayib, goh kuchayib davom etaverdi. Bu ziddiyatlar ijtimoiy munosabatlarning negizini tashkil etuvchi munosabatlar, ya'ni ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar manfaatlarining mos kelmasligi natijasida vujudga kelgan edi. Ijtimoiy sheriklik ijtimoiy va siyosiy sohada insoniyat kashf qilgan eng buyuk ixtiro sifatida XX asrda maydonga keldi. Ungacha ham odamlar orasida sheriklik munosabatlari mavjud bo'lgan. Bunday munosabatlar minglab yillardan buyon davom etib keladi. Sheriklikning kurtaklari hatto yuqori darajada rivojlangan hayvonlar, masalan bo'rilar, arslonlar, sirtlonlar va Afrikadagi sirtlonsimon itlar galalarida ham ko'zga tashlanadi. Muvaffaqiyatga erishish uchun bu hayvonlarning har biri ov jarayonida o'zlarining hatti –harakatini sheriklarining hatti-harakatlari bilan moslashtirib amalga oshiradi. Bu sheriklikning kurtaklari va ibtidoiy ko'rinishlari edi.**

Ijtimoiy sheriklikning XX asrgacha jamiyatda mavjud bo'lgan sheriklikdan asosiy farqi shundaki, avvallari sheriklik alohida shaxslar, nari borsa, kichik guruhlar o'rtasidagi sheriklikdan iborat edi. Masalan, bir jamoada mehnat qilayotganlar, bir kasb egalari, qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar, tanish-bilishlar biror yumushni bajarishda bir-birlari bilan sheriklik qilari edi. Sheriklikning bu ko'rinishi hozir ham davom etib kelmoqda.

Ijtimoiy sheriklik sheriklikning rivojlanishidagi yangi yuksak bosqichni ifodalaydi. Ijtimoiy sheriklik alohida shaxslar yoki kichik guruhlar emas, katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi sheriklikni bildiradi.

IBTIDOYIY JAMOA TUZUMI DAVRIDA HALI KATTA IJTIMOYIY GURUHIAR vujudga kelmagan edi. Jamiyat kichik guruhlar (oila va ibtidoiy gala)dan tashkil topgan bo'lib ularning orasida tez-tez ziddiyatlar paydo bo'lar edi. Bu ziddiyatlar asosan hudud va tirikchilik manbalarini talashish oqibatida yuz berar edi.

JAMIYATNING MANFAATLARI BIR-BIRIGA ZID bo'lgan katta ijtimoiy guruhlar: qullar va quldorlar sinfiga bo'linishi manfaatlar zidligini keskinlashtirib yubordi. Manfaatlar o'rtasidagi ziddiyatning keskinlashuvi manfaatlar poymol etilayotgan sinf-qullarning stixiyali chiqishlari isyon va qo'zolonlarga olib keldi. Bunday isyonlarni bostirish uchun quldorlar mirshabiar va armiya singari tuzilmalarni tashkil qildi. Quldorlar mafkurasi quldorlarning oliy

tabaqa ekanini asoslashga, odamlar o'rtasidagi mulkiy va huquqiy tengsizlikni ilohiy kuchlar irodasi bilan ifodalashga harakat qilar edi.

FEODALIZMGA O'TISH BILAN BOG'LIQ YANGI IJTIMOY guruhlar: feodallar va dehqonlar sinfining vujudga kelishi ular o'rtasidagi ziddiyatni shaklan biroz yumshatdi. Zamindorlar dehqonlarga anchagina yon bosishdi: ularga oila qurish, hosilning muayyan ulushini olish huquqi beriidi. Biroq zamindorlar mafkurasi feodallar, ular ichidagi tabaqalar: dvoryanlar, graf, markiz, gertsog va hokazolarning asilzodaligi, ular oliy irq vakillari ekani ma'budlar irodasi bilan belgilanganini asoslashga xizmat qilar edi. Dehqonlarning to'la tizim shakliga kelmagan mafkurasida esa adolatli podsho, mehribon zamindor to'g'risidagi orzu-umidlar ifodalanar edi. Ayni paytda bu mafkura beshafqat xo'jayinlarni qoralalar edi. Ko'rinib turganidek, quldorlar mafkurasi faqat quidorlar manfaatini, zamindorlar mafkurasi feodallar manfaatini ifoda va himoya qilar edi. Bu mafkuralar ezilayotgan muqobil sinflar: qullar va dehqonlar manfaatini mutlaqo o'ylamas edi.

KAPITALIZM DAVRIDA ISHCHILAR KAPITALISTLAR BILAN SHAKLAN TENG huquqlarga ega bo'lishdi. Ularning huquqiy holati va maishiy turmushi dehqonlarnikiga qaraganda shaklan ancha yuqori edi. Lekin ular ham tirikchilik qilish uchun o'zlarining kuch va qobiliyatlarini sarmoyadorlarga sotishga majbur edilar. Kapitalistik tuzumning dastlabki bosqichlarida ishchilar juda cheklangan miqdordagi shaxsiy mulkka ega edilar, ularning asosiy ko'pchiligi qashshoq turmush kechirar edi. Bunday holat jamiyatdagi ijtimoiy larzalarga barham bera olmasdi.

Ishchilar va dehqonlarning isyonlari yangi davrda ham davom etaverdi. Kapitalistlar mafkurasi sarmoyadorlarning manfaatini quidorlar va feodallar mafkurasi singari niqobsiz ifodalamas edi. Bu mafkura endi hukmron sinf manfaatini pardali tarzda himoya qila boshladi. Ya'ni endi kapitalistlarning boyligi ularning aqli zakovati, harakatchanligi, ishchanligi, topqirligi kabi sifatleri bilan izohlana boshlandi. Ishchilar ham aql-zakovatini ishga solsa, ishchan va topqir bo'lsa bemaol boyib ketishi mumkinligi targ'ib qilindi.

Kapitalizmning dastlabki bosqichlarida shakllanib ulgurmagan ishchilar mafkurasi keyinchalik tizim holiga kela boshladi. Ana shunday tizimlardan biri sotsialistik revolyutsiya nazariyasi edi. Bu mafkura go'yo ishchilar manfaatini aks ettirsa ham, muqobil sinf – kapitalistlarni faqatgina qoralab qolmay, ularni butunlay, tag-tomiri bilan yo'q qilishga chaqirar edi.

Ko'rinib turiptiki, ijtimoiy sinflarning mafkuralari faqat shu sinf manfaatlarini ko'zlab yaratilgan. Mafkuralarning sinfiy xususiyatga ega bo'lishi sinflar o'rtasidagi ziddiyatlarni yumshatmagan, balki bu ziddiyatlarning keskinlashuviga xizmat qilgan. Sinfiy manfaatlar o'rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashuvi ijtimoiy larzalarga olib kelgan. Birorta ham sinfiy mafkura muqobil sinf manfaatleri to'g'risida biroz bo'lsa ham bosh qotirmagan. Sotsialistik revolyutsiya nazariyasi ishchilar manfaatini ifodalovchi yagona haqiqiy nazariyalikka da'vo qilsa ham, aslida ishchilarning haqiqiy manfaatleri kapitalistlarni yo'q qilishda emas, ular bilan kelishuvga erishishda edi. Lekin u paytda taraqqiyotning mana shunday yo'li ham mavjudligi hali anglanmagan edi.

Fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish natijasida mehnat unumdorligining o'sishi va isyonlar kapitalistlarni biroz yon bosishga undadi. Ular ishchi aristokratiyasi, deb atalgan qatlamga biroz imtiyozlar berdilar. Lekin bu holat ham isyonlarga barham bera olmadi. Isyon va qo'zg'olonlar davom etaverdi. Ana shunday isyonlarning yuqori cho'qqilaridan biri Oktyabr to'ntarishi bo'ldi. Bu to'ntarish dohiylari ekspluatatsiya yo'q qilingan yangi sotsialistik tuzum qurilgani to'g'risida bong urishsa ham aslida ekspluatatsiya tugatilmadi. Kapitalizm davrida ishchilarni ekspluatatsiya qilish natijasida vujudga kelgan qo'shimcha qiymatni kapitalistlar o'zlashtirgan bo'lsa, endi ishchilar mehnati tufayli yaratilgan qo'shimcha qiymatni markaz, davlat va uning amaldorlari o'zlashtira boshladi.

Sotsialistik tuzum, deb atalgan tuzum aslida kapitalistik munosabatlarning yangi shakli-davlat kapitalizmi bo'lib chiqdi. Bu tuzum davrida ishchilarni ekspluatatsiya qilishdan tashqari, chekka o'lkalarni xomashyo bazasiga aylantirildi va shu shaklda milliy ekspluatatsiya ham

davom etaverdi. Eksploatatsiyaga qarshi noroziliklarni bostirish uchun kuchli repressiya apparati tashkil etildi. Buning oqibatida nafaqat alohida shaxslar, balki butun xalqlar qatag'onga uchradi. Bir qator xalqlarning o'z vatanlaridan deportatsiya qilinishi bunga misol bo'ladi. Lekin bu deportatsiya qilinmagan xalqlar emin-erkin yashaganini anglatmaydi. Ularning deportatsiya qilinmagani davlatning ularga nisbatan bag'rikengligi va yon bosishi emas, ularning o'z yurtlarida davlatga ko'proq manfaat keltirishi mumkinligi tufayli edi. Eksploatatsiyaga nisbatan noroziliklar o'tgan asrning 80-yiliariga kelib sanoat rivojlangan hududlarda zabastovka va stachkalar shaklida namoyon bo'ldi. Sanoati unchalik rivojlanmagan chekka hududlarda esa aholining noroziligi stixiyali tarzda miliatlararo to'qnashuvlar tarzida yuz berdi. Bizning yurtimizda ana shunday ziddiyatlarning tadriji ishonchli va ta'sirchan tarzda ochib berilgan.

Ijtimoiy nizolarni tizimli tahlil qilish bo'yicha dastlabki urinishlarni italiyalik davlat arbobi va nazariyotchi Nikkolo Makiavelli amalga oshirgan edi. U birinchilardan bo'tib nizolarning faqat vayronkor emas, balki yaratuvchilik funksiyalari ham mavjudligiga e'tibor qaratdi. Bunda u nizolarga to'g'ri ta'sir o'tkazish zarurligini ta'kidladi. Uning fikriga ko'ra bunday vazifani davlat bajarishi lozim edi.

Ijtimoiy mehnat munosabatlari tizimini birinchilardan bo'lib angliyalik Frensis Bekon nazariy tahlil qildi. U ijtimoiy tabaqalarning fikrlarini mensimaslik, boshqaruv jarayonidagi xatoliklar, mish-mishlar va g'iybatlarning tarqalishi jamiyatdagi nizolarning paydo bo'lishiga olib kelishini dalillar bilan ko'rsatib berdi.

Odamlar o'rtasida ijtimoiy shartnoma tuzish zarurligi g'oyasi Tomas Gobbsning asarlarida bayon qilindi. Mazkur shartnoma jamiyatning o'zini o'zi himoya qilishi hamda xususiy mulkning abadiy bo'lishiga xizmat qiladi. Uning —Leviafan, —Fuqarolar haqidagi ta'limotning falsafiy elementlarini asarlarida ijtimoiy shartnomaga erishish zarurligi asoslab berilgan. Bunday shartnoma umumiy kelishuv hamda xususiy mulkning xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Yangi davrga kelib ma'rifatparvar faylasuf Jan-Jak Russoning ijtimoiy shartnoma to'g'risidagi g'oyalari keng tarqaldi. Uning asarlarida ijtimoiy shartnoma odamlar o'rtasida yo'qotilgan ijtimoiy munosabatlarning uyg'unligini, o'zaro kelishuv va tinchlikka intilishni qayta tiklaydi.

Yollanma ishchi va ish beruvchi kapitalist o'rtasidagi o'zaro munosabatlar Adam Smit asarlarida ilk bor tahlil qilindi. Xo'jalik yuritishning asosiy maqsadi foyda olish ekanini e'tirof etar ekan, u erkin raqobat, xususiy mulk humronligi, savdo-sotiq erkinligi, davlatning iqtisodiyotga aralashmasligi iqtisodiy hayotning —tabiiy tartibil degan xulosaga keldi. Uning fikriga ko'ra, yollanma ishchilar va kapitalistlar o'rtasidagi o'zaro kurash jamiyatning rivojlanib borishi manbai, raqobat esa insoniyat uchun farovonlik keltiruvchi hodisadir.

Nemis faylasuflari Leybnits va Immanuil Kant fikriga ko'ra odamlar o'rtasidagi murosa va tinchlik ijtimoiy-iqtisodiy hayotda shartnoma va kompromissga erishish asosida ta'minlanishi lozim. Tovar ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro mahsulot almashish g'oyasi hamda turli ijtimoiy kuchlar o'rtasidagi kurash muammolarini Per Jozef Prudon tomonidan tadqiq qilindi.

Frantsiyalik olim Lui Ogyust Blanki kapitalistik jamiyatni tanqid qilar ekan tarixiy taraqqiyotni ma'rifatning tarqalishi va shu asosda madaniy-ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi sifatida talqin qildi. Ijtimoiy sheriklikning nazariy kontseptual asoslari ijtimoiy harakat nazariyasi, ijtimoiy birdamlik, ijtimoiy kelishuv, ijtimoiy jipslik to'g'risidagi g'oyalar asosida shakllandi.

M. Veber fikriga ko'ra an'anaviy harakat tahlil qilish hamda oqilona tanqid qilish mumkin bo'lmagan madaniy an'analarda mustahkamlangan xulq-atvor namunasidir. Harakatning mazkur tipi ahamiyati odamlarning kundalik xulq-atvori ko'pincha ana shu tarzda yuz berishi bilan belgilanadi. Bunday harakatlarda hal qiluvchi rolni urf-odatlar, turli darajada anglangan odatlarga sadoqat o'ynaydi.

Ijtimoiy harakat nazariyasi amerikalik sotsiolog Parsons tomonidan tadqiq etildi. U sub'ektlarning o'zaro ta'siri mexanizmlarini tadqiq qildi. Bunda u ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan me'yorlar, xulq-atvor andozalari faoliyatning ichki motivlariga aylanishi jarayoniga alohida ahamiyat berdi. Muvozanat, konsensus, ijtimoiy tizimning me'yoriy holatidagi eng

muhim belgilar ekaniga e'tibor qaratar ekan T.Parsons ana shu holatni nazorat qilish va tartibga solish jarayonlariga katta e'tibor berdi. Uning fikricha, aynan ana shu jaryonlar jamiyatni ko'ngilsiz nizolardan himoya qiladi. Uning tadqiqotlarida konsensus muammosi o'zaro kelishilgan harakat yo'llarini izlash bilan bevosita bog'liq tarzda tadqiq etiladi. Bunday o'zaro ta'sir sheriklarning o'zaro ekspektatsiyalariga, ya'ni bir-birlaridan kutayotgan harakatlar va natijalarga asoslanadi.

Ijtimoiy sheriklikning nazariy va tashkiliy asoslaridan biri bo'lgan konsensusni nemis sotsiologi Yu.Xabermas demokratiyaning muqobili sifatida talqin qiladi. Uning talqinida demokratik usul jamoa va jamiyatni ikkiga: ko'pchilik va ozchilikka bo'lib qo'yadi. Konsensus esa bo'lingan jamoa va jamiyatni birlashtiradi. Bunga u hal qilinayogan muammoga nisbatan ko'pchilikning fikrini aniqlash yo'li bilan emas, barcha tomonlar qarshi bo'lmagan echimni topish yo'li bilan erishadi. Konsensusga erishish uchun manfaatlari va yondashuvlari bir-biriga unchalik mos kelmayotgan tomonlar hech bir tomon qarshi bo'lmagan echimni topishga harakat qilishlari va topishlari kerak.

Konsensus mohiyatan kelishuvni bildiradi. Lekin uning XX asrgacha mavjud bo'lgan kelishuvlardan farqi shundaki, u kelishuvga erishishning yangi samarali amaliyotini yaratdi. Unga ko'ra manfaatlari bir-biriga mos kelmaydigan tomonlar o'zaro munosabat va muzokaraga kirishar ekan, ular avvalo bir-birlariga yon bosishlari kerak. Qolaversa, ular barchani qoniqtiradigan, hech bo'lmaganda hech qaysi tomonda qarshilik uyg'otmaydigan echimni topishga harakat qilishlari va topishlari lozim. Bunday echimning topilishi konsensusga erishganlikni bildiradi.

Ijtimoiy sheriklik tarixi va tadrijini qisqacha ko'rib o'tish shundan guvohlik beradiki, ungacha mavjud bo'lgan barcha nazariya va mafkuralar faqat u yoki bu sinf, ijtimoiy guruh manfaatlarini ifodalagan. Ijtimoiy sheriklik nazariyasi munosabatga kirishuvchi barcha ijtimoiy guruhlar manfaatini uyg'unlashtirilgandagina jamiyatda totuvlik va ijtimoiy barqarorlik vujudga kelishi mumkinligini asoslaydi. Shuning uchun bu nazariya u yoki bu sinf nazariyasi emas, o'zaro munosabatlarga kirishayotgan barcha ijtimoiy guruhlar manfaatlarini uyg'unlashtirish orqali ifodalaydigan nazariya hisoblanadi. Ijtimoiy guruhlar manfaatlarini uyg'unlashtirish fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishning muhim sharti va asosi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik jarayonida o'zaro ta'sirning eng muhim belgilaridan biri konsensusga yo'naltirilganlikdir. Bu belgi ijtimoiy sub'ektlarning maqsadlari va manfaatlarini mavqelarni o'zaro yaqinlashtirish orqali ro'yobga chiqarishni nazarda tutadi. Bu jarayon tomonlarning bosim o'tkazishga moyilligini inkor qiladi. Tomonlardan birining bosim o'tkazishga intilishi bir zumda ijtimoiy sheriklikni yo'q qilib uni o'zaro kurashga aylantiradi.

Ijtimoiy sheriklikning juda muhim belgilaridan biri erkin fikr almashishning kafolatlanganligi, tomonlar o'zining me'yoriy qadriyatli tizimlarini erkin taqdim qila olishi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik nazariyasi nizolar muammosi bilan chambarchas bog'liq holda vujudga keladi. Chunki ijtimoiy sheriklik nizolarni hal qilish jarayonida vujudga keladi va nizolarni hal qilish uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy sheriklik nizolar tufayli yuzaga keladi, nizolardan o'sib chiqadi. Bu jarayon nizolarni boshqarish hamda manfaatlarini kelishtirish asosida hal qilishga intilish bosqichida, shuningdek, kompromissga, konsensusga intilish bosqichida yuz beradi.

Ijtimoiy sheriklikning jamiyat hayotiga keng tadbiiq etilishi o'zo'zidan avtomatik tarzda yuz beradigan hodisa bo'lmay, atroflicha va puxta o'ylab amalga oshiriladigan siyosat natijasidir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma'naviy islohotlarning negizida yotgan besh tamoyil ijtimoiy sheriklikning jamiyat hayotida iidiz otishi uchun sharoit yaratdi.

Ijtimoiy sheriklik turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlarning manfaatlarini maksimal darajada hisobga olish, muvofiqlashtirish va imkon boricha to'laroq ro'yobga chiqarishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy sheriklik mohiyat e'tibori bilan jamiyatda konsensus va osoyishtalik o'rnatilishiga, shuningdek, turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlar o'rtasidagi tarangliklarni yumshatishga, turli

darajadagi hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida siyosiy birdamlikni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Har qanday mamlakat hududida aholining ko'pchiligi manfaatlarini ko'zlaydigan adolatli ijtimoiy tartibotlarni joriy etish faqatgina davlat organlarining ishi emas. Jahon tarixi guvohlik berishicha, ijtimoiy nizolarni alohida holda davlat ham, oila ham, bozor munosabatlari ham hal etolmaydi. Faqatgina ijtimoiy sheriklik, ya'ni ijtimoiy-siyosiy maydondagi turli kuchlarning konstruktiv muloqotigina insonlarga xos turmush kechirish imkoniyatlarini berishi mumkin. Hozirgi kunda O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik munosabatlarini hayotga tadbiiq etishning asosiy maqsadi davlat va fuqarolik jamiyatlari o'rtasida katta ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni amalga oshirishda o'zaro hamkorlikni ta'minlashdir.

O'zaro hamkorlik jamiyatda mavjud bo'lgan qashshoqlik, jinoyatchilik, atrof-muhitning ifloslanishi, etimlik singari ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun zarur. Bu jarayonda ishtirok etayotgan barcha tomonlar ana shu muammolarni hal etishda o'zlarining mas'uliyatlarini his etishlari lozim. Ayni paytda ular bu muammolarni hal etish uchun turlicha imkoniyatlar va turlicha tasavvurlarga ega. Ana shu turlichalik, o'zaro tafovutlar, ba'zi ziddiyatlarga qaramay o'zaro sheriklik munosabatlarini o'rnatish mumkin va zarur.

Ijtimoiy sheriklikning muhim qirralaridan biri ijtimoiy muammolarni hal qilish yo'llari va usullarini birgalikda topish, bu muammolarni echishga keng jamoatchilikni jalb etish hamdir.

Ijtimoiy sheriklikning tadbiiq etilishi davlatning kuchli, barqaror va samarador bo'lishiga olib keladi, chunki u hokimiyatning maqsadlari va harakatlarini keng jamoatchilik tomonidan ma'qullanishi, qo'llabquvvatlanishini ta'minlaydi. Ijtimoiy sheriklik g'oyalari keng xalq ommasi maqsadlari va manfaatlariga yaqin bo'lib, tegishli tushuntirish ishlari olib borilganda, u ko'pchilik aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Bu tamoyil xalqni hokimiyat bilan yaqinlashtiradi, adolatli, samarali jamiyat shakllanishiga ko'maklashadi.

Demokratik tamoyiliarga amal qiladigan davlatning maqsadi huquqiy davlatni shakllantirishdir. Huquqiy davlat fuqarolik jamiyati qurishning muhim sharti hisoblanadi. Ko'ngilli jamoat birlashmalarida, kasaba uyushmalarida, xayriya jamg'armalari va boshqalarda ishtirok etish har bir fuqaroning shaxsiy ishi bo'lsa ham, aslida u jamiyat va shaxsning munosabatlari darajasini ko'rsatadigan indikator hisoblanadi. Bunday birlashmalarda ishtirok etish bir tomondan shaxsiy ish bo'lsa, ikkinchi tomondan, ulkan siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy hodisadir. Fuqarolar o'z erkinliklari va huquqlaridan foydalanib, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lar ekan, o'z zimmalariga muayyan mas'uliyat va majburiyatni oladilar. Jamoat birlashmalariga a'zo bo'lishdan avval fuqarolar o'sha birlashmalarining maqsadlari, tamoyillari, strategiya va taktikalaridan xabardor bo'lishlari zarur.

Insoniyat tarixida buyuk rol o'ynagan ijtimoiy sheriklik nazariyasi Mustaqil O'zbekistonda hayotga keng tadbiiq etila boshladi. U hayotga nafaqat tadbiiq etildi, balki uning nazariy asoslari boyitildi va amaliy jihatlari rivojlantirildi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yiliaridan boshlab Birinchi Prezident Islom Karimov tomonidan —Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari shiori o'rtaga tashlandi. Kuchli jamiyat esa fuqarolik jamiyatidir. Ba'zan, —Nima uchun bira to'la —Kuchli davlatdan fuqarolik jamiyati saril shiori olg'a surilmadi? degan savol o'rtaga tashlanadi. Dastavval —Kuchli davlatdan kuchli jamiyat saril shiori o'rtaga tashlanishining sababi shundaki, sobiq sho'rolar tuzumi davrida —fuqarolik jamiyatil tushunchasi umuman ishlatilmasdi. Shuning uchun mustaqillikning dastlabki yillarida bu tushuncha mamlakatdagi ko'pchilikka tanish emasdi. Agar o'sha davrda —Kuchli davlatdan fuqarolik jamiyati saril shiori o'rtaga tashlansa, u ko'pchilik uchun tushunarli bo'lmay qolardi.

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishil Kontseptsiyasida ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurati to'g'risida so'z yuritilar ekan, jumladan shunday deyiladi: —Fuqarolik jamiyati institutlarining yanada rivojlanishiga erishish, amalga oshirilayotgan islohotlarimizning ochiq-oshkoraligi va samaradorligini ta'minlashda, ularning rolini kuchaytirishda «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonunda ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlanish dasturlarini amalga oshirish, gumanitar muammolarni hal etish, mamlakatimiz aholisi turli qatlamlarining huquq va erkinliklari, manfaatlarini himoya qilishda nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat tuzilmalari bilan o'zaro munosabatlaridagi aniq chegaralarni belgilash va tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish kabi masalalar bo'yicha huquqiy normalar ko'zda tutilishi darkor.¹ Tarixga qilingan qisqa ekskurs asrlar davomida katta ijtimoiy guruhlar o'rtasida doimo ziddiyatlar mavjud bo'lgani, bu ziddiyatlar ko'plab marta qon to'kilishlarni keltirib chiqargani, isyonlar hukmron sinflar tomonidan ayovsiz bostirilganidan guvohlik beradi. Tarixda hukmron sinflarning eziluvchi sinflarga yon bosishlari ham kuzatilgan. Lekin bu yon bosishlar epizodik xarakterga ega bo'lib taktik maqsadlarda vaqtdan yutish yoki ilojisizlik tufayli yuz bergan. Tarixda sinflarning manfaatlarini uyg'unlashtirishga chaqiriqlar ham bo'lgan, lekin ana shunday uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan mafkuralar bo'lmagan. Ijtimoiy sheriklik sinfiy ziddiyatlarni yumshatish, manfaatlarning uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan mafkura edi. Bu mafkuraning kelib chiqishiga asosiy sabab mehnat sohasidagi munosabatlar edi va bu mafkura birinchi navbatda mehnat munosabatlarini tartibga solish maqsadida yaratildi. Keyinchalik bu mafkura rivojlandi va boyitildi. Mustaqil O'zbekiston misolida ijtimoiy sheriklik nafaqat mehnat munosabatlarini, balki jamiyatdagi mavjud munosabatlarning katta qismini tartibga solish vazifasini bajara boshladi.

Kontseptsiyada mehnat munosabatlariga urg'u berilmaganining sababi hozirgi kunda mehnat munosabatlaridagi antagonistik ziddiyat ko'pchilik mamlakatlarda, jumladan, O'zbekistonda ham bartaraf etilganida. Bundan tashqari, mehnat munosabatlarini tartibga solishga yo'naltirilgan qonunlar va boshqa huquqiy me'yorlar dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida mavjud. Bunday hujjatlar orasida markaziy o'rinni —Mehnat kodeksil egallaydi. O'zbekistonda bunday Kodeks 1995 yilda qabul qilingan edi. —Mehnat Kodeksidan tashqari yana ko'plab huquqiy-me'yoriy hujjatlarda mehnat munosabatlarini tartibga solish masalalari ko'rib chiqilgan. Bundan chiqadigan xulosa shundaki, asosan tartibga solingan mehnat munosabatlarini yana bir marta tartibga soladigan hujjat yoki institut yaratishga zarurat yo'q. Ijtimoiy sheriklik endi jamiyat oldida turgan boshqa muammolarni hal qilishga yo'naltirilishi lozim. Islom Karimov Kontseptsiyasida ana shu muammolar ko'rsatib berilgan.

Prezident Kontseptsiyasida —Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi Qonunni qabul qilish zarurati haqida gapirilar ekan, asosiy e'tibor fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratiladi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik va boshqa fanlarga oid adabiyotlarda asosiy e'tibor fuqarolik jamiyati institutlarining mohiyati, miqdori, funktsiyalari kabi masalalarga qaratilgan. Bunday institutlar fuqarolik jamiyatining negizini tashkil qiladi. Biroq negizning o'zi fuqarolik jamiyati, degani emas. Bunday institutlarning soni o'n minglab va yuz minglab bo'lsa ham fuqarolik jamiyati qurilib qolmaydi. Fuqarolik jamiyati vujudga kelishi uchun ana shu institutlar, davlat hokimiyati organlari va biznes vakillari o'rtasida sheriklik munosabatlari bo'lishi shart. Shu ma'noda aytish mumkinki, ijtimoiy sheriklik fuqarolik jamiyatiga olib boradigan asosiy yo'ldir. Prezident Kontseptsiyasida ijtimoiy sheriklikning hozirgi kundagi asosiy funktsiyasi ko'rsatib berildi. Ijtimoiy sheriklik nazariyasiga aniqlik va yangiliklar kiritilishi bilan bir qatorda amaliy sohada ham mazkur nazariya rivojlantirildi. Bunday rivojlantirish ijtimoiy sheriklik sub'ektlari doirasini kengaytirish va ularning o'zaro munosabatlarini rivojlantirish shaklida amalga oshirildi. Xolislik taqozosiga ko'ra qayd etish lozimki, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ijtimoiy sheriklikka nisbatan —sektorlar o'zaro ta'sirl nazariyasi ham vujudga keldi. Bu nazariya tarafdorlari ijtimoiy sheriklikni mehnat munosabatlari doirasidan tashqariga olib chiqishdi. Unga ko'ra ijtimoiy sheriklik sub'ektlari bo'lgan davlat, fuqarolik jamiyati institutlari va biznes vakillari ijtimoiy masalalarni hal qilishda hamkorlik qilishlari lozim. Mazkur nazariya tarafdorlari har uch sektor vakillarining ijtimoiy masalalarni hal qilishda o'zaro tortishuv va munozaralar jarayonida konsensusga kelib faoliyat yuritishlarini nazarda tutadi. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'zaro munosabatlarining yangicha shakli vujudga keldi. Bu shakl tomonlarning o'zaro raqobatiga emas, o'zaro yordam va hamkorligiga asoslanadi.

Tomoniarning mana shunday munosabati ijtimoiy sheriklikning sinergiya effektini vujudga keltirishiga olib keidi. Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar o'zbek modelining asosiy tamoyillaridan biri-davlatning bosh islohotchi ekani ijtimoiy sheriklik sohasida ham o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida sho'rolar tuzumi davrida ijtimoiy tashabbuslari bo'g'ilgan va shunday vaziyatga ko'nikib qolgan aholining tafakkur tarzini o'zgartirish zarur edi. Mustabid tuzum davrida odamlar ijtimoiy sheriklik to'g'risida bilim olish va ko'nikmalar hosil qilish imkoniga ega emas edilar. Chunki u davrlarda ijtimoiy fanlar bo'yicha chop etilgan adabiyotlarda bu mavzu umuman tilga olinmas, olingan paytlarda esa faqat tanqidiy nuqtai nazardan yoritilar edi. Sho'rolar davri ijtimoiy-gumanitar fanlarida ijtimoiy sheriklik g'ayri ilmiy nazariya sifatida baholanar edi. Ana shunday kayfiyatda tarbiyalangan odamlar ijtimoiy sheriklik munosabatlariga mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyin ham kirishib ketishlari qiyin kechdi. Shuni hisobga olib davlat tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlari qo'llabquvvatlana boshladi. Davlat dastavval fuqarolik jamiyati institutlari erkin harakat qilishlari uchun me'yoriy-huquqiy bazani tayyorladi. Bu haqda Prezident Kontsepsiyasida shunday deyiladi: —Aytish kerakki, fuqarolik jamiyati institutlari tizimida nodavlat notijorat tashkilotlarni tobora rivojlantirish, ularning mustaqil ish yuritishi va chinakam mustaqilligini ta'minlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, faoliyatini tashkiliy-huquqiy, moddiy-texnikaviy jihatdan qo'llabquvvatlashni kuchaytirishga qaratilgan «Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. So'nggi yillarda «Jamoat fondlari to'g'risida»gi, «Homiyluk to'g'risida»gi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishiga ko'maklashish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori va boshqa qator hujjatlar qabul qilindi va ular fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy faolligini kuchaytirishda muhim omil vazifasini bajarmoqda²⁸. Davlat fuqarolik jamiyati institutlari erkin harakat qilishlari uchun me'yoriy-huquqiy bazani tayyorlash bilan bir qatorda ularga iqtisodiy jihatdan ko'mak berishni ham kuchaytirib bordi. NNTlarga ko'rsatilayotgan ko'mak davlatning iqtisodiy salohiyati oshishi bilan birga kuchayib bordi. Bu ko'mak keyingi birnecha yil davomida ayniqsa salobatli bo'ldi.

Adabiyotlar.

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.
4. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.O'zbekiston 2017. 104 b.
5. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003
6. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston, 2010
7. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapess, 2015

14- MAVZU. FAOL FUQAROLIK POZITSIYASIGA EGA BO'LGAN YOSH AVLODNI TARBIYALASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI.

Reja

²⁸ Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.2010, 40-бет.

1.Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari

2.Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni

3.Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari

O'zbekiston Respublikasida mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan islohotlarning tub mohiyati aholi turmush tarzining farovonligini oshirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va saviyasini yuqori darajaga ko'tarish, ularda aniq fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o'z ifodasini topadi. Davlatning taraqqiy etishida va undagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarning yangi bosqichga o'tishida mamlakat oldida turgan vazifalarni turli yo'nalishlarga taqsimlagan holda, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti, Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat saril degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish demakdir. Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi²⁹. Demak, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish uchun davlat o'zining ayrim vazifalarini bo'ynidan soqit qilib, asta-sekin jamiyatning boshqa institutlariga topshirmog'i lozim. Buning uchun esa davlat tomonidan muayyan shartsharoitlar, imkoniyatlar yaratilib, jamiyatning o'z-o'zini tashkil etuvchi va boshqaruvchi idoralarning faoliyati to'g'ri yo'lga qo'yilishini talab etuvchi mexanizmlarni vujudga keltirish zarur.

O'zbekiston fuqarolari miliati, irqi, jinsi, kasb-kori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar fuqaro sifatida qonun oldida huquqan teng va birdek mas'uliyatlidir. Shuning uchun ham mavjud muammolarni bartaraf etishda fuqarolarning o'z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va ular himoya qilishlari hamda burchiarini chuqur anglab etishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayon fuqarolar uchun ma'naviy kamolot manbai bo'lishi bilan birga, ularning bu boradagi mas'uliyatini yanada oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatga o'tish kontseptsiyasi zamirida inson erkinliklarini fuqaro, halq manfaatlariga mos holda bosqichma-bosqich yuzaga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Ma'lumki, qonunlarning har bir moddasida insonning muayyan yo'nalishdagi erkinliklari beriladi. Lekin yodda tutmoq kerak-ki, bunday tartib, yo'l-yo'riq yoki imkoniyat faqat bitta fuqaroning erkinligini yuzaga chiqarish uchungina joriy etilgan emas. Balki bu huquqiy me'yor barcha uchun teng asosga ega. Hamonki shunday ekan, barcha ya'ni butun jamiyat a'zolari ana shu me'yor asosida o'z erkinliklarini bir xil darajada amalga oshirishi shart³⁰.

Shuningdek, bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi lozim. Bu esa, eng avvalo, fuqarolarni, ayniqsa, yoshlarni chuqur bilimli, teran fikrli, o'z o'tmishi durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, haqiqatparvar, fidoyi qilib tarbiyalashni taqazo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash esa eng murakkab va qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirish ular ongiga milliy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, bugungi yosh avlod o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilsagma, mustaqillikning asl mohiyatini chuqurroq anglab etadilar. Fuqarolik jamiyati ham ana shu milliy qadriyatlarimizga asoslanib rivojlantirilishi bejiz emas. Zero, —Medomiki biz huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurayotgan ekanmiz, ma'naviyat sohasidagi XXI asrga mo'ljallangan harakat dasturimiz shundan kelib chiqmog'i darkor, ya'ni erkin fuqaro –

²⁹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари // Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 27-б.

³⁰ Қаранг: Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – 84 б.

ongli yashaydigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxs ma'naviyatini kamol toptishirish bizning bosh milliy g'oyamiz bo'lishi zarur³¹.

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda shaxsda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Ushbu so'zlardan qo'rinib turibdiki, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. Shu maqsadda har birimiz ushbu vazifalarni amalga oshirilishida faol fuqarolik pozitsiyamizni ko'rsatishimiz hamda yurtboshimizni biz yoshlarga qarata aytgan —Farzandlarimiz, yoshlarimiz bizning nafaqat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlarimiz bugungi va ertangi kunimizning xal kiluvchi kuchidir³² so'zlarini doimo yodimizda saqlashimiz zarurdir.

Fuqarolik tuyg'usi esa shaxsning —Avlodan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar ahloqiy qadriyatlarining o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi². Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishliklari hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huquqlari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin, ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Olimlarimizning kuzatishicha, fuqarolarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatkichga ega. Ayni paytda, psixolog va sotsiologlarning nuqtai nazaricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korrektsiyalab borishni talab etmoqda.

Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini — demokratiyani qaror toptirish zarurati va mas'uliyati har bir fuqaroning yuksak ma'naviy salohiyatining, falsafiy tafakkur tarzini yanada shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i, nazarda tutmog'i lozim. Fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda ta'lim beqiyos o'rin tutadi. Bugungi kunda ham oldimizga qo'ygan asosiy maqsad - fuqarolik jamiyatini barpo etish va uni takomillashtirish uchun Milliy dasturda ko'zda tutilgan bilimli, ongli, tafakkuri ozod, zamonaviy dunyoqarashli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlarni tarbiyalashga yanada muhim e'tibor qaratish va bu masalalar ta'lim islohotlarining bosh vazifasi deb qabul qilib, uni amalga oshirishdan iborat. —Ta'lim to'g'risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida yaratilgan va amalga oshirilayotgan yangi ta'lim modeli aynan ana shu maqsadga erishish yo'lida o'zining yangicha ta'lim va tarbiyaviy jarayonini shakllantirib bormoqda. Farzandlarimiz to'qqiz yillik o'rta ta'limni tamomlab, o'z xohish irodasi va intilishiga qarab ikki turdagi uch yillik o'quv yurtlarida-akademik litseylar va kasb-hunar kollejarida ta'limni majburiy — ixtiyoriy davom ettirish imkoniyatlariga, bularni tugatganlar esa oliy o'quv muassasalariga kirishda bir xil huquqlarga ega bo'ldilar. Unutmasligimiz kerakki, ma'rifat xalqimiz, millatimiz qonidadir. Bizda qadimdan —Ma'rifatli inson tushunchasi ancha keng ma'noni anglatadi. An'anaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatlik—faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go'zal ahloq degani hamdir. Xalqimiz bilimli, kamolotli inson deganida aynan shunday odamlarni ko'z oldiga keltiradi. Shuning uchun xam Kadrlar tayyorlash milliy modelimizning butun mohiyati milliy tariximiz va hayotimiz bilan bog'lanib

³¹ Каримов И.А. Ўз келажакимизни ўз кўлимиз билан қурмоқдамиз. Биз ўз келажакимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. 7-том.-Т.: «Ўзбекистон», 1999. 303-б.

³² Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. ² Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепции. - М.: Наука, 1991. — 15 с.

ketgan. Shu tariqa O'zbekistonda bevosita o'zimizga xos, o'zimizga mos bo'lgan takrorlanmas, buyuk tariximiz, an'analarimizga asoslangan va, shu bilan birga, hozirgi davr talablariga javob bera oladigan Kadrlar tayyorlash milliy modeli yaratildi. Dasturimizning, modelimizning milliyliigi ham aynan shulardan iboratdir.

Fuqarolik jamiyat asoslari shakllanayotgan respublikamizda, yoshlarimizning faolligni yuksaltirish, ularda millat, xalq va jamiyat oididagi burch hamda mas'uliyatini yurakdan his qilish tuyg'ularini kamol toptirish hamda ularning ongu shuurida mustaxkam hayotiy pozitsiyani, e'tiqod hamda maslakni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan dars soatlari, o'quv kurslari yo'lga qo'yilgan. Mazkur sa'y-harakatlarni amalga oshirish, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash, qolaversa, bu borada faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash kelajakda natijalar keltiradi. Zero, zamonaviy ta'limning maqsadi har bir kishiga o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish va ularni jamiyat hayotiga tadbiiq etish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. Shu bois tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning intellektual ong va madaniyat darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng muhim printsiplarni anglab etishga qadar oshirishga yo'naltirilishi lozim. Ayniqsa fuqarolik jamiyatini barpo qilishda fuqaro ongi, madaniyati, dahldorlik hissi va mas'uliyatini yuksaltirish hamda takomillashtirishni hozirgi talab darajasida yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, yoshlar faoliyatida ushbu zaruriy masala o'zining dolzarb jihatlari bilan ajralib turadi va samarali tarzda amalga oshirishni yo'lga qo'yishimiz lozimligini yana bir bor qayd qilamiz.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakllantirish, fuqarolar ijtimoiy –siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amaida joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarini o'zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e'tirof etadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'naviy etukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to'liq anglash omili ekanligini tushunamiz. Chunki fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadriyat darajada tushunish bevosita har bir fuqaroning o'z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o'zining bir qator mezonlariga ega bo'lib, ularning asosiylaridan biri – har bir insonda mas'uliyat tuyg'usi bilan yashash xususiyatini shakllantirishdir. Mas'uliyat odamning xar bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda uning o'zi va o'zgalari uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas'uliyatni his qilgan inson o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. Shaxsiy mas'uliyatni fuqarolik mas'uliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatni, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik mas'uliyatini his etgan inson, eng avvalo, o'zi mexnat qilayotgan jamoa yoki ta'lim olayotgan o'quv dargohi, o'z mahallasi va yurti ravnaqini o'ylaydi. Mustaqil O'zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo'lsa, demak har bir inson fuqarolik mas'uliyatining ma'no-mazmunini ana shu g'oyalarni amalga oshirishda, deb bilishi darkor.

Fuqarolik mas'uliyati, O'zbekistonda yashayotgan har bir ongli fuqaroning qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar Respublika Konstitutsiyasida kafolatlangan xuquqlaridan foydalanish barobarida, unga javoban fuqarolik mas'uliyatini ham xis etib yashashidir. Bu shunday deganiki, har bir fuqaro mamlakat Konstitutsiyasiga, Oliy Majlis qabul qilgan barcha qonunlarga, Vazirlar Maxkamasi chiqargan qarorlarga rioya etishi va hurmat qillishi, ularni amalga oshirishi uchun mas'uliyat sezishi lozim. Binobarin, davlat o'z fuqarosiga xuquq va kafolat berar ekan, shunga yarasha uning zimmasiga mas'uliyat ham yuklaydi³³. Shuni

³³ Қаранг: Иброхимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарқ нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. - 177 б.

unutmaslik kerakki, ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o'zini o'zi anglashi, qadr-qimmatini qay darajada e'zozlay olishi, jamiyat uchun xizmat qilish imkoniyati va harakat me'yoriga ko'p jixatdan bog'liqdir. Bularning hammasi kishilarning o'zi yashab turgan ko'cha, maxallasidan tortib, to yaxlit mamlakatning barqarorligini saqlab qolish, xavfsizlikni ta'minlashda yuksak mas'uliyatni o'z faoliyatida ongli ravishda amalga oshirish demakdir³⁴. Bir xil maqomga ega bo'lgan shaxslarda talab ham teng bo'ladi. Ana shu jihatning o'zi ham fuqarolik mas'uliyatini anglatuvchi dalillardan biridir. Fuqarolik mas'uliyati bilan milliy mas'uliyat orasida o'ziga xos mushtaraklik mavjud. Sir emas har bir millatning balog'atga etgan ongli a'zosi o'sha o'zi mansub millatning oldida mas'uliyati bo'ladi. Millatning miqdoriy, iqtisodiy, madaniy, ahloqiy, ma'rifiy, manaviy taraqqiy eta borishi, er yuzidagi boshqa xalqlardan orqada qolib ketmasligi uchun birinchi shu xalqqa mansub kishilar javobgarlik tuyg'usini tuyish lozim. Oila va jamiyatdagi har bir harakatida, bosgan har qadamida shu millatning umumiy manfaatini unutmaslik milliy mas'uliyat hissining muhim tomoni hisoblanadi. Kishilarning muayyan millat ravnaqi yo'lidagi siyosiy ongliligi va ma'naviy etukligi darajasi milliy mas'uliyatni anglatuvchi ikkinchi muhim tomonidir. Shuni alohida qayd etish zarurki, milliy mas'uliyat bu yurtimizda yashovchi barcha millat va elatning mas'uliyatidir.

Shu o'rinda rivojlangan davlatlar tajribasiga alohida e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Masalan, jahonning etakchi davlati sanalmish AQShda fuqarolik madaniyatini yuksaltirish qanday yo'lga qo'yilgan? Amerikaliklarga qanday g'oya va qadriyatlar singdirilmoqda? Bu savollarga javob topish uchun fuqarolik madaniyati qanday g'oyaviy ustunlarga tayanishini aniqlash kifoya. AQSh fuqarolari Konstitutsiyani, amerika davlatchilligining asoschilari va demokratik tamoyillarni muqaddas deb biladilar va bu tuyg'uni yoshlarga singdirish haqida tinimsiz qayg'uradilar. Yoshlarda erkin yashashga ishtiyoq, mustaqillikni qadrlash tuyg'usi shakllantiriladi.

AQSh nimaning evaziga fan va texnologiyalar sohasida boshqalardan o'zib ketdi? Bu savolning ham javobi bor: Amerikada erkin fikr va ijodiy tafakkur qadrlanadi hamda o'zgacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag'rikenglik qaror toptirilgan. Lekin amerikalik fuqaroni tarbiyalashning eng asosiy jihati boshqa bir g'oyada yashirin. U ham bo'lsa, har bir insonni noyob iste'dod egasi deb bilish, har bir shaxsga hazrati inson sifatida murojaat qilishdir. Insonga bunday munosabat, so'zsiz, uning salohiyatini yuzaga chiqarishga imkon beradi. Aynan shu g'oya ta'sirida amerikaliklar orasida o'zini «o'rtamiyona odam» deb biladigan yoxud «men bir oddiy odam» deb gapiradigan kishilar nihoyatda kam uchraydi.

Amerika fuqarolari adolatni ham o'ziga xos tarzda tushunadilar: shaxs nimagaki erishsa, qanday maqomni egallasa, bunga faqat o'z aqli va iste'dodi bilangina etishadi. Shunday qilib, har bir amerikalik bolaligidanoq kimgadir va nimagadir orqa qilishga emas, balki o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. Lekin, eng asosiysi, har bir amerikalikda kelajakka ishonch uyg'otiladi. Xuddi ana shu «amerika orzusi» kishilarni yangi maqsadlar sari rag'batlantiradi, yangi g'oyalarni amalga oshirishga shavq uyg'otadi. Xulosa yasaydigan bo'lsak, demokratiya qoidalari va erkinlik Amerika mafkurasining poydevorini tashkil etadi. Bunday tarbiya natijasida faqat o'z kuchiga ishonish, ruhiy ozodlik va mustaqil fikrlash kabi xislatlar amerikaliklarning qon-qoniga singib ketgan. Albatta, yuqorida keltirilgan fikrlar «AQShda bu borada muammo yo'q ekan» degan xulosa uchun asos bo'lmaydi. Oxirgi paytlarda erkinlikka hadeb urg'u beraverish oqibatida amerikaliklar erkinlikni jamiyat oldidagi majburiyatlardan ham ozodlik sifatida idrok eta boshladilar. Shu bois hozirgi kunda AQShning ziyolilari tomonidan yangi mafkura - «liberalnatsionalizm» mafkurasini yaratish zarurligi haqidagi fikr o'rtaga tashlanmoqda. Bu mafkura milliy va irqiy jihatdan bo'linib ketgan ko'p sonli ijtimoiy guruhlarni «AQSh - millatlar hamjamiyatidir» g'oyasi atrofida birlashtirishni nazarda tutadi. E'tibor beradigan bo'lsak, yangi mafkurada milliy omilning ustuvorligi o'rnatilmoqda. Demak, gap AQSh da asta-sekinlik bilan yagona milliy vujudni shakllantirish, xalqning birdamligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi mafkurani yaratish haqida borayotir.

³⁴ Қаранг: Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. –Тошкент: 2007. - №2, -Б. 50 -51.

Endi misol tariqasida Sharqqa murojaat qilaylik. Sharqning eng ilg'or mamlakatlaridan biri - Yaponiyada fuqaroni tarbiyalashning eng samarali va ta'sirchan usulidan foydalaniladi. Bunday tarbiyaning asosiy maskani sifatida maktab tanlangan. Chunki maktabda bola bilim olishdan tashqari shaxs sifatida ham shakllanadi. Kunchiqar mamlakatda fuqaro tarbiyasi «axloqiy tarbiya» tizimi doirasida amalga oshiriladi. Rasmiy hujjatlarda «axloqiy tarbiya» tizimi quyidagicha nomlanadi: «xarakterni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim», «davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat», «fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash». Aslida bu tizim miliatni tarbiyalash tizimi vazifasini o'taydi. Undan qudratli mafkuraviy ta'sir vositasi sifatida ham foydalaniladi. Ko'pchilik olimlarning fikricha, aynan «axloqiy tarbiya» tizimi mamlakat iqtisodiy ravnaqining g'oyaviy asosini tashkil qiladi. Chunki bu tizim ishlab chiqarishda ma'naviy salohiyatdan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Ikkinchi jahon urushidan xaroba bo'lib chiqqan mamlakatning 30-40 yilda ishlab chiqarish hajmi bo'yicha dunyoda ikkinchi o'ringa chiqib olgani ko'pchilikning xayratini uyg'otadi. "Kichik bir orolning bunday qisqa vaqtda hunarmandchilik ustaxonalaridan avtomatlashgan sanoatgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tganligini qanday tushuntirish mumkin?". Mazkur savolga javoban yaponlar quyidagicha javob beradilar: "Salohiyat insonlarda yashirin". Yaponiya menejmentining oltin qoidasiga ko'ra, insondan qimmatroq boylik yo'q.

Xo'sh, davlat yapon kishisida qanday qadriyat va sifatlarni qaror toptirishga harakat qiladi? Aslida mehnatsevarlik, intizomlilik va jamoaviylik yapon milliy xarakteriga xos xususiyatlar sanaladi. Biroq davlat bu bilan qanoatlanmay, o'z fuqarolarida ushbu sifatlarni mustahkamlash va kuchaytirish vazifasini maorifga yuklaydi. Natijada, maktablarda guruhliy birdamlikni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda kollektivning yutug'i ham, mag'lubiyati ham guruhning har bitta a'zosiga bog'liq ekanligi haqidagi g'oya singdiriladi. Muhimi, boladan umumiy ishda o'z rolini aniq bilish va shunga yarasha mas'uliyatni his qilish talab etiladi. Bunday tarbiya ko'rgan fuqaro jamoa muammolarini o'zining shaxsiy muammolari sifatida qabul qiladi. Olimlarning fikricha, aynan shunday guruhliy birdamlik (yaponchada

«aydagarasyugi») tufayli mamlakat misli ko'rilmagan iqtisodiy yutuqlarga erishdi. Mehnat yapon kishisi uchun axloqiy qadriyat sanaladi. Uning qadriyat darajasiga ko'tarilishida "axloqiy tarbiya" tizimining roli beqiyos. Gap shundaki, yapon kishisiga maktabdayoq quyidagi g'oyalar singdiriladi: "Faqat tirishqoqlik va mehnat bilan muvaffaqiyatga erishish mumkin", "O'z ustingda tinimsiz ishla - shunda birovdan kam bo'lmayсан". Bu kabi g'oyalar ta'sirida ulg'aygan yapon kishisi o'zining barcha harakatlarini quyidagi mantiqqa bo'ysundiradi: "Bor imkoniyatlaringni ishga sol!".

Shunday qilib, davlat o'z fuqarolarida tirishqoqlik va hafsala, qunt va g'ayratni maqsadli ravishda qaror toptiradi. Intizomdan jamiyat manfaatlarida foydalanish borasida esa yaponlarning ayniqsa boshqalarga o'nak bo'la oladi. "Axloqiy tarbiya" natijasida Yaponiyada fuqarolar mehnat intizomining buzilishini shunchaki salbiy iliat deb hisoblamay, balki uni Vatanga xiyonat deb qabul qiladilar. Yaponiyada fuqaro tarbiyasi zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirib boriladi. Aynan shu tufayli yapon fuqarolari jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi qudratli kuch sanaladilar. Ko'rinib turibdiki, miliat kelajagini o'ylaydigan hech bir davlat fuqaro tarbiyasi masalasini e'tiborsiz qoldira olmaydi. Ana shu ma'noda jamiyatimiz yoshlarni moddiy-ma'naviy va boshqa ehtiyojlarini qondirish, ayniqsa, globalashuv tufayli axloqimizga, turmush tarzimizga katta kuch bilan kirib kelayotgan buzg'unchi g'oyalardan, ularni saqlab qolish uchun mafkuraviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, zamonaviy yoshlarni barcha hayotiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish bugungi kunning eng muhim vazifasi bo'lishi kerak. Chunki ehtiyoj tom ma'noda erkin faoliyat hamda fuqarolik mas'uliyatini belgilovchi mezon hisoblanadi. Biz o'z faoliyatimizga qay darajada va qay mazmunda baho bermaylik, faoliyatimiz motivlari muayyan ehtiyojlar tufayli shakllanadi. Ehtiyojlar va manfaatlar uyg'unli hisobga olinmagan joyda mas'uliyatsizlik, befarqlik va xatto jinoyatlar sodir bo'ladi.

Mamlakatimizda voyaga etib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama sog'lom va mustahkam ruhda tarbiyalash, ularning huquq va erkinliklarini ta'minlash, qonuniy

manfaatlarini muhofaza etish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi barchamizga ma'lum. Davlatimiz rahbarining tashabbusi va rahnamoligida yoshlar tarbiyasining ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi va bu borada tub islohotlar amalga oshirildi. «Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch» asarida ta'kidlanganidek: «Ayni paytda yurtimizda milliy tiklanish jarayoni qariyb bir yarim asr davom etgan ijtimoiy-siyosiy qaramlikdan keyin dastlabki paytlarda mutlaq tabiiy ravishda o'ziga xos «inkorni inkor» qonuniyati asosida kechganini aytish lozim. Lekin biz sobiq tuzumning mafkuraviy karashlarini umuman inkor etishning o'zi hech kanday bunyodkorlik dasturiga ega bo'lmagan siyosiy va madaniy ekstremizm xavfini tug'dirishi ehtimolini yaxshi anglar edik. Shu bilan birga, tarixiy qadriyatlar, urf-odat va an'analar, turmush tarziga orqadoldini uylamasdan, yoppasiga betartib qaytish boshqa bir keskinlik, deylik bugungi davr hayotini qabul qilmaslik, jamiyatni yangilash zaruratini inkor etish kabi nomaqbul holatlarga olib kelishi mumkinligini unutmazlik zarur edi. Barchamizga ma'lumki, miliat va xalqning ruhi, dunyoqarashi va turmush tarzini ifoda etadigan milliy ma'naviyatga munosabat, uni zamon talablari asosida rivojlantirish, odamlarning dunyoqarashi va tafakkurini o'zgartirish masalasi har tomonlama chuqur va puxta uylab ish yuritishni talab qiladi».³⁵

Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslarini yoshlar bilan ishlovchi tashkilotlar faoliyatida ko'rish mumkin. Yoshlar har bir davlatning kelajagini belgilovchi kuch ekanini e'tiborga olsak, dunyoning deyarli barcha davlatlarida bejiz yoshlar siyosatini amalga oshirish bo'yicha milliy kontseptsiyalar ishlab chiqilib, samarali faoliyat olib bormayotganining guvohi bo'lamiz. Masalan, Evropa davlatlaridan Germaniya, Frantsiya, Buyuk Britaniya va Shvetsiyada bu borada erishilgan natijalar diqqatga sazovor. Bugungi kunda dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning ikki xil strategiyasi amal qilmoqda. Bular: yoshlar siyosati sohasida davlatning etakchi rolga asoslangan strategiya hamda yoshlar siyosati sohasida davlat va fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya. Hozirgi davrda Germaniya va Frantsiyani birinchi yo'nalishdagi siyosatni olib boradigan davlatlar sirasiga kiritish mumkin. Ushbu davlatlar o'z faoliyatini yoshlar siyosatini umummilliy, mintaqaviy va hududiy darajalarga qarab ixtisoslashtirish asosida olib boradi. Bunda yoshlar siyosati oila, qariyalar, ayollar va yoshlar ishlari bo'yicha vazirlik tomonidan Konstitutsiya va federal qonunlar asosida amalga oshiriladi. Xususan, Frantsiyada yoshlar siyosati Yoshlar ishlari, sport va jamoat birlashmalari bo'yicha vazirlik tomonidan ishlab chiqiladi.

Yoshlar siyosati sohasida davlat hamda fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya Buyuk Britaniya va Shvetsiyaga xos bo'lib, bunda yoshlar siyosatining umumiy ko'rinishi, maqsad va etakchi vazifalari davlat tomonidan belgilab berilsa, bu vazifalarning ijrosi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu davlatlarga xos bo'lgan xususiyat esa yoshlar siyosati va yoshlar ishlari bo'yicha maxsus davlat organlarining mavjud emasligida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, dunyoning ko'plab davlatlarida yoshlar huquq va manfaatlarini xalqaro va milliy darajada qo'llab-quvvatlashni o'z oldiga maqsad qilgan yoshlar parlamentlari hamda milliy yoshlar kengashlari faoliyat yuritmoqda. Jumladan, xalqaro darajada yoshlar manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi Evropa yoshlar parlamenti, Buyuk Britaniya Birlashgan Qiroiligi yoshlar parlamenti, Shimoliy Irlandiya yoshlar forumi, Shotlandiya yoshlar parlamenti kabi yoshlar parlamentlari hamda Avstriyadagi Avstriya xalqaro yoshlar hamkorligi qo'mitasi, Belgiyadagi Flaman yoshlar kengashi, Buyuk Britaniyada Britan yoshlar kengashi, Germaniyada xalqaro yoshlar ishlari bo'yicha Germaniya milliy qo'mitasi (bunday kengashlar Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kipr, Latviya, Litva kabi yana 25 ga yaqin davlatda mavjud) faoliyat yuritmoqda. Bularni keltirishdan maqsad, yoshlar huquq va manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi mexanizm mamlakatimizda qay darajada amal qilayotganiga e'tibor qaratishdir.

Xo'sh, O'zbekistonda kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish uchun muhim qadamlar tashlanayotgan bugungi kunda yoshlar ishlari bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotini tuzish qanchalik zarur? Bizningcha, yoshlar mamlakatimiz aholisining 64 foizi (17 million 80

³⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 81 бет.

ming nafar)ni tashkil etuvchi asosiy qatlam ekan, aytish mumkinki, yoshlar bilan bog'liq muammolar davlatning olib borayotgan siyosatida alohida ahamiyat kasb etadi. Muxtasar qilib aytganda, jamiyatdagi barcha sohalar qatori yoshlar tashkilotlarini ham tashkiliy jihatdan isloh qilish, bu borada zamonaviy faoliyat mezoniga ega mustahkam institutni shakllantirish — ertangi kun egalari bo'imish yoshlar kelajagini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda kelajak avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki mamlakatimizda boshlangan va chuqur ildiz otib borayotgan iqtisodiy islohotlarning ijobiy samarasi va qolaversa, kelajagi buyuk davlat qurishdek o'ta mas'uliyatli va muhim vazifaning qay darajada hal etilishi aynan mazkur masalaning echimiga bevosita bog'liqdir desak, hech bir mubolag'a bo'lmaydi. Ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash masalasining paysalga solinishi yoki bunga panja ortidan qarash, buni qandaydir mavhum yoki o'z-o'zidan amalga oshib boraveradigan holat sifatida tushunish va shunday baholash o'ta kaltabinlik bo'lur edi. Qaerdaki beparvolik va loqaydlik hukm sursa, eng dolzarb masalalar o'zibo'larchilikka tashlab qo'yilsa, o'sha erda ma'naviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va aksincha – qaerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aqlidrok va tafakkur hukmron bo'lsa, o'sha erda ma'naviyat qudratli kuchga aylanadi³⁶.

Yurtimizda yosh oilalar himoyasi, ularni qo'llab-quvvatlash uchun ham juda katta hajmdagi ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. O'tgan yillar davomida oila haqida 50ga yaqin qonun, 70 ga yaqin qaror va farmoyishlar e'lon qilindi. Ularning aksariyat katta qismi ijtimoiy, moddiy va ma'naviy himoya qilish va farovonligini ta'minlashdan iborat. Shunisi e'tiborga molikki, yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'o'llabquvvatlash mas'uiligini birinchi navbatda davlatimiz o'z zimmasiga olgan. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli ado etishda davlat idoralari, fuqarolik institutlari va mahalliy hokimiyatlar tashabbuskor bo'lmoqdalar. Shuningdek, bola huquqlarini himoya qilish borasida milliy qonunchiligimizda ham bir qator qonun hujjatlari va davlat dasturlari qabul qilingan. Jumladan, 2008 yil 7 yanvarda qabul qilingan —Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi milliy qonunchilikni bola huquqlari bo'yicha xalqaro andozalar bilan muvofiqlashtirish, bola huquqlarini himoya qilish sohasida tegishli dasturlar tuzish, davlat organlari va nodavlat tashkilotlarining bu boradagi vazifalari, vakolatlarini va o'zaro faoliyatini aniqlashtirish, bola huquqlari himoyasi mexanizmining ishlashi va amaliy natijalari berishini ta'minlash, shu sohaga oid qonunchilikning kelgusidagi rivoji uchun keng imkoniyatlarga yo'l ochadi.

Shuningdek, ushbu qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning huquqlarini himoyalashda ishtirok etish shakllari belgilangan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, yoshlar bilan ishlash, ularning o'quvi, jamoat hayotidagi ishtiroki, qolaversa, ularning kelajagini yaratishda nafaqat adliya organlari, balki ota-onalardan tortib davlat idoralarigacha mas'ul bo'lishi kerak. Ana shunda biz yoshlar siyosati bo'yicha oldimizga qo'ygan vazifani bajarishda to'la-to'kis faol ishtirok eta olgan bo'lamiz. Chunki yoshlar — mamlakat kelajagi. Yurtimizning kelgusidagi mavqei, rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi ularning qo'lida. Ana shuni unutmagan holda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor va g'amxo'rlik biz kattalarning dolzarb vazifamizdir.

Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish insoniyatning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. Bunday insonlar orasida O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashagan bobolarimizning o'z o'rni va nomi bor. Barkamol avlodni tarbiyalash orzusiga o'z tariximizdan juda ko'p dalillar keltirishimiz mumkin. Farobiyning «Fozil odamlar shahri» asaridagi g'oyalarni yodga olaylik. Unga ko'ra jamiyatning har bir fuqarosi mansabi, tutgan o'rni, ya'ni kim bo'lishidan qat'iy nazar FOZIL kishi. Fozil inson o'z davlatining barcha qonun-qoidalarini yaxshi biladi, unga amal qiladi, o'z kasbining ustasi, lozim bo'lganda Vatani uchun jon fido qiladi. Foziliar shahri aholisi bir-biriga hurmatda bo'ladi. Ota-ona va farzand, ustozu shogird o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom bo'ladi. Avvalo, bunday fikrlashning o'zi bobolarning ma'naviy darajasi naqadar yuksak bo'lganligini va albatta bunday fikr aytish bu

³⁶ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 116-бет. ² Каримов И.А.

Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 58 б.

borada ko'p asrlik meroslarni o'rganish natijasida vujudga kelishini ta'kidlash joiz. Demak, bizning barkamol avlod tarbiyalash haqidagi niyatimiz uchun ma'naviy asos bor. «Mustaqillik yangicha yashashni, yangicha fikrlashni, hayotda har bir fuqarodan o'ziga yarasha munosib o'rin egallashni, yangi mafkura asosida yangicha ma'naviyatni talab etadi. Talab etibgina qolmasdan, jadal o'zgarib borayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda yangicha o'ylashga va harakat qilishga majbur etmoqda. Yangicha o'qish, yangicha ishlashning o'zi bo'lmaydi. Shuning uchun ham bizga raqobatbardosh yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi fozil insonlar kerak. Dasturning asosiy maqsadi ham aynan barkamol avlodni tarbiyalashdan iboratdir».³⁷

Har tomonlama etuk avlodni tarbiyalasakgina, bugun hayot oldimizga qo'yayotgan o'ta murakkab, og'ir, sinov va qiyinchiliklarni engib o'tamiz, shundagina ko'zlangan yuksak marralarni egallay olamiz. Hech qachon hech kimdan kam bo'lmagan va hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodni tarbiyalab kelayotgan xalqimiz, ezgu maqsad-muddaomiz – erkin, ozod va obod hayot bunyod etishda ham hech kimdan kam bo'lmaydi. Shuning uchun bu muhim masalaga doimo davlatimiz, jamiyatimizning asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda. Insoniyat hamisha mukammal jamiyat bunyod etish ishtiyoqida yashagan. Mukammal jamiyatni ma'naviy yuksak, axloqiy barkamol, jismoniy etuk avlod yaratadi. Bugun mamlakatimizda yuz berayotgan o'zgarishlar insonlar hayotiga, taqdiriga daxldor ekanligini har birimiz his qilishimiz va shundan tegishli xulosalar chiqarishimiz lozim. Yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, barcha o'zgarishlar va yangilanishlarning markaziga inson va uning manfaatlari qo'yilganligi hammamizni quvontiradi. Mustaqil Respublikamiz fuqarolari, xususan yoshlari ruhiyatida insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ularni rivojlantirish demokratik, adolatli jamiyatni barpo etishning muhim kafolati sanaladi.

Shunday ekan, o'z maqsadlarimizga erishishda bir necha vazifalari borligini ta'kidlab o'tish mumkin. Birinchidan: fuqarolarimizni ma'naviy yangilanish va islohotlar jarayoning faol ishtirokchisiga aylantirish; amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, keng ko'lamlil islohotlarning mohiyatini, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining ahamiyatini fuqarolarimizga sharhlab berish va tushuntirish; ijodkor ziyolilar ishtirokida joylarda samarali targ'ibot tizimini amalga oshirish; ma'naviyatning kuch qudratini faqat ezgu maqsadlar yo'lida samarali foydalanish va rivojlantirish. Ikkinchidan: turli qarash va fikrlarga ega bo'lgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va xarakterlarning o'ziga xos orzu intilishlarini uyg'unlashtiruvchi g'oya-Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi-barchamiz uchun muqaddas maqsadga aylanishiga erishish. Uchinchidan: qabul qilingan —Kadrlar tayyorlash milliy dasturida belgilangan vazifalarni izchil davom ettirish; ta'limtarbiya tizimini muttasil takomillashtirish. Bu orqali kelajagimiz bilimli, dono va ma'naviy sog'lom, barkamol avlodga bog'liq ekanligini chuqur anglashga erishish. To'rtinchidan; ota-bobolarimiz va bizning muqaddas e'tiqodimiz bo'lmish islom dinning bugungi hayotimizdagi o'rni va ta'sirini, yoshlarimizni ruhan pok, iymoni butun, irodasini baquvvat etishdagi, odamiylik fazilatlarini uyg'unlashtirishdagi hissasini va mohiyatini keng jamoatchilikka tushintirish borasidagi tashviqot ishlarini davom ettirish. Beshinchidan; ko'p millatli mamlakatimiz fuqarolari orasida ularning milliy va diniy mansubligidan qat'iy nazar, ularda hamjihatlik va birdamlik tuyg'ularini kuchaytirish; chunki ma'naviyat turli xalqlar va mamlakatlar kishilarini qon-qarindosh qiladi. Ularning taqdirini o'zaro hurmat asosida yaqinlashtiradi³⁸ deb ta'kidlaydi. Mana shunday maqsadli va ma'suliyatli vazifalarni ma'naviyat hozirgi kunda barkamol avlodni voyaga etkazishda bosqichma-boqich amalga oshirib kelmoqda. O'z navbatida xalq ma'naviyatini yuksaltirishda yoshlarning qalbi va ongini milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligi ruhida tarbiyalash, ularni zamonaviy bilim va hunarlarni egallagan, har tomonlama aqlli, ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi. Yoshlar xalq ma'naviyatining munosib egalaridir. Shuning uchun har bir o'g'il-qizimiz dastlabki qadamlaridan boshlab ma'naviy boylıklarimizdan bahramand bo'lishi kerak.³⁹

³⁷ Қаранг: Қаримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Тошкент - 2000.

³⁸ Қаримов И.А. Миллий истиқлол гоёси; асосий тушунча ва тамойиллари. Т.: Ўзбекистон. 2000., 3-4-бетлар

³⁹ Қаримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 38 б.

Mamlakatimizda yosh avlodning yuksak ma'naviy mezonlar asosida o'sib-ulg'ayishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi kunda yurtimiz hayotining qaysi sohasini olmag – sog'liqni saqlash yoki ta'lim deysizmi, iqtisodiyot yoki kichik biznes sohasi deysizmi, rahbarlik, madaniyat va sport jabhalari deysizmi – ularning barchasida yoshlarning huquq va manfaatlari alohida e'tiborga olinayotganini ko'ramiz. Hech qachon ma'naviyatsiz etuk insonni tarbiyalab bo'lmaydi. Chunki, odamzot uchun hayot yo'llarida har qadamda zarur bo'ladigan ajdodlar yodi, milliy g'urur va iftixor, jonajon Vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, istiqloлга sadoqat, farzandlik hissi, insoniy fazilatlar aynan ma'naviyat orqali uning ongu tafakkuriga singib boradi, hayotining ma'no-mazmuniga aylanadi. Ma'lumki, yoshlikda inson qiziquvchan va intiluvchan bo'ladi. Uning ana shu intilishlarini ma'naviy komillik sari yo'naltirish nafaqat ana shu yigitqizlarning, balki butun jamiyatning yorug' kelajagini ta'minlashda hal qiluvchi va dolzarb masaladir. Zero, ma'naviyat azal-azaidan insonni komillikka etaklaydigan beqiyos ne'mat bo'lib kelgan. Shu ma'noda, hozirgi kunda ham ma'naviyat – najotkor kuch, ma'naviyat – ilohiy yog'du desak, xato qilmagan bo'lamiz. Ayniqsa, hayotga katta orzu-umidlar bilan qadam qo'yayotgan, unga faqat pok va beg'ubor nigoh bilan qarab, oidinga intilayotgan yoshlarga nisbatan olganda, bu haqiqat yanada teranroq ma'no-mazmun kasb etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yosh avlodda vatanga sadoqat tuyg'usini shakllantirish, ularni xar tomonlama etuk barkamol qilib voyaga etkazish uchun oila, mahalla, ta'lim muassasalari va turli ijtimoiy institutlarning birgalikdagi faoliyatini ta'minlash oliy maqsadimiz hisoblangan ozod va obod erkin va farovon xayot barpo etish uchun asos bo'ladi.

Adabiyotlar.

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida T. O'zbekiston 2011.
2. Karimov I.A. Inson manfaati , huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish bizning bosh maqsadimizdir. T.O'zbekiston 2012.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq. T.O'zbekiston 2016. 56 b.
4. Mirziyoev SH.M.Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.T.O'zbekiston 2017.104 b
5. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatini shakllanishi. T. SHarq, 2003
6. Qirg'izboev M.Fuqarolik jamiyati genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. T.O'zbekiston,2010
7. Jalilov A va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. T. Baktiapess,2015